Carles Valls Gregori

Mossén Francesc Peñarroja. Vida i obra

Investiga

Centre d'Estudis Vallers

2018

Valls Gregori, Carles
Mossén Francesc Peñarroja : vida i obra / Carles Valls Gregori. _ La Vall d'Uixó : Ajuntament de la Vall d'Uixó, Centre d'Estudis Vallers, 2018.
181 p. : il. b. i n. ; 24 cm. _ (Investiga; 7)

D. L. CS 881-2018
ISBN 978-84-89385-28-9

Peñarroja Martínez, Francesc (1868-1920)-Biografies.
Música-Comunitat Valenciana-S. XX.
Ajuntament de la Vall d'Uixó. Centre d'Estudis Vallers.

929 Peñarroja Martínez, Francesc
78(460.31)"19"

Disseny coberta: Nel·lo Navarro

Compilació de text: Francisco Porcar

Revisió i tractament de text: Josep Tur

Maquetació i disseny: Nel·lo Navarro / Trencatimons Editors

Dipòsit legal: CS 881-2018
ISBN: 978-84-89383-28-9

Cap part d'aquesta publicació (inclosos els elements gràfics) no pot ser reproduïda, emmagatzemada o transmesa en cap mitjà, ja siga electrònic, informàtic, per fotocòpia, per registre o per altres mètodes, sense permís previ i per escrit del Centre d'Estudis Vallers.

Investiga

Sumari

Introducció..... 9

1 Els anys de formació (1868-1892)..... 13

2 Sacerdoci a la província de Castelló (1893-1900)..... 41

3 Mn. Francesc Peñarroja a València (1900-1920)..... 55

4 Mort de Mn. Francesc Peñarroja i homenatge pòstum..... 151

5 Mn. Francesc Peñarroja en l'ideari i la cultura vallera..... 161

6 Obra musical..... 189

Conclusions..... 215

Introducció

El nom de mossén Francesc Peñarroja és conegut per la majoria de les persones que vivim a la Vall d'Uixó. Qui més qui menys ha sentit en algun moment este nom ja que és l'autor de la música de l'himne de la ciutat, té dedicada una placeta al barri del Roser i el Conservatori Professional de la ciutat també porta el seu nom. Esta última circumstància ha fet que el nom del músic valler siga conegut més enllà de l'àmbit local.

Però, més enllà del nom, realment coneixem qui va ser este home i quina va ser la seua aportació?

Malauradament, la resposta a esta pregunta en el millor dels casos es pot resumir en unes poques dades, llocs comuns que circulen sobre la persona de Francesc Peñarroja: capellà, bon predicador, nascut al *Poble de Dalt* –concretament al barri del Roser, a la placeta que porta el seu nom–, gran músic i compositor que va compondre la música de l'himne de la Vall la lletra del qual va escriure Lleonard Mingarro, cosa que no deixa de ser curiosa per tractar-se d'un republicà del *Poble de Baix*; també va ser professor catedràtic de composició al Conservatori de València.

Poca cosa més podríem saber si recorrem a les poques biografies que s'han escrit sobre ell: el seu naixement al 1868; la procedència d'una família humil i la seua vocació musical i religiosa precoç; la seua formació al seminari de Tortosa; el posterior pas per les parròquies de Cabanes i Onda com a organista; la formació per correu amb Salvador Giner; la marxa a València per a ingressar en la capella del Col·legi de Corpus Christi i el seu posterior ascens a mestre de capella de la institució al mateix temps obtenia la plaça com a professor de composició al Conservatori de la capital; la seua mort sobtada i un tant prematura als 52 anys, l'octubre de l'any 1920. Les dades varien poc entre una biografia o altra. Totes semblen partir d'un parell de fonts comunes: una nota necrològica en premsa publicada un any després de la seua mort i unes notes biogràfi-

ques elaborades 45 anys després pel cronista de la Vall, Manuel Ferrer Barberán.

Açò ens dóna una visió molt general de la vida de l'autor i molt poca informació sobre la seua obra, a excepció feta d'un llistat més o menys complet de les seues composicions. La informació es queda curta per a saber quin va ser el recorregut vital de mossèn Francesc; quines eren les seues inquietuds personals, espirituals i musicals; quin era l'estil que perseguia donar a les seues obres; quina va ser la seua tasca docent en el Conservatori de València; quina va ser la seua aportació musical a la capella del Reial Col·legi de Corpus Christi; com es va valorar entre els seus contemporanis el treball de Peñarroja com a professor i compositor… En fi, quina és la contribució real del capellà a la història vallera i valenciana.

Davant d'estes qüestions, es feia patent que calia emprendre un projecte per a conèixer més sobre la vida i l'obra de mossèn Francesc Peñarroja. Calia cercar testimonis de primera mà en periòdics i revistes de fa cent anys, així com qualsevol documentació que es trobara en les institucions per on va transcórrer la vida del capellà. Tanmateix, si es volia saber quina va ser la seua contribució musical, es feia necessari fer un catàleg el més complet possible de les seues obres, així com editar alguna de les seues partitures per a donar-les a conèixer, a més d'estudiar la seua música per comprendre l'estil compositiu del prevere.

Açò es va convertir en la tesi doctoral que vaig defendre a principis de l'any 2016 en la Universitat de València i de la qual emana la present monografia. En ella intentarem respondre a totes les qüestions anteriors i d'esta manera ajudar a conèixer i situar la figura de mossèn Francesc Peñarroja en el lloc que li pertoca dins de la història, així com difondre la seua obra en l'any en què se celebren els cent cinquanta anys del seu naixement al nostre poble. Esta contribució, però, no serà completa si no va acompanyada d'una tasca de recuperació de la seua obra compositiva. Res més important per a donar valor a un

compositor que la interpretació i difusió de les seues obres.

Abans de començar a endinsar-nos en la vida de Francesc Peñarroja, s'ha advertir que el relat de la seua biografia ha estat dividit en tres grans etapes per tal d'entendre millor el seu recorregut vital i creatiu. Estes tres etapes venen marcades per una sèrie de moments, espais i passos decisius: la primera etapa està constituïda pels anys de formació; la segona etapa la formen els primers anys com a sacerdot; i la tercera de les etapes, la més important, l'ocupen els anys de vida a València. No voldria acabar esta menuda introducció sense donar les gràcies a Vicenta Borrás, nonagenària i filla d'un dels nebots segons de Peñarroja, però que eren tinguts com a familiars directes pels Peñarroja. Gràcies a les entrevistes mantingudes hem conegut alguns aspectes de la vida del capellà o han confirmat informació arribada per fonts escrites. També a la família Arnal-Palasí que m'han permés accedir a la casa i consultar el que resta de l'arxiu de Mn. Peñarroja. A les fotos del capellà facilitades per Amparo Segarra. En definitiva, agrair a tots els que d'una o altra manera han contribuït a dur a terme este projecte.

1

Els anys de formació (1868-1892)

La primera de les etapes en les quals hem dividit la biografia de Francesc Peñarroja transcorre des del seu naixement i infància en el poble de la Vall d'Uixó passant pels seus anys d'adolescència i primera joventut al Seminari de Tortosa fins a la seua ordenació com a prevere. Estos van ser uns anys de formació, tant del seu caràcter –que com el de qualsevol persona es forma en els seus anys d'infància i adolescència– com de les seues facetes professionals com a prevere i músic. Este llarg període de vint-i-quatre anys el subdividirem en dues etapes: per una banda, aquella que discorre en els anys de la seua infantesa a la Vall fins a la seua marxa a Tortosa per a ingressar al Seminari Menor i, per altra banda, aquella que ve marcada pels anys d'estudis eclesiàstics al seminari tortosí, que aplega fins a la seua ordenació com a prevere.

1.1 Infància i primers anys de formació a la Vall d'Uixó (1868-1880c)

És realment complicat arribar a conèixer com van transcórrer els primers anys de la vida del jove Peñarroja. No tenim cap font d'informació directa. Tan sols les poques línies que dediquen les biografies existents a parlar d'esta etapa. Els testimonis de les persones que hem entrevistat no ens aporten res nou al respecte. Tanmateix, intentarem esbossar la situació de la Vall d'Uixó, la de la seua família, la del barri on va créixer en aquell moment, açò és, l'espai vital on es va anar forjant el seu caràcter i la seua personalitat, amb la finalitat que tal volta açò ens ajude a entendre la seua evolució posterior.

La Vall d'Uixó en aquell moment comptava amb uns 7.350 habitants i era la cinquena ciutat més populosa de la província,

després de Castelló, Vila-real, Sogorb i Borriana, en este ordre. Ostentava el títol de vila adscrita al partit judicial de Nules i pertanyia a la diòcesi de Tortosa, sota els dictats de la qual estaven gran part de les poblacions de la província de Castelló. Com es conegut per tots, la localitat estava formada en aquell moment per dos nuclis de població coneguts com el *Poble de Dalt* i el *Poble de Baix,* nascuts a partir de la unió de set llogarets d'origen musulmà al voltant de les dues principals parròquies: la parròquia del *Poble de Baix*, dedicada a la Mare de Déu de l'Assumpció, i la del *Poble de Dalt*, amb l'advocació al Santíssim Àngel Custodi. Cada parròquia tenia, aleshores, una escola de xiquets i una altra de xiquetes. Pel barri on va nàixer i créixer, Peñarroja rebrà els seus primers ensenyaments a l'escola de la parròquia de l'Àngel. Econòmicament, els seus habitants es dedicaven a dos sectors productius principalment: l'agricultura i la industria de les espardenyes. La divisió del municipi en dos parts també es veia reflectida en l'ocupació dels seus veïns. Així, al *Poble de Dalt* es concentrava la industria de la confecció manual d'espardenyes, mentre que al *Poble de Baix* era eminentment llaurador. Historiadors de l'època com l'onder Bernardo Mundina ens diuen que els habitants de la Vall són pacífics i laboriosos, amics de la festa i aficionats a la música, la qual no faltava en les seues festes. Esta és, a grans trets, la descripció de la Vall en la qual va nàixer i créixer el jove Francesc Peñarroja.

El poble, però, va anar creixent lentament en nombre d'habitants fins a vora els 9.000 veïns en la dècada de 1910. El progrés econòmic des de la infantesa de Peñarroja fins a l'any de la seua mort sembla evident. L'historiador castellonenc Carles Sarthou ens descriu a principis del segle XX una població pròspera amb una agricultura combinada de secà —principalment de garrofera, que s'exportava, però també blat, oli, vi— i regadiu, amb ramaderia i un poc de caça. Amb tot, allò que més destaca és el seu teixit industrial amb *fàbriques d'electricitat*, d'aiguardent, d'espardenyes de cànem i d'espart, de teules i de rajoles. Este

autor parla de menudes explotacions mineres de plata, coure i ferro. Diu de la seua fisonomia que «hay alumbrado eléctrico, acerado, fuentes públicas, una fonda, tres teatros, ocho casinos, buenos comercios, etc., resultando por su aspecto una de las mejores poblaciones de la provincia». I afegeix que «existen muchas sociedades de beneficiencia, mercantiles ó gremiales, de recreo, etc.». Sembla, doncs, que Francesc Peñarroja va ser testimoni del progrés de la població, no sols econòmic, sinó també social i cultural.

Francesc Peñarroja Martínez va nàixer a la Vall d'Uixó, el dia 2 de maig de 1868 i va ser batejat el dia següent a l'església de la parròquia Sant Àngel Custodi. Així ho podem llegir, entre altres dades en la seua partida de naixement:

> [Al marge] Francisco Peñarrocha y Martínez. 71
> [Cos de text] Domingo, tres de Mayo de mil ochocientos sesenta y ocho, en la parroquial Iglesia del Santo Angel Custodio de Vall de Uxó, obispado de Tortosa, provincia de Castellón: Yo el infrafirmado Coadjutor de la misma bautizé solemnemente á Francisco Peñarrocha y Martínez, nacido ayer á las siete de la mañana, hijo legítimo y natural de Francisco, y de Magdalena. Abuelos paternos Francisco Peñarrocha y Josefa Maria Llobet; maternos Ramón Martínez de Alcalá de Mora y Manuela Rebollar. Padrinos Felipe Martínez, y María Rosa Peñarrocha, de esta, á quienes advertí lo prevenido en el Ritual. De que certifico=
> Joaquin Llorens Coadj [rúbrica]

Si parem atenció al text, hi ha algunes dades a comentar. El nom de pila del xiquet va ser Francisco. Alguna persona ens pot retreure per què fem servir la versió valenciana del nom quan va ser batejat com Francisco. És evident que eixe era el nom que ell sentia com a propi, amb el qual signava i amb què apareix majoritàriament als documents. No obstant açò, tenim documents de la darrera dècada de la seua vida en què es refereixen a ell com Francesc: d'una banda el trobem en articles per a la *Revista Musical Catalana* redactats pel seu amic i col·lega en el Conservatori de València, n'Eduard López-Chavarri; d'al-

Fotografia de Lleonard Mingarro amb la dedicatòria. (Propietat de Josefina Antonino Mangriñán)

tra banda es pot llegir en la dedicatòria que li dedica en Lleonard Mingarro, autor de la lletra de l'*Himne de la Vall d'Uixó*, en el peu d'una fotografia de l'any de l'estrena d'esta obra.

Quan parlem de la seua etapa a València, coneixerem la seua relació amb els cercles valencianistes de la Renaixença en especial amb l'associació de Lo Rat Penat. Com molts dels intel·lectuals de l'època semblava estar preocupat per la cultura i llengua valencianes, de tal manera que gran part de la música profana que va escriure va ser per a posar música a poemes en valencià; en la seua faceta de director es va preocupar de programar majoritàriament música de compositors valencians i, fins i tot, sabem que la versió de l'escena del Greal del *Parsifal* de Wagner que va dirigir durant 1911 va ser d'una traducció catalana de Pena i Viura. Açò ens fa pensar que possiblement ell fera servir la versió valenciana o almenys no era renuent a què l'anomenaren Francesc. Així és com se'l sol anomenar actualment, sobretot des que el Conservatori Professional de la Vall d'Uixó va passar a denominar-se com mossén Francesc Peñarroja.

També ens pot cridar l'atenció el cognom que apareix en la partida de naixement: Peñarrocha. És evident que respon a la pronunciació valenciana, com encara es fa amb eixe cognom al nostre poble i a moltes localitats veïnes. En aquell moment no existia una normativa ortogràfica per al valencià, amb la qual cosa es pot trobar el cognom ja en el mateix llibre de batejos a la partida com s'ha vist, però a l'índex onomàstic del final com Peñarroja. De fet, esta serà la forma emprada pel capellà com es pot veure en la seua signatura i el segell. Així que deixem el seu nom de la manera que apareix en la documentació.

Com a curiositat, dir que en algunes biografies després de la seua mort apareix el seu segon cognom com Martí en lloc de Martínez. Sembla ser una errada tipogràfica que s'ha mantingut fins a hui en dia quan no s'ha tingut la precaució de comprovar les dades.

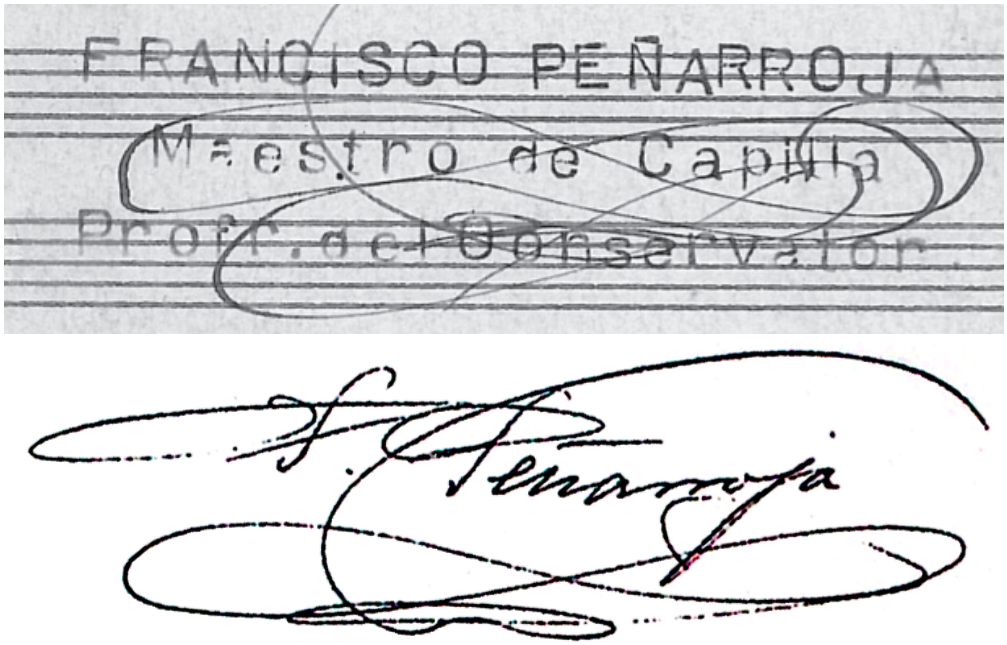

Segell i signatura utilitzats per mossén Peñarroja.

Deixem de banda estes qüestions sobre el nom i els cognoms per a començar a recórrer la infantesa i adolescència de Francesc Peñarroja.

Són poques les fonts que ens donen un poc de llum sobre este període. La més antiga de totes, i que recull la nota necrològica de l'*Almanque de las Provincias,* de l'any 1921. És poca la informació respecte a això, però la presentem per donar alguna dada que les altres no mostren.

> Nació en Vall de Uxó (Castellón) en el año 1868, de familia humilde, e hizo sus primeros estudios en su pueblo natal, de donde pasó al colegio de los PP. Jesuitas, de Tortosa, en donde estuvo de infante algún tiempo.

Més informació ens donen els relats biogràfics apareguts en el periòdic local *Uxó*, a finals de la dècada de 1960. El primer d'ells va ser redactat pel

cronista de la Vall, Manuel Barberán, en l'any 1966 per al periòdic local *Uxó*. Manuel n'era també el director. Sembla recollir testimonis directes als quals degué entrevistar. Ens diu:

> Descendía el Rvdo. D. Francisco Peñarroja de una familia de hiladores, muy modesta y laboriosa que vivía una existencia humilde con el fruto de su cotidiano esfuerzo. Sus padres se llamaron Francisco Peñarroja Llobet y Magdalena Martínez Rebollar. Vio nuestro biografiado la primera luz del mundo en la plaza del Rosario n.º 3, que actualmente lleva su nombre preclaro.
> Siendo todavía muy niño quedó huérfano de padre, constituyendo entonces la familia, la madre y dos hermanas mayores. El pequeño Francisco era el único varón de la casa.
> El cura de la Parroquia del Angel, viendo que el niño se desenvolvía muy despejado y estudioso y observando en el mismo ciertas vocaciones sacerdotales, cuando era monaguillo, propuso a la madre que su hijo estudiase la carrera sacerdotal. Aceptada con alegría la sugerencia del cura, su madre y sus hermanas trabajaron con tesón para costear sus estudios. No escatimaron sus sacrificios para que, con el tiempo, el niño fuera un hombre de provecho. De este modo pudo continuar sin interrupción sus cursos en el Seminario de Tortosa, ordenándose sacerdote cuando apenas contaba veinticuatro años de edad.

Semblants paraules empra dos anys després Ernesto Pérez en un altre article del mateix periòdic. Pareix evident que es basa en el que havia escrit Manuel Ferrer anteriorment. Afig, però, la data de naixement i bateig, que, si la comparem amb la partida, observem que no acaba de ser correcta, ja que confon la data del bateig amb la del naixement, que va ser el dia abans.

> Nació en la plaza del Rosario de la parroquia del Angel, el día 3 de mayo de 1.869, y fue bautizado al día siguiente. Murió en su ciudad natal el día 20 de octubre de 1.920.
> Era hijo de una humilde, modesta, honrada y laboriosa familia de hiladores, quedando huérfano de padre siendo muy niño.
> Despejado y estudioso, fue monaguillo, y por sugerencia del cura viendo sus inclinaciones y ciertos indicios vocacionales para el sa-

> cerdocio, ingresó en el Seminario de Tortosa, cuyos estudios fueron costeados con el esfuerzo de su madre y dos hermanas.

L'última biografia que citarem és aquella que introdueix la recopilació de composicions de mossén Peñarroja elaborada pel sacerdot jesuïta Vicente Javier Tena, més conegut com el pare Tena. Este recull d'obres va ser publicat en l'any 1970, sota el patrocini de l'Ajuntament de la Vall d'Uixó. La informació que podem llegir és molt semblant a les dels textos anteriors, ja que, com es diu al final d'ella, va ser elaborada a partir de les notes del ja mencionat Manuel Ferrer i de José Romero López. El text diu així:

> El Rvdo. Mosén Francisco Peñarroja Martínez nació en Vall de Uxó, provincia de Castellón de la Plana, el 1 de mayo de 1868, y fué bautizado en la Parroquia del Santo Angel de dicha población. Sus padres se llamaban Francisco Peñarroja Llobet y Magdalena Martínez Rebollar.
> El pequeño Francisco era monaguillo, aprendió las primeras letras en la Escuela instalada en la Plaza la Torre, hoy de Silvestre Segarra. Le daba lecciones de solfeo D. José García, director de la banda "La Artística Musical". Paquito mostró buen entendimiento y maña en todas estas actividades, sobre todo en la musical.
> Su madre, viuda, y sus dos hijas, haciendo un gran esfuerzo, con muchos esfuerzos y privaciones, pudieron costearle la carrera sacerdotal en el Seminario de Tortosa.
> A los doce años, ya tocaba el flautín en la susodicha banda, en los meses de vacación que le daba el Seminario. Continuaba estudiando armonía y composición, y hasta llegó a componer algo.

Amb el que ens conten estes biografies podem intentar fer una reconstrucció dels anys d'este període. A estes dades, s'afegiran altres per a donar una visió més aproximada d'allò que devia ser la realitat i es corregiran aquelles dades que, en contrastar-les, han aparegut com incorrectes.

Així doncs, algunes de les anteriors biografies ens donen la data del seu naixement, però ninguna d'elles encerta en el dia. Si atenem el que es diu a la seua partida de naixement, que hem reproduït, Francesc va nàixer el 2 de maig i va ser batejat el dia següent. Esta

mateixa data de naixement apareix en el *Libro de estadísticas* dels sacerdots de la diòcesi de Tortosa. No obstant açò, totes les biografies que hem consultat sobre l'autor donen el dia 1 o 3 de maig com a data de naixement. Cap d'elles recull la data correcta. És un detall mínim, però ens deixa veure la falta de rigor que s'observa en molta de la informació exposada en les biografies.

Deixant a banda les dades del seu naixement, tots els relats biogràfics coincideixen a dir que provenia d'una família humil de filadors. Tothom a la Vall sap que quan es parla de filadors es fa referència als filadors de cànem, també coneguts com a corders. Este era un dur ofici, hui ja desaparegut, que estava dedicat a l'elaboració de les cordes de l'esmentat material. Estes cordes eren la matèria bàsica per a la producció d'espardenyes. De tots és conegut que la industria de les espardenyes era una de les principals ocupacions de la població de la Vall en l'època de la qual estem parlant. De fet, la indústria de la fabricació d'espardenyes es va mantindre durant gran part del segle XX i va desembocar en la indústria del calcer, que va ser el principal motor de la ciutat durant la segona meitat d'eixe segle. La indústria espardenyera i els oficis lligats a ella —filadors i cosidors— es trobaven focalitzats en el *Poble de Dalt*, on vivia la família de Francesc. Així, no és d'estranyar que este fóra l'ofici dels Peñarroja. Per les dades, sembla que este treball no reportava grans beneficis i la família no gaudia d'una bona situació econòmica. Potser ací pot estar la causa de l'alta mortalitat infantil que trobem entre els primers fills de la família, com es pot observar en l'arbre genealògic de les pàgines següents.

Dels fragments que hem reproduït abans, extraiem que va nàixer en la que en aquell moment era coneguda com la placeta del Roser, concretament en la casa número 3, dins del barri de l'Alcúdia, també conegut com el Roser. Com tots sabem, el nom del barri prové de l'ermita dedicada a la Mare de Déu del Roser, la qual es troba a una desena de metres de l'esmentada placeta. Des de 1921, però, esta plaça porta el nom de mossén Francesc Peñarroja, en homenatge al capellà.

Exterior i interior de la casa natal de mossén Francesc a l'antiga plaça del Roser, actualment retolada amb el seu nom.

En les fotografies podem veure com era la casa en els anys '80, abans de la completa rehabilitació que va sofrir anys després. Observem que es tracta d'una casa gran i això ens fa pensar que tal volta, si posem en dubte allò que ens conten les biografies, no es tractara de la casa natal, ja que estos mateixos textos ens parlen de la dolenta situació econòmica que patia la família. Es pot pensar que tal vegada la família vivia en una altra casa del barri i, posteriorment, quan va millorar la seua economia es va traslladar a una casa major. Altra opció es pensar que realment esta era la seua casa des d'un primer moment. No ho podem saber. Si ens fixem en la fotografia de l'interior, a banda de mostrar-nos l'estat de la casa, podem observar un cert nivell econòmic en el seu aspecte. Suposem que amb els anys es va anar reformant la casa, fruit del major poder adquisitiu emanat dels càrrecs que va ostentar el sacerdot al llarg de la seua vida. El que és cert és que esta va ser la casa on va residir la família Peñarroja al llarg del segle XX i on mossèn Francesc residia en els moments en què es trobava al poble. Encara hui en dia continuen vivint els hereus.

El menut Francesc va créixer al barri del Roser, prop de l'ermita del mateix nom i que dóna nom al barri, envoltat de l'ambient de treball dels filadors i cosidors que hi exercien el seu ofici. La seua família també s'hi dedicava. El treball de filador era molt dur i era una tasca reservada als homes. Els xiquets eren destinats a *menar*, tal com es diu en el lèxic valler, açò és, fer moure la roda amb què es filava. Imaginem que son pare exercia este ofici i molt possiblement Francesc va ajudar-lo en la tasca de menar.

En els textos hem llegit unes altres dades incorrectes quan parlen de la constitució del nucli familiar i de l'orfandat del jove Francesc. Trobem a tres dels relats biogràfics que de ben menut va quedar orfe de pare i la família va quedar constituïda per ell mateix, sa mare i dues germanes majors. Però, si comparem açò amb les dades que hem obtingut de l'arxiu de la parròquia del Sant Àngel, comprovem que no pot ser cert el que s'ha re-

Fotografies de menadors treballant a la "ro" prop de l'aqüeducte a principis del segle XX

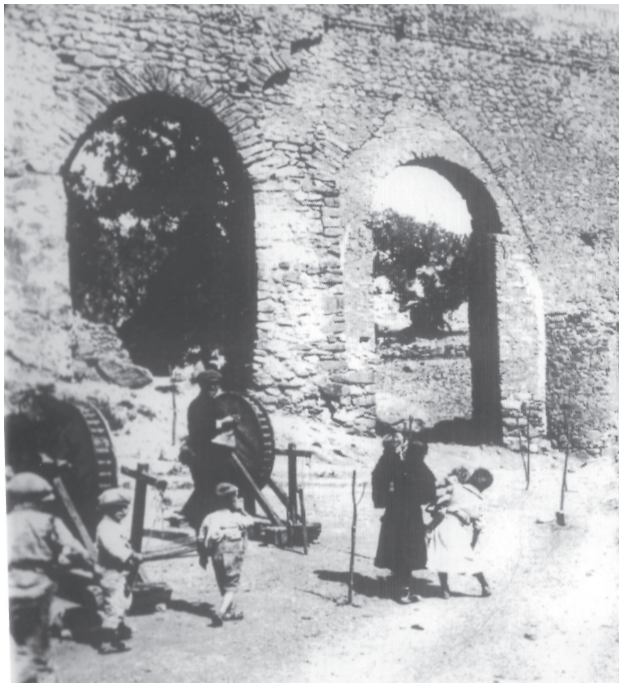

latat. El matrimoni Peñarroja-Martínez va tindre nou fills, dels quals foren cinc els que van sobreviure. Açò es correspon amb el que ens han contat els familiars que encara viuen hui en dia. Els cinc fills per ordre cronològic eren Magdalena, Francesc, María Rosa, Ramón i Teresa. En els llibres de la parròquia hi ha constància del naixement d'una altra filla: Josefa. No sabem, però, quants anys va viure, ja que no es conserva el llibre de defuncions corresponent. Tanmateix, la família actual no té cap constància o record d'ella; tampoc apareix en la fotografia de família que devien fer-se després de l'ordenació com a sacerdot de Francesc i que es pot veure en el següent capítol. Açò ens fa

Àvis: Francisco Peñarroja ∞ Josefa María Llobet — Ramón Martínez ∞ Manuela Rebollar

Pares: Francisco Peñarroja Llobet (*?;†1877p/1880a)[2] ∞ Magdalena Martínez Rebollar (*1830c;†1920p)[2]

Germans:
Magdalena Peñarroja Martínez (*1856;†1857?)[3]
Magdalena Peñarroja Martínez (*1858;†1937)[4]
Josefa María Peñarroja Martínez (*1860;†?)
Francisco Peñarroja Martínez (*1863;†186?)
María Rosa Peñarroja Martínez (*1866;†186?)[3]
Francisco Peñarroja Martínez (*1868;†1920)[1]
María Rosa Peñarroja Martínez (*1871;†1934) ∞ Vicente Segarra
Ramón Peñarroja Martínez (*1874;†1930) ∞ Vicenta Segarra[5]
Teresa Peñarroja Martínez (*1876;†1918)[6]

[1] Naixement: 2 de maig de 1868 (bateig el 3 de maig); mort: 11 d'octubre de 1920
[2] Les dates dels pares les extraiem de manera indirecta d'allò que ens relata la biografia del llibre de Tena, on es diu que Peñarroja era orfe de pare abans d'anar-se'n al seminari, al voltant de 1880; però la partida de la germana menor, Teresa, mostra que era filla de Francisco. Per tant, hauria d'estar viu en octubre de 1876, data del seu naixement. De la mare ens diu que estava encara viva quan va morir Francesc en octubre de 1920, i tenia 90 anys.
[3] Tal volta es tracte d'una germana que va morir als pocs anys d'edat i després li van posar el seu nom a la següent filla. No es pot saber per què manca el volum 7 del llibre de defuncions, com ocorre amb la resta de germans que moren abans de la primera dècada de segle XX.
[4] Al llibre de batejos diu que va nàixer al 1856, però a la seua làpida diu que va morir el 10 de gener de 1937 als 86 anys; per tant, aquesta edat de la làpida ha d'estar malament, ja que moriria als 81 anys.
[5] En l'entrevista, Vicenta Borrás ens ha contat que van tindre un fill, Ramonet, que va morir quan era menut, però no hi ha documents acreditatius.
[6] Peñarroja rep el condol per la mort de la seua germana en el claustre del Conservatori del 23 de novembre de 1918 i, pel que sabem, hauria de ser Teresa. A més a més, açò concorda amb la data de la missa *Recordare Virgo*, la qual té una dedicatòria a la memòria de la seua germana Teresita, amb la data de 25 de novembre de 1918.

Dades extretes dels *Quinque libri* d'APSAC: *Libro de defunciones*, vol. 8 i *Libro de bautismos*, vols. 8 i 9 i de Tena Melià, Vicente Javier: *Obras musicales de Francisco Peñarroja Presb.*, València, [s.n.], 1970.

Arbre genealògic de Francesc Peñarroja.

sospitar que Josefa devia morir quan era una xiqueta o de jove.

Si continuem revisant l'arbre genealògic es pot comprovar que pels cognoms tots els germans eren fills de Francisco i Magdalena. Si donem per bona la dada de l'orfandat de Francesc, quan encara era un infant, la mort de son pare devia tindre lloc en algun moment després de la data del bateig de Teresa, la germana menor, celebrat el 10 d'octubre de 1876. Si continuem confiant en el que ens diuen les biografies, la defunció devia ser anterior a l'ingrés en el Seminari de Tortosa de Francesc. La primera de les biografies ens diu que el menut Peñarroja va passar uns anys de la seua infantesa al Seminari del pares jesuïtes; és clar, ha d'entendre's el Seminari Menor. Després coneixerem més detingudament l'estada a Tortosa, però pensem que eixe període devia prolongar-se al voltant de dotze anys, ja que la formació com a sacerdot en el seminari tortosí durava al voltant de dotze anys. Sabem que va ser ordenat en desembre de 1892; per tant, Francesc devia rondar els dotze anys quan va entrar en el Seminari Menor. Açò ens marca com a límit cronològic de la mort de son pare l'any 1880. En conclusió, situem la mort del cap de família en els quatre anys que transcorren entre octubre de 1876 i l'ingrés al seminari en setembre de 1880.

Hem llegit abans que, en eixos anys d'infantesa, Francesc va tindre una formació bàsica en l'escola de la parròquia del Sant Àngel Custodi i que va exercir com a escolanet en dita parròquia, com tants altres xiquets. Les biografies diuen que el sacerdot de la parròquia d'aquell moment –potser fóra mossèn Joaquín Llorens, qui signa les partides de naixement– va advertir les qualitats i el potencial intel·lectual del menut Francesc, així com una certa vocació religiosa, tal volta despertada pel proselitisme del capellà. El sacerdot va instar la família a ingressar a Francesc en el Seminari de Tortosa. Cal tindre en compte que en aquell context històric, si la família no disposava de massa recursos i el xiquet tenia bones capacitats, l'ingrés en un seminari era la manera de garantir una bona formació. La família va accedir a la recomanació del rector de l'Àngel i Francesc va ingressar al Seminari Menor.

La biografia del pare Tena narra que estava vinculat a la banda Artística Musical i que va rebre les primeres classes de música de la mà del seu director, José García. Esta dada, però, ha estat corregida fa pocs anys per Josep-Joaquim Esteve, qui, a la llum del seu estudi sobre les bandes valleres, afirma que les primeres lliçons de música les va rebre de José García Segarra, qui era director de la banda La Lira i de l'orfeó de la parròquia del Sant Àngel. Açò devia ser així, ja que l'Artística Musical es va formar l'any 1905, després de la divisió en dues bandes de La Lira. Els directors d'ambdues agrupacions, pare i fill, responien al nom de José García, però als anys d'infància de Francesc el director de La Lira era José García Segarra, com bé ens diu Esteve. Tornant al que ens diu Tena, el jove Francesc tocava el flautí.

No tenim prova de la precària situació econòmica de la família que trobem en diferents escrits. Pot sorgir la sospita que no fóra així, ja que deixar anar a un fill al seminari, i més pensant que era el fill baró major, era perdre les contribucions econòmiques que en podia fer a la família. Tanmateix, també suposava una boca menys que alimentar i la possibilitat de donar-li una bona eixida professional i uns futurs ingressos a l'economia familiar mitjançant la bona situació econòmica i social que suposava ser sacerdot. Gràcies a l'entrevista mantinguda amb Vicenta Borrás s'ha pogut concloure que, en efecte, l'economia de la família Peñarroja no era massa bona, ja que ens va explicar que Francesc va ser un *estudiant de sopa* quan estudiava al Seminari de Tortosa. Estos eren estudiants pobres que no podien pagar l'import per a poder ser alumne intern del Seminari. La situació econòmica general de la segona meitat del segle XIX era dolenta i per a poder atendre les vocacions sacerdotals es va instaurar la figura de l'alumne extern. D'entre estos alumnes, els *estudiants de sopa* eren els més desfavorits i vivien de la caritat i bona voluntat dels tortosins que els acollien en les seues cases. La denominació els venia perquè anaven diàriament amb una olleta al Seminari a recollir les sobres del menjar dels alumnes interns. A continuació sabrem un poc

més sobre esta etapa al Seminari de Tortosa i què suposava ser *estudiant de sopa*.

1.2 Etapa de formació a Tortosa (1880-1892)

En el capítol anterior s'ha vist com l'entrada del jove Francesc Peñarroja al Seminari devia ocórrer quan tenia 12 anys, l'1 de setembre de 1880. Malauradament no hi ha registres d'açò, ja que la documentació del Seminari de Tortosa va ser cremada durant la Guerra Civil. Tenim algunes proves que ho corrobo-

Fotografia de la família de Francesc Peñarroja al poc de ser ordenat (propietat d'Amparo Segarra)

ren. En la biografia del pare Tena podem llegir que als dotze anys tocava el flautí quan retornava a la Vall durant els períodes de vacances del Seminari –suposem que amb la dada vol remarcar que ens eixe temps va entrar al centre eclesiàstic–; més endavant afirma que als 18 anys dirigia la capella del Seminari, quan feia 6 anys que estava al centre. La data d'ingrés es confirma gràcies a una prova circumstancial: entre les pàgines del *Curso práctico de latinidad*, un dels manuals d'estudi del jove Francesc al Seminari i que es conserva a la seua biblioteca personal, hem localitzat una butlleta per a una rifa d'una imatge de Jesucrist infant. La rifa s'havia de celebrar el dia 2 de febrer el 1881, la qual cosa situa a Peñarroja al Seminari de Tortosa durant el curs 1880-1881.

Tortosa era una ciutat important, que tenia en aquell moment una població que sobrepassava els 25.700 habitants. Estos es repartien entre el nucli principal del municipi, uns 13.500, i els que vivien en els ravals, pedanies i masies, al voltant de 12.200. En les Guerres Carlines de meitat de segle, va ser una important plaça carlista. La guerra va comportar una davallada econòmica que va anar superant-se lentament en la segona part de la centúria. El sector econòmic al qual es dedicava la població era bàsicament l'agricultura i, com a port que era aleshores, hi havia un sector important de mariners. També hi havia artesans que es dedicaven a la fabricació de diferents productes, així com un sector social elevat de propietaris i professions liberals.

Ostentava en aquells moments la capitalitat de la diòcesi, la del partit judicial –es mantenen en l'actualitat, sent la capital administrativa de la comarca del Baix Ebre– i de la província marítima. Era plaça forta amb un governador militar. Pel retrat que ens fa de la ciutat l'historiador de meitat del segle XIX, Daniel Fernández, sabem que disposava de bones infraestructures, a més d'una bona comunicació ferroviària i per carretera. Tenia tots els edificis i institucions necessaris per a exercir les funcions pròpies de la seua capitalitat: seu catedralícia i tribu-

nal eclesiàstic ordinari, jutjat de primera instància, regiment d'infanteria, mitja companyia d'artillers, carabiners i guàrdia civil, hospital civil i militar, duana i altres administracions. També disposava de diferents institucions de formació i ensenyament: Seminari Conciliar, Institut de Segon Ensenyament, escoles d'instrucció primària i superior, de pàrvuls... A estes institucions s'ha d'afegir la Casa de Sant Josep, fundada en 1873 pel beat Manuel Domingo i Sol, sacerdot conegut popularment com mossèn Sol. La pretensió del fundador era crear un espai per a la formació de seminaristes pobres, sense els suficients recursos econòmics per a desenvolupar la seua vocació sacerdotal. Esta institució es va dotar d'un major espai i en 1878 es va convertir en el Col·legi de Sant Josep per a Vocacions Eclesiàstiques. A partir d'este moment va passar a complir una funció doble: la de seminari per a recolzar les carreres eclesiàstiques dels seminaristes sense recursos i la de Seminari Menor. En ell va estudiar el jove Francesc Peñarroja.

El protagonista d'esta biografia devia arribar a la ciutat que hem descrit cap a 1880 per començar la seua formació sacerdotal. Imaginem que el canvi va ser important per a un xiquet d'uns dotze anys: deixava el seu poble i arribava a una ciutat de major envergadura, una menuda capital de comarca, amb el tràfec que comporta ser un centre administratiu civil i eclesiàstic. Es devia respirar un ambient bastant diferent de l'existent al seu poble natal.

Coneixem ben poc dels seus anys al Seminari. Els relats biogràfics tan sols ens diuen, en el millor dels casos, que va estudiar al Seminari de Tortosa i que es va ordenar als vint-i-quatre anys. Altres fonts ens donen un poc més d'informació dient-nos que al Seminari es va formar musicalment de la mà del pare Roc o Roque Domingo. Efectivament, Roc Domingo sembla que era en aquell moment l'encarregat de la formació musical en el Seminari tortosí, ja que també va formar un altre músic castelloner que tindrà relleu en la música religiosa valenciana com va ser Mn. Vicent Ripollés.

Per conèixer un poc la vida dels seminaristes i què significava ser un *estudiant de sopa*, com ens han dit que ho era Peñarroja, reproduïm un text de Rafael Ortega, seminarista a Tortosa a mitjan del segle XIX.

> En la época de mosén Sol, el estado del seminario conciliar de Tortosa era muy satisfactorio por la buena dirección, celo, interés y acierto tanto por parte de sus directores como por la conducta ejemplar observada en general por los alumnos que asistían a este centro de instrucción, donde acudían con puntualidad los jóvenes que se preparaban para la carrera eclesiástica. Estos eran unos 600 de los cuales un centenar eran internos y externos los restantes, que habitaban en domicilios particulares. Eran tan pobres algunos de ellos que, con el cesto colgado en el brazo, acudían diariamente al seminario a recibir las sobras de los internos; se les llamaba vulgarmente "estudiantes de sopa". El cesto contenía un plato o pucherito, en el cual depositaban la comida que se les ofrecía.
>
> Los más pobres vestían muy pobremente y calzaban de ordinario alpargatas sin calcetines. No se les permitía ni a éstos ni a los demás de mediana posición, ni a los internos, usar el cabello de la cabeza largo, sino cortado al rape. Tampoco se les permitía entrar en algún café o teatro. Ni asistir a espectáculo alguno profano que no estuviera aprobado por la Iglesia. A los que delinquían o faltaban a estas ordenaciones de la superioridad, si se les denunciaba, eran mandados al consejo de disciplina, presidido por el señor rector y algunos catedráticos, y el acusado era advertido caritativamente por primera vez, tratado por segunda con alguna más severidad y por tercera expulsado del seminario...
>
> Los internos de este centro usaban un traje talar llamado beca y cubrían la cabeza con bonete. La ciudad les conocía por *colegials del seminari*; salían de paseo el jueves por la tarde y los domingos también por la tarde, acompañados y dirigidos por el señor vicerrector o alguno de los catedráticos. En la mesa, durante la comida, que era ordinariamente buena y abundante, no se les servía vino, sino tan sólo el día de la fiesta onomástica del señor obispo, a quien servían y actuaban en calidad de pajes cuando celebraba el pontifical en la catedral, haciendo uso entonces, como es de suponer, de una sobrepelliz con mangas, prenda que entonces no usaban ninguno de los sacerdotes de la ciudad, pues todos hacían uso del llamado roquete. También asistían, con el beneplácito del prelado, a las procesiones que se celebraban, especialmente a la del viernes

> santo y entierro del Señor y a la entonces muy famosa y concurrida del domingo de ramos.
> Cuando, terminado el curso, se cerraban las clases, los alumnos, tanto de la ciudad como de la diócesis, se reintegraban a sus respectivos pueblos y familias, y hacían uso, para vestir, del traje ordinario de las demás gentes, según la clase social a que cada uno de ellos pertenecía. Los tonsurados y ordenados de menores usaban alzacuello, consistente en una correa de cuero sobre la cual se acomodaba una tela labiada con granitos blancos y negros llamados mostaza y unidos a una pechera de tela de merino ordinaria, sujetada al cuerpo por dos cintas atadas en la parte posterior del mismo; y llevaban corona abierta, lo cual les daba derecho en Tortosa a asistir a los entierros que se celebraban.
> No vestían traje talar, sino desde el día en que recibían el orden del subdiaconado.
> En general vestían todos, así los internos como los externos, dentro de su posición económica, con mucha honestidad, dando siempre al pueblo en general a conocer que eran estudiantes para la carrera eclesiástica, conocidos ordinariamente con el nombre de *estudiants de capellà*.

L'esmentat Mossèn Vicent Ripollés (*1867;†1943) va ser company de promoció i carrera de Peñarroja i van ser ordenats preveres el mateix dia. Gràcies a un menut relat autobiogràfic coneixem un poc més del que suposava la vida al Seminari sobretot el que es refereix a la vida musical. En el text, quan es parla d'unes obres d'elevada serietat, es fa referència a composicions religioses de Felip Pedrell, al qual admirava i al qual està dirigida la sèrie d'articles on apareix i d'on s'ha extret este fragment. Ens conta Vicent Ripollés:

> Era en el año 1880, curso de 1880 a 1881, cuando recibíaseme en calidad de niño cantor en las capillas musicales del Colegio de San José y Seminario de Tortosa; poco más tarde conquistaba por sufragio de mis compañeros el puesto de *primus inter pares*, director del grupo y casi árbitro de las funciones y programas de la capilla. Alentados por nuestro fervor de jóvenes y de seminaristas, y con el afán de magnificar con nuestros cantos los no escasos cultos de nuestra vida de colegial, habíamos formado un repertorio de obras, numéricamente no despreciable, aunque en calidad eran en gran

> parte de un gusto irreligioso y reprobable, como hijas directas de la sirena rossiniana que llegó a dominarlo todo entre nosotros durante la segunda mitad de la pasada centuria. Entre el fárrago innoble de tantos papeles distinguíamos mis colegas y yo algunas composiciones, marcadas con cierto sello de elevada seriedad, presentadas con un empaque de aire aristocrático que las ennoblecía a nuestros ojos, captándose no solamente la admiración y cariño de todos, sino hasta el temor reverencial que nos impulsaba a prepararlas y cantarlas con cuidadoso esmero.

Este fragment ens mostra alguns aspectes interessants: l'existència de capelles als dos Seminaris, Menor i Major; el costum d'elegir per sufragi dels seminaristes la figura del *primus inter pares*, qui feia les funcions de director del cor del Seminari, açò és, de mestre de capella; la intensa vida musical; la tendència operística d'influència rossiniana que s'havia instal·lat en l'àmbit eclesiàstic, i el despertar d'un corrent restaurador de la música litúrgica que, en este cas se li atorga a la figura de Felip Pedrell (*1841;†1922), insigne tortosí, capdavanter en l'establiment dels estudis musicològics i impulsor de la reforma de la música litúrgica en l'Església espanyola.

Però, què coneixem de la vida de Francesc Peñarroja durant els anys a Tortosa?

Realment és poc i, pel que observem, es tracta de relats de caràcter panegíric, en els quals s'exalça la figura de Peñarroja, cosa que ocorre en la majoria de les biografies redactades sobre ell, especialment aquelles escrites pels seus conciutadans.

No podem saber quins van ser els estudis realitzats per Peñarroja, ja que s'ha perdut tota la informació del Seminari, atesa la destrucció en guerra de l'edifici i tot el que contenia. Igual destí va patir l'arxiu diocesà 'viu', aquell que estava en ús durant el conflicte. Tanmateix, amb el que hem vist fins ara i el que hem pogut extreure del *Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Tortosa* (BOEOT), podem perfilar un poc millor el que ens ha arribat mitjançant les biografies i formular una hipòtesi sobre la seua carrera eclesiàstica a Tortosa.

En les fonts consultades mai se'l designa com a doctor, amb

la qual cosa podem descartar que haguera realitzat cap de les dues carreres eclesiàstiques que conduïen a l'obtenció d'este títol en Teologia o en Dret canònic. Tampoc apareix en les estadístiques del BOEOT amb la designació de llicenciat que acompanya el nom d'alguns dels sacerdots. Altrament se'ls denomina com a la majoria amb el títol de «Don», propi dels batxillerats. Si, a més a més, mantenim que devia entrar al Seminari cap als dotze anys i pensant que es va ordenar amb vint-i-quatre acabats de complir, els seus estudis es van estendre al llarg d'uns onze o dotze anys. Açò ens fa pensar que va realitzar els estudis de batxiller en teologia formats pels quatre cursos de Llatinitat i Humanitats més els tres de Filosofia, i els quatre de Teologia, la qual cosa suma un total d'onze anys. També cap la possibilitat que el títol fóra el de batxiller en Cànons, el qual sumava un any més, fins als dotze. Tanmateix, descartem este supòsit, ja que en la seua biblioteca personal, formada en gran part pels llibres de formació al Seminari, no es conserva cap dels manuals de l'especialitat de dret canònic.

Els dotze anys passats al Seminari de Tortosa també ens fan descartar la possibilitat que realitzara la carrera abreujada de sis anys, cosa que podia pensar-se si atenem a la presumpta pobresa que patia la família descrita en les biografies. S'ha de dir que les mateixes biografies diuen que la mare i les germanes es van esforçar molt per tal que Francesc acabara la carrera i que, a més a més, este va gaudir, per la seua aplicació als estudis, de beques que li facilitaren la realització de la carrera.

Veiem interessant detindre'ns a valorar la qüestió econòmica, per conèixer un poc millor la situació del jove Peñarroja. Sobre la concessió de beques a Peñarroja no hem trobat cap referència al BOEOT. Entre els butlletins consultats no apareix el nom de Francesc Peñarroja entre aquells que eren especialment brillants ni entre els que eren premiats amb beques a l'excel·lència. Tanmateix, si acceptem que provenia d'una família pobra sense recursos i era considerat un *estudiant de sopa*, sols ens resta pensar que realment va mostrar unes qualitats i aptituds

notables, que li devien garantir l'accés als estudis per poder realitzar tots els cursos de la titulació. El pla d'estudis recollia una sèrie d'ajuts econòmics per a alumnes realment pobres i amb bons expedients, com ara veurem. Hem de matisar que els *estudiants de sopa* eren alumnes externs. Veiem què ens diu el pla d'estudis del BOEOT de juliol de 1858 sobre la part econòmica.

> Los alumnos de Latinidad y Humanidades satisfarán anualmente por derechos de matrícula 24 reales en dos plazos, uno al principio y otro al fin del año.
> Los de Filosofía, 32 reales en los mismos plazos.
> Los de Teología y Cánones, 50 reales en la propia forma.
> Los escolares esternos pagarán respectivamente el doble de estos derechos: pero el diocesano podrá conceder rebaja total, ó parcial al alumno que justifique ser pobre, aplicado y de buena conducta.

A estes taxes s'han d'afegir les dels exàmens i els dipòsits dels títols.

> Por los derechos de exámen para aprobacion de curso, se satisfarán sin distincion de internos, ni esternos, en Latinidad y Humanidades, 10 reales en Filosofía, 15 reales en Teología, y en Cánones 20 reales.
> Los que aspiren al grado de Bachiller en Teología ó Cánones, consignarán en la depositaría del Seminario 400 rs.
> Los que aspiren al de Licenciado en una y otra facultad, consignarán 1,000 reales.
> Para obtener el Doctorado, el depósito será de 1,500 reales.

També hi havia excepcions de les taxes per a alumnes brillants i de bona conducta.

> A los seminaristas pobres, tanto internos como estemos, que reunan las notas de *meritissimus*, y certificacion de buena conducta en los cuatro ó cinco años primeros de ambas carreras respectivamente, se les concederá gratis el grado de Bachiller. Asimismo se dispensará sin derechos el de Licenciado á los Bachilleres pobres y de recomendable conducta, que, habiendo obtenido *nemine discrepante* dicho grado de Bachiller, hayan ganado nota de *meritissimus* en uno de los dos cursos sucesivos respecto á Teología, y en el inmediato en cuanto á Cánones.

Fent un càlcul sobre estes dades, anualment la quantia a pagar per un alumne era de 34 rals en Llatinitat i humanitats, 42 rals en Filosofia i 65 rals en Teologia o Dret canònic. Sumant totes les despeses, el títol de batxiller en Teologia pujava a un total de 932 rals, mentre que el de batxiller en Dret canònic era de 1.002 rals; el de llicenciat en Teologia ascendia a 2.062 rals i el de llicenciat en Dret canònic era de 2.072 rals. El títol de doctor en Teologia suposava una despesa total de 3.637 rals i el de doctor en Cànons ascendia fins als 3.642 rals.

Per a fer-nos una idea aproximada del pes econòmic que suposaven dites taxes, cal tindre en compte que la mitja dels salaris diaris al voltant de 1.860 estava entre els 6 i 8 rals, uns 2.000 rals anuals o el seu equivalent de 500 pessetes. Amb açò podem observar com les despeses anuals de matrícula podien ser assumides sense massa problemes per una modesta família treballadora mitjana, amb el jornal d'una setmana. Diferent és el cas dels dipòsits dels títols. Per a obtindre el títol de batxiller, la suma de 400 rals, encara que elevada, podia ser assumida amb esforços per una família modesta. Però el dipòsit del títol de llicenciat equivalia a la meitat dels ingressos anuals i el de doctor al d'un any i mig, cosa que pensem era pràcticament impossible d'assumir per una família de classe treballadora. Açò ens dóna una raó més per a pensar que Peñarroja va obtindre el títol de batxiller en Teologia.

Però, i de la seua formació musical?

D'esta etapa són bastants els relats biogràfics que ens diuen que a Tortosa va ser elegit mestre de capella i mestre de cor al Seminari, i que posteriorment va ocupar els càrrecs d'organista i mestre de capella de la catedral de Tortosa. Sembla que totes elles beuen o bé dels escrits que van nàixer de les mans de Manuel Ferrer per al periòdic *Uxó* o bé d'altres que tenen la seua influència directa com és la biografia del pròleg del llibre del pare Tena. Precisament, este últim text sembla ser el que més pes ha tingut sobre la resta de biografies i, per tant, passem a reproduir-la i analitzar-la.

> A los seis años de su permanencia en el Seminario, lo nombraron maestro de Capilla, contando entonces dieciocho de edad. Después fué elegido Maestro de Coro, a lo que siguió su nombramiento de organista de la Catedral de Tortosa, y Maestro de Capilla de la misma.

No s'han pogut contrastar estes dades biogràfiques del seu pas pel Seminari per la destrucció dels arxius. El nostre parer és que les dades donades en este i en altres relats biogràfics, amb un marcat aire panegíric, han sofert una transformació rellevant pel fet de destacar determinats aspectes de la vida de Mn. Peñarroja, especialment el musical, pel qual ha passat a ser considerat amb posterioritat. Sospitem que mai no va ocupar els càrrecs dels quals es parla al text, bé perquè no existien o bé perquè mai va obtindre la plaça en propietat. Això sí, sembla que destacava per les seues aptituds musicals.

Centrant-nos en el càrrec de mestre de capella del Seminari, les fonts, a les quals hem acudit per a contrastar el que es diu a la biografia referida, no li atorguen esta ocupació. Gràcies als relats de la vida al Seminari escrits per Mn. Vicent Ripollés sabem que els seminaristes elegien un *primus inter pares* per a dirigir el seu cor, fent la funció d'una espècie de mestre de capella. Sembla que esta pràctica formava part de la formació d'aquells seminaristes que destacaven musicalment i els servia de preparació per a enfrontar futures responsabilitats com a organista o mestre de capella. Com va ocórrer en el cas del sacerdot esmentat, el jove Peñarroja va exercir la direcció de la capella del Seminari, com ho prova la següent notícia del diari *El Estandarte Católico*:

> Ayer [21 de octubre de 1891] por la noche, en el Colegio de San José, celebróse en su honor [del obispo de Lérida] una importante velada literario-musical […] La velada resultó brillantísima, acreditando en ella los colegiales, una vez más, su aptitud y buenas disposiciones para este género de fiestas. Inauguróse el acto cantando la capilla del Colegio el "Bendita sea tu pereza" [*sic*], de Mozart con inimitable acierto…
> El coro de música, dirigido por la competente batuta de D. Fran-

> cisco Peñarroja, estuvo á grandísima altura, interpretándose con gran afinación y maestría cuantos números formaban parte del programa. Hay que hacer especial mencion de la romanza "*Nou é ver*" cantada por el Sr. Miravalls, la *arietta* "Mi bandera" por el Sr. Astorza y el *duetto* "A San José", original de los Sres. Bellmunt y Peñarroja, hábilmente interpretado por los niños Andreu y Bover.

Gràcies a esta crònica sabem que, quan comptava vint-i-tres anys, va dirigir la capella del Col·legi de Sant Josep i no només això, sinó que també componia. Ací trobem la referència a una composició de Francesc Peñarroja: el duet *A San José*. Obra de joventut, és la primera composició de la qual tenim notícia d'entre totes les que hem pogut documentar i passa a ser, doncs, la primera del seu catàleg conegut. Malauradament, açò és tot el que sabem d'ella, ja que probablement la partitura es va perdre amb la destrucció del Seminari durant la Guerra Civil. Com es desprèn de l'article, l'autor de la lletra va ser Francisco Bellmunt, acreditat poeta que estudiava al Seminari, mentre Peñarroja es va encarregar de la part musical. Sospitem que l'esperit rossinià, que impregnava la música d'eixe moment i del qual es queixava Mn. Ripollés, estava present en esta primera obra de Peñarroja i també en la resta del programa interpretat. Açò ho posa de manifest el tipus de peces de caire operístic de la vetllada: romanza, *arietta* i *duetto*. Però açò només és una suposició a falta de la partitura que ho demostre.

Malgrat esta informació periodística que confirma que va dirigir la capella del Seminari, no hem pogut constatar si, com diu l'anterior text biogràfic, va ocupar este càrrec als divuit anys, cap a l'any 1886. A més a més, es diu que va ocupar una altra responsabilitat, la de mestre de cor, la qual pensem que es correspon exactament amb la ja referida de mestre de capella del Seminari o simplement es tracta d'un càrrec inventat per a donar més relleu a la figura del biografiat. Creiem que en este enaltiment es reflexa el que es dóna també en l'afirmació que diu que va ser nomenat organista i mestre de capella de la Catedral de Tortosa. S'ha comprovat que mai no va ser elegit oficialment per a ocupar estos càrrecs. De tots és sabut que en eixos anys el càrrec de mestre de capella

requeia sobre Mn. Mariano Baixauli (*1861;†1923) qui va exercir el seu mestratge entre 1886 i 1892, quan va passar a la Catedral de Toledo. A la seua marxa, va ser Mn. Vicent Ripollés, acabat d'ordenar, qui va aprovar les oposicions a la plaça vacant en 1893. Este sacerdot va ocupar el càrrec fins a 1895, quan, en passar a ocupar el mateix càrrec en el Reial Col·legi de Corpus Christi de València, va ser succeït per Mn. Eduard Torres (*1872;†1935). Com veiem, en cap moment va ser nomenat mestre de capella de la Catedral de Tortosa. Tampoc hem trobat cap referència que ens indique que haguera ocupat el benefici d'organista, que en el darrer terç del segle XIX estava en mans de Mn. Juan Guimerá i Sabater. No obstant açò, no descartem que en algun moment puntual haguera pogut exercir algun d'estos càrrecs en substitució del titular o com a part de la seua formació. Però açò és una mera hipòtesi, sense cap fonament, amb la pretensió d'intentar explicar les atribucions que se fan en les biografies a Mn. Peñarroja.

Per últim, els escrits sobre la seua vida ens diuen que va ser ordenat prevere als vint-i-quatre anys acabats de complir i va ser destinat com a organista a la parròquia de Cabanes. S'han verificat estes dades amb allò que es conserva a l'arxiu diocesà de Tortosa. A continuació presentem un quadre amb la cronologia dels ordes que va rebre Francesc Peñarroja extret del *Libro de órdenes* de la diòcesi de Tortosa i que també recullen els BOEOT corresponents.

Orde ministerial	**Data de celebració**
Prima tonsura	28 de febrer – 1 de març de 1890
Ordes menors	20 – 21 de febrer de 1891
Sotsdiaconat	18 – 19 de desembre de 1891
Diaconat	11 – 12 de març de 1892
Presbiterat	16 – 17 de desembre de 1892

Acabem este apartat amb la informació obtinguda en l'entrevista amb Vicenta Borràs. Ens ha contat que Mn. Francesc va cantar missa a l'ermita del Santíssim Crist de la Vall d'Uixó, on es troba actualment soterrat. No hem pogut contrastar la dada, però allò més habitual és que el missacantant celebrara la seua primera missa en el seu poble.

2

Sacerdoci a la província de Castelló (1893-1900)

Després de la seua ordenació com a prevere en desembre de 1892, Mn. Peñarroja va ser designat com a coadjutor a la parròquia de Cabanes, com es pot comprovar en el següent quadre extret del llibre de llicències de la diòcesi de Tortosa. Les estadístiques d'anys posteriors li atorguen a més a més el càrrec d'organista. Esta dada sobre el seu primer destí a Cabanes és recollida per la majoria de les biografies, les quals també ens informen de la seua posterior destinació a la parròquia d'Onda en qualitat d'organista. Este canvi de parròquia el situen tres anys després de la seua arribada a Cabanes, és a dir, cap a l'any 1896. Malauradament, no hi ha cap constància que ens situe cronològicament el punt exacte en el qual es va produir el trasllat i tampoc sabem en quines condicions es va fer. L'etapa a Onda es va allargar fins al moment del seu ingrés a la capella del Reial Col·legi de Corpus Christi de València, l'1 de setembre de 1901. Almenys això és el que ens diuen algunes de les biografies. Quan aprofundim un poc més en la seua etapa a Onda, descobrim algunes novetats que no apareixen en les biografies i que creiem que pogueren ser importants en el futur destí de Peñarroja. Estos dos períodes, a Cabanes i a Onda, ens serviran per a subdividir este apartat, dedicat al seu ministeri sacerdotal a la província de Castelló.

Presentem un quadre resum extret del 6è llibre de llicències del Bisbat de Tortosa, amb les dades de Mn. Peñarroja per al període en el qual va pertànyer a esta diòcesi.

L'actual arxiver del Bisbat de Tortosa, Mn. Josep Alanyà, ens ha explicat que les llicències les concedia el bisbe atorgant el dret per a poder exercir determinats sagraments als preveres per un determinat període de temps. Per a obtindre estes llicències, els sacerdots havien de passar regularment uns exà-

mens d'aptitud per a demostrar la seua capacitat i preparació per a administrar els sagraments. En el llibre de llicències quedaven registrades el tipus de llicència i la seua durada, a més de la destinació del prevere i el seu ministeri. Gràcies a açò podem reconstruir la part de la vida de Mn. Francesc en el període que va entre la seua ordenació i l'entrada al Patriarca. Este fet queda reflectit en la taula anterior amb la llicència «*Durantes y reserva*». No hem pogut esbrinar a què es refereix el terme «*durantes*», però la llicència de *reserva* al·ludeix a la situació especial que es produeix quan un sacerdot confessa mentre es troba fora de la seua diòcesi. Certs pecats sols poden ser absolts pel bisbe de la diòcesi i, a més a més, pot donar-se el cas que hi haja disparitats de criteris a l'hora d'absoldre els pecats entre bisbats. Mitjançant esta llicència, els pecats susceptibles de tindre una consideració diferent queden reservats per a la consideració i absolució del bisbe de la diòcesi de la qual procedeix el prevere confessor. Així, els sacerdots que confessen en altres diòcesis queden lligats a l'escrutini del bisbe de la diòcesi d'origen sobre l'absolució de certs pecats. Així, esta llicència confirma l'eixida de la diòcesi de Mn. Peñarroja en setembre de 1901.

A continuació, presentem el breu fragment que dedica la biografia del pare Tena a este període, on es pot llegir tot el que s'ha dit fins ara. Trobem algunes dades incorrectes que corregirem en cadascun del següents subapartats.

> A los 23 años recibió las Sagradas Órdenes, y fué nombrado organista de la parroquia de Cabanes, en la que permaneció tres años, al cabo de los cuales ganó unas reñidas oposiciones de organista de Onda; aquí estuvo cuatro años, durante los cuales recibió, por correspondencia, lecciones de música, del insigne compositor Salvador Giner.

En semblants termes parla el text biogràfic de Manuel Ferrer:

> A la terminación de su carrera y después de cantar su primera misa, fue nombrado coadjutor de la villa de Cabanes. Su afición a la música corría parejas con su vocación eclesiástica y deseando per-

> feccionarse debidamente en el arte de Euterpe, daba lecciones por correo, sirviéndole de maestro el insigne compositor valenciano D. Salvador Giner, quien con su talento y su vasta ilustración musical, le orientó y encauzó atinadamente, pues a través de las frecuentes cartas que se cruzaban, veía en su aventajado discípulo excelentes condiciones y facilísima inspiración para llegar a ser en el futuro un verdadero músico.
> Después, fue nombrado, terminada su preparación musical, organista de la Iglesia Parroquial de Onda. También ocupó el mismo cargo en la Catedral de Tortosa y luego, por oposición, logró obtener la plaza de maestro director de Capilla de dicha Catedral.

2.1 Etapa a Cabanes (1893-1896)

Cabanes era una població que en aquell moment superava els 3.100 habitants. Estava adscrita al partit judicial de Castelló i, com bé sabem, pertanyia a la diòcesi de Tortosa. Disposava d'escola de xiquets i de xiquetes. Els seus habitants es dedicaven en la major part dels casos a l'agricultura de secà. Hi havia també una menuda indústria de producció d'objectes de palma —cabassos, sàries, graneres, etc.–. Existien al seu terme unes mines de galena i plom així com una cantera de la qual s'extreia marbre negre de molt bona qualitat.

Esta seria a grans trets la situació del poble on Mn. Peñarroja passaria els tres primers anys de la seua vida com a sacerdot. La seua arribada es devia produir els darrers dies del mes de desembre de 1892. La seua funció, com diuen les estadístiques i les biografies, era la de coadjutor. Els coadjutors, com es desprèn del nom llatí, tenen la funció d'ajudar en les seues tasques al rector de la parròquia on són destinats; són preveres assistents. Hui en dia és més freqüent designar-los amb el nom de vicaris. En el cas de Cabanes, durant eixos anys, hi havia un rector i dos coadjutors: el rector era Antonio Pitarch i Tena, mentre que l'altre coadjutor, juntament amb Peñarroja, era Nemesio Climent i Eixarch. Encara que a la taula de llicències apareix com a reverend o coadjutor, a les estadístiques del BOEOT apareix

també amb el càrrec d'organista, tal com ens diu la biografia del pare Tena, abans citada.

Poc més sabem del seu pas per esta localitat. Si ens fiem dels relats encomiàstics de Tena i de Ferrer, durant estos anys va rebre classes per correspondència del compositor Salvador Giner (*1832,†1911), figura cabdal en l'ambient musical valencià de finals del segle XIX i principis del XX, qui va formar musicalment molts dels compositors d'esta època. Este punt, tanmateix, és un poc controvertit, ja que per a Manuel Ferrer va ser durant este període a Cabanes quan va iniciar les lliçons de composició amb el mestre Giner, mentre que el pare Tena ens diu que va ser posteriorment, quan es trobava a Onda. La qüestió s'embolica més si llegim la nota necrològica publicada a l'*Almanaque de las Provincias*, on s'afirma que el perfeccionament dels estudis de composició i harmonia amb Salvador Giner es van iniciar amb la seua arribada a la ciutat de València. Cal dir, però, que este article erra en donar la data de 1897 com la del seu ingrés en el Reial Col·legi del Patriarca, que es va produir en 1901.

Fóra com fóra, devia ser destre amb l'orgue, ja que apareix com a l'organista de la parròquia i, per tant, l'encarregat de la part musical. No oblidem que uns anys abans, durant l'etapa al Seminari, ja va donar mostres de la seua perícia com a director i compositor.

Disposem d'unes breus notícies, en el periòdic catòlic *El Estandarte Católico* de Tortosa, que ens amplien la visió de Mn. Francesc en estos anys. Esta publicació ens informa que va formar part del grup de sacerdots elegits pel bisbe per realitzar les conegudes com a Santes Missions. Durant el mes de desembre de 1895 es va desenvolupar una d'estes missions en les poblacions de Moncofa i Xilxes. El grup de preveres encarregats de la missió estava format per José Montserrat, Manuel Serrano i Francesc Peñarroja. Mesos després, en febrer de 1896, este mateix grup va ser enviat en Santa Missió al poble de Borriol.

Estes notícies ens situen davant d'una realitat que ens sem-

bla important: la destacable faceta de predicador de Mn. Francesc. De fet, la major quantitat d'articles trobats en la premsa històrica fa pensar que esta va ser la seua dedicació principal en el període que va des de la seua ordenació fins a la seua designació com a mestre de capella del Patriarca. Tal volta la música era una passió, una afició important, però sembla que la prèdica era la seua veritable vocació o, si més no, el ministeri al qual va dedicar bona part de la seua vida sacerdotal. Es significatiu que els retalls de premsa que hem recollit de Mn. Peñarroja d'esta etapa mai parlen de la seua faceta musical i ens mostren un prevere immers en tasques de predicació. Recordant l'entrevista amb Vicenta Borràs, s'ha de dir que una de les facetes que ens va remarcar de Mn. Francesc va ser precisament la de predicador, destacant els excel·lents sermons que feia a les festes patronals de la Vall d'Uixó. Més endavant parlarem més d'esta qüestió.

L'última notícia que tenim d'ell com a coadjutor de Cabanes la trobem en l'estadística de 1895 publicada a finals d'any en el BOEOT. La seua marxa de la parròquia de Cabanes devia esdevindre en algun moment entre gener de 1896 i el 17 de juliol d'eixe mateix any. Estos límits cronològics vénen donats perquè, després de l'ordenació de nous preveres a principis de 1896, es produeixen canvis dins de la diòcesi per les adjudicacions de places, de les quals es fa ressò *El Estandarte Catolico.* En cap moment es fa menció a cap trasllat que afecte a la plaça d'Onda o a la de Cabanes. Això sí, este mateix periòdic publica el 17 de juliol d'eixe any la noticia de la presa de possessió de la plaça de coadjutor i organista de Cabanes per part del prevere Francisco Guarch. Açò es confirma en l'estadística diocesana de 1897 apareguda al BOEOT on este sacerdot apareix com a coadjutor del rector i organista de Cabanes. D'esta manera queda clar que la marxa de Mn. Francesc Peñarroja va esdevindre abans de l'arribada d'este nou organista.

El pare Tena, imaginem que amb la pretensió de destacar les qualitats musicals de Peñarroja, afirma que va abandonar

Cabanes en guanyar unes renyides oposicions al càrrec d'organista. Altrament, Manuel Ferrer manifesta que es va tractar d'un nomenament. D'entre les dues informacions, la més probable és la de Ferrer. La raó principal és que no hem trobat en cap lloc referència alguna al procés de provisió de la plaça ni tampoc cap notícia sobre això. De totes maneres, s'ha de dir que si existia alguna documentació que aclarira este punt no es conserva ni en la parròquia de l'Assumpció d'Onda ni en l'Arxiu Diocesà de Tortosa per la destrucció dels arxius durant la Guerra Civil.

2.2 Etapa com a organista de la església parroquial d'Onda (1896-1901)

S'han descrit les circumstàncies de l'arribada de Mn. Francesc Peñarroja a la parròquia de la ciutat d'Onda per a ocupar la plaça d'organista en algun moment de la primera meitat de l'any 1896.

Onda era un nucli de població de certa envergadura, que rondava els 5700 habitants. Tenia certa importància econòmica dins de la província, amb una destacable indústria taulellera que es manté fins a l'actualitat. També, com és habitual en esta època, tenia un important sector de producció agrícola. La prosperitat de la població es reflecteix en el progrés que va experimentar a principi del segle XX, doncs disposava de molins fariners, fàbrica de llum, serrador i paperera, a banda d'una gran indústria de ceràmica —molins de terra, de vernís, rajoleres, taulelleres i ceramistes—. Des del punt de vista de l'educació tenia una càtedra de llatinitat, ensenyaments públics gratuïts —quatre escoles separades per sexes— a banda de dos col·legis privats. A més a més, els onders gaudien d'una fonda, quatre posades, dos cafès, cinc casinos i dos teatres, el qual palesa la important vida cultural i social de la població.

L'historiador onder Bernardo Mundina ens descriu l'església on va exercir Peñarroja dient que:

> La iglesia parroquial está dedicada á la Asuncion de la santísima Vírgen; está servida por un cura de patronato de Montesa, un vicario, un coadjutor, seis beneficiados y esclaustrados, y un capellan organista: tuvo en otro tiempo veinte beneficiados de patronato familiar.

I de l'orgue on tocava Mn. Francesc diu:

> A la derecha del altar Mayor hay una sacristía de poca luz que dá subida al órgano; este es mas que regular, tiene varios registros, dos teclados y algunas contras.

Anys després, a principi del segle XX, la situació del clericat va canviar quan l'historiador Carlos Sarthou, ens diu que:

> La parroquia está dedicada á la Asunción de la Virgen y servida por cura, vicario, coadjutor y varios beneficiados (antiguamente tuvo más de veinte)

Però on millor podem saber quina era la composició del clericat de la parròquia en època del ministeri de Mn. Peñarroja és en el llistat de subscriptors de la ciutat d'Onda per a l'erecció de l'escultura del *Quint Misteri de dolor* del rosari que s'estava construint al monestir català de Montserrat. Este projecte estava dins de la campanya de foment de la devoció al Sagrat Cor de Jesús que es completava amb una romeria al santuari marià. L'esmentat llistat apareix en dos periòdics tortosins, *Correo de Tortosa* i *El Estandarte Católico*, el 24 de setembre de 1896. Ambdues publicacions enumeren els sacerdots i la seua posició en la parròquia. Són quasi idèntiques, però la del segon diari és més precisa. La reproduïm:

> Rdo. D. Juan de Dios Rubio, Cura ecónomo.
> " " Francisco Osuna, Presbítero
> " " Brancisco [*sic*] Peñarroja, Presbítero Coadjutor
> " " Enrique Muñoz Usó, Coadjutor
> " " Miguel Alvaro, Presbítero

“ “ Vicente Forés, Presbítero
“ “ Salvador Villar, Beneficiado
“ “ Joaquín Castelló, Diácono
“ “ Isidoro Vives, Presbitero.

Així doncs, la plantilla estava formada pel rector de la parròquia, en qualitat d'ecònom, dos coadjutors, quatre capellans, un diaca i un sol beneficiat.

Precisament, estos llistats constitueixen la primera dada sobre la presència de Mn. Peñarroja a Onda. Cap de les dues llistes presenta Mn. Peñarroja com a organista o beneficiat. En eixe moment tan sols hi ha un càrrec amb benefici en mans de Mn. Salvador Villar. Açò ens dóna una raó més per a pensar que el canvi de parròquia va ser un trasllat per motius interns de la diòcesi i no una oposició a un benefici, com es diu en alguna de les biografies. Curiosament, en els llistats, també trobem tota la família de Mn. Peñarroja ressenyada: els seus quatre germans i la seua mare –el pare suposadament va morir anys abans–. Esta dada mostra que la situació econòmica de la família havia millorat, o que els ingressos de Mn. Francesc li van permetre donar la quantitat de cada un dels familiars, ja que la subscripció es va realitzar a Onda i no a la Vall d'Uixó, on residia la família. La donació del sacerdot va ser important per a l'època i pujava a 2,50 pessetes (10 rals) mentre que cada familiar va donar 10 cèntims de pesseta. Açò, a més a més, pot indicar-nos que en este moment el sacerdot podia permetre's econòmicament les lliçons per correspondència amb Salvador Giner, de les quals ens han parlat anteriorment les biografies, encara que no tenim cap prova que fóra així.

Poc després d'esta notícia, el diari *El Estandarte Católico* el situa com a predicador a Vila-real. El dia 16 d'agost la Congregació de Sant Lluís —Gonzaga, ha d'entendre's— va celebrar un acte religiós amb missa. El sermó va estar a càrrec de Mn. Francesc Peñarroja. D'ell es diu que «con fácil palabra manifestó la necesidad estricta que tenemos de amar á Dios y al próji-

mo. El señor Peñarroja estuvo feliz, en varias aplicaciones que verdaderamente eran de vital interés.» He reproduït el text perquè abunda en elogis a la capacitat per a la predicació de Mn. Peñarroja. No és estrany trobar estes lloances al verb de Mn. Francesc quan es parla dels seus sermons i conferències.

No anem a detallar les notícies de la premsa tortosina que simplement ens informen de les seues activitats i que no ens aporten molt més. Això sí, les dades que es desprenen del respàs d'estos articles són una prova de les activitats a les quals es dedicava Peñarroja. Allò que es comprova ràpidament és que la predicació és l'activitat que més apareix en premsa al llarg d'este període. Els actes on va participar com a predicador majoritàriament se celebraven a Onda, però també es va traslladar en algunes ocasions fins a la Vall d'Uixó. Curiosament, moltes d'estes celebracions eren en honor del Sagrat Cor de Jesús, tant a la Vall com a Onda. Els elogis dirigits a la seua capacitat d'orador són molts. Presentem algunes referències periodístiques que així ho expressen: «Muchos plácemes merece el señor Peñarroja por cuanto, a pesar de ser el tema escogido tan filosófico [sobre el transcendalismo y el subjetivismo], lo explicó con tal claridad, que todos sus oyentes, aún los más ignorantes, comprendieron perfectamente la verdad de la proposición sentada.», «ganó los nuevos lauros en el arte del bien decir.», «el fogoso orador», «el sermón a cargo de don Francisco Peñarroja no pudo ser más entusiasmador.».

Sembla, doncs, que Mn. Peñarroja anava guanyant-se una reputació com a orador sagrat, que mantindrà al llarg de la seua vida.

Encara que la seua principal ocupació era la predicació, mai va deixar de banda la faceta musical i sempre es troba alguna notícia que ens informa de les seues activitats com a músic. En concret, durant el període de permanència a Onda apareix com a director musical en una de les celebracions dels «Lluïsos», que és com es coneix popularment a les ciutats d'Onda i Vila-real a la Congregació de Sant Lluís Gonzaga. No sols això,

sinó que també s'hi diu que era el Director de dita Congregació a Onda. Imaginem que esta direcció no era sols musical, sinó també espiritual. Les Congregacions de Sant Lluís van ser impulsades en eixos anys des del bisbat de Tortosa amb finalitat catequètica i de proselitisme entre la joventut. Les activitats d'estes associacions eren freqüents, i no sols de caire espiritual, sinó també culturals. Anteriorment ja s'han vist les seues participacions com a predicador en les celebracions a Vila-real. En la notícia que ens ocupa s'uneixen els vessants de predicador i músic. És molt interessant el que ens transmet la crònica de l'acte, publicada en *El Estandarte Católico* el 14 de juliol de 1897, i per açò reproduïm el fragment on es parla de Mn. Francesc i de la música.

> El Director de la Congregación y organista D. Francisco Peñarroja á cuyo cargo corrió muy especialmente lo tocante a la música, mostró su actividad y su pericia. En muy poco tiempo buscó excelentes cantores de fuera, alquiló timbales y puso á disposición de la orquesta la partitura. Esta fué la excelente en *mi bemol* del maestro D. Hilarión Eslava. La orquesta, la ejecutó á maravilla y las voces se lucieron cuanto cabe. Además del nutrido coro que acompaña siempre á la orquesta, tomaron parte, un excelente contralto de Castellon cuyo nombre lamento no recordar, los tenores Rdos. Astorza y Lledó, de Burriana y de Artana respectivamente, el barítono señor Albamonte y el niño Castelló primer tiple del Colegio del Patriarca de Valencia. Con decir esto y saber que el armonium lo tocaba el reverendo Sr. Juan organista de Artana y empuñaba la batuta el reverendo Peñarroja, ambos artistas por naturaleza, queda dicho que la fiesta fué de primera.
>
> EI sermon estuvo á cargo de don Vicente Abad, que en una oración trabajada y bonita, presentó á San Luís como un ejemplar de todas las virtudes. Por la tarde, despues de Vísperas, se ejecuto á orquesta un excelente Trisagio y luego el Director de la Congregación señor Peñarroja pronunció breves palabras sobre el objetivo necesidad de las asociaciones y cristianas. Acto contínuo, en el presbiterio, se hizo la consagración de costumbre y se impuso la medalla á los aspirantes.

En llegir esta crònica ens adonem de la preocupació de Mn.

Peñarroja per la part musical, en la qual va invertir molts esforços per aconseguir un bon resultat –cerca de cantants, lloguer d'instruments, preparació de la música, etc.– El resultat devia ser de certa qualitat, com diu la crònica «de primera». Podem entreveure els contactes amb cercles musicals que van aportar músics per a l'ocasió, la majoria d'ells provinents de poblacions properes. D'entre ells, però, podem destacar el cas del tiple vingut del Col·legi del Patriarca. En eixe moment Mn. Vicent Ripollès, antic company del Seminari, era el mestre de capella de la institució i a ell devia recórrer. Anys després, Mn. Peñarroja entrarà a formar part d'esta capella, sota les ordres del capellà referit.

En una altra notícia del periòdic *El Estandarte Católico* relacionada amb un sermó que va fer a la Vall d'Uixó en juliol de 1900 s'explica que es va interpretar la missa de Gounod per part d'una orquestra de la Vall amb reforços vinguts d'Onda, però desconeixem si Mn. Francesc va tindre alguna cosa a veure amb la seua preparació, encara que imaginen que així va ser. Tanmateix, la direcció musical va estar a càrrec de Mn. Ismael Peris, company de Mn. Peñarroja a Onda.

El mateix periòdic tortosí ens informa que, durant la festa eucarística anual en commemoració de la instal·lació del Reservat al Col·legi de Sant Josep de Tortosa celebrada el 15 de novembre de 1897, va participar mossèn Francesc fent la prèdica del trisagi vespertí sobre les grandeses de l'Eucaristia. En el moment de fer la reserva eucarística es va interpretar «un himno à San José». Hem d'aclarir, però, que no tenim la certesa de si es tractava d'una peça de Peñarroja, el duet *A San José*, que va compondre uns anys abans, en 1891, quan era estudiant del Seminari de Tortosa, amb lletra de Francisco Bellmunt.

No volem acabar esta etapa sense fer menció a la seua profunda religiositat. Mostra d'ella poden ser les diverses imatges religioses que conserven els seus hereus en la que va ser la seua casa de la Vall d'Uixó. El profund sentir religiós sembla que era un dels trets de la seua personalitat. Hi ha un article d'*El*

Estandarte Católico aparegut el 21 d'agost de 1899 que així ho mostra. L'article és una carta on relata uns fets esdevinguts a Onda arran la campanya devocional al Sagrat Cor de Jesús que en eixos anys es promovia en l'àmbit de la diòcesi. La crònica relata com es va alçar un sentiment contra la campanya per part de republicans anticlericals que va donar com a resultat alguns enfrontaments i successos desagradables. En este cas concret, parla d'atacs a les imatges devocionals que certes persones van col·locar en les portes d'entrada a les cases com a mostra d'adhesió a la campanya devota i de repulsa cap a les agressions republicanes. Mn. Francesc Peñarroja juntament amb dos dels preveres de la parròquia d'Onda, Mn. José Guarch i Mn. Juan Villar, relator dels fets, «se apresuraron á fijar también el escudo [del Corazón de Jesús] en el frontis de sus casas los celosos Sacerdotes…».

Les darreres notícies que trobem sobre el sacerdot vinculades amb la diòcesi de Tortosa es remunten a 1900, concretament a la celebració abans comentada en honor al Cor de Jesús de la Vall d'Uixó en juliol d'eixe any. Un fet a tindre en compte és que en esta crònica i els anuncis previs de l'acte no l'anomenen com a organista o sacerdot a Onda, com ocorre en altres anys. La raó per la qual diem açò és perquè no tenim cap certesa que es trobara destinat a dita població en els mesos que transcorren entre el 2 de maig de 1900, última referència com a organista d'Onda en el llibre de llicències, i el 29 d'agost de 1901, data d'ingrés en el Patriarca. Les biografies relaten que quan va entrar a formar part d'esta institució encara era organista a Onda. No obstant açò, en l'estadística publicada en gener de 1901 al BOEOT no apareix adscrit a l'església parroquial d'Onda, ocupant el càrrec d'organista el reverend Cipriano Centelles Fernández Lastra. Tampoc l'hem trobat a cap altra parròquia dins l'estadística. Si pensem que esta estadística recull les dades de la diòcesi en els mesos anteriors a la seua publicació, molt probablement Mn. Peñarroja ja no estava a la plaça d'Onda des dels darrers mesos de 1900. Tal volta per tot

açò en la premsa tortosina no apareix designat com a organista o sacerdot d'Onda, com ocorre en ocasions anteriors i és referit simplement com a prevere quan va a realitzar el sermó del dia 1 de juliol en el tridu al Santíssim Cor de Jesús de l'Àngel Custodi de la Vall d'Uixó. Açò no vol dir res, ja que un mes abans, en maig de 1900 encara apareix con a organista en el llibre de llicències del bisbat i se li atorga una llicència per cinc anys. També a l'acta d'ingrés al Patriarca consta com a prevere de la diòcesi de Tortosa, sense cap menció a càrrec o pàrroquia de procedència, cosa que es fa en altres registres on es detalla la parròquia d'on provenia l'opositor.

Tot açò ens fa sospitar que alguna cosa va ocórrer en eixe lapsus de temps.

Desconeixem quin va ser el destí de Mn. Peñarroja en el període esmentat, però allò evident és que en l'any 1901 deixa d'aparèixer als periòdics tortosins, mentre que la premsa valenciana, concretament el diari *Las Provincias*, comença a presentar notícies del sacerdot relacionades amb València. Sembla que, per alguna raó que no hem pogut esbrinar, Mn. Francesc canvia la seua diòcesi de missió i desenvolupa la seua tasca de predicador a la ciutat de València. Açò va comportar que deixara la plaça d'organista, ocupació a la qual, curiosament, ja no es tornarà a dedicar mai més. Este canvi de diòcesi és ben estrany, si pensem que va abandonar les obligacions que tenia adquirides. Sols un motiu ben justificat fa comprensible este canvi.

Ja veurem, en el proper capítol, les circumstàncies especials de l'ingrés de Mn. Peñarroja al Col·legi de Corpus Christi, ja que la seua plaça no va ser convocada públicament. Tal volta la seua marxa a València es va produir en ser convidat pel mestre de capella del Patriarca, Mn. Vicent Ripollès, i va passar uns mesos de prova, durant els quals va continuar amb la seua vocació de predicador i missioner. Però d'açò en parlarem més profundament en el següent apartat.

3
Mn. Francesc Peñarroja a València (1900-1920)

Esta etapa serà la més important de la seua existència, ja que és en estos anys quan assoleix els càrrecs pels quals ha cobrat rellevància dins de la història de la música valenciana. Estos càrrecs van ser el de mestre de capella del Col·legi del Patriarca i el de professor d'harmonia i composició al Conservatori de València, ocupant la plaça vacant per la mort de Salvador Giner. Ambdues places les va aconseguir en l'any 1910, amb uns mesos de diferència. Este any és cabdal pels canvis que van esdevindre en la vida de Mn. Peñarroja. Així doncs, el prendrem com a límit cronològic per a establir una divisió entre dues etapes ben diferenciades dins del llarg període que ens ocupa.

Mossèn Peñarroja, acostumat a la vida tranquil·la de les localitats on va estar, devia experimentar un gran canvi en arribar a la capital. València, en aquells anys, era una ciutat dinàmica, efervescent des del punt de vista polític, cultural i social. En paraules de la historiadora Teresa Carnero l'etapa que s'estén entre 1874 i 1923 va constituir el trànsit de ciutat provinciana a ciutat moderna. Esta autora exposa que este procés esdevé no sols per la dinàmica interna de la ciutat i dels seus dirigents, sinó també a les modificacions qualitatives que es donen al conjunt de la societat espanyola. Així doncs, la ciutat creixia en tots els aspectes: demogràfic, urbanístic, econòmic, etc. Prova d'açò és que la població de la ciutat va passar d'uns 213.500 habitants en 1900 a uns 233.300 en el cens de 1910, fins a assolir uns 251.200 en 1920. Açò afecta al seu urbanisme, amb una remodelació i reordenació de l'espai urbà. La ciutat es va dotar de noves infraestructures: abastiment d'aigua, gas, enllumenat públic, tramvia, set noves estacions de ferrocarril com la d'Aragó o la del Nord (finalitzada en 1921), els mercats de Colon i Central, teatres, etc. Este desenvolupament urbanístic va vindre acom-

panyat de canvis econòmics: adequació de la producció agrícola i un fort impuls industrial.La industrialització va dur aparellats el moviment obrer, amb les seues demandes de millora en les condicions de treball i de salaris, i la conflictivitat social. Sindicats i associacions obreres proliferaren, juntament amb un important moviment polític lligat al socialisme i l'esquerra republicana. La tradicional política de liberals, conservadors i catòlics es veu soscavada per la irrupció d'estes noves corrents ideològiques. A la València de la primera dècada del segle XX, el republicanisme va esdevindre hegemònic de la mà de Blasco Ibáñez i es va mantindre amb força en la segona dècada —entre 1901 i 1911 obtenen la majoria en l'Ajuntament i de 1903 a 1909 la majoria és absoluta—. Va ser una època convulsa a nivell polític amb aldarulls i moviments sociopolítics entre republicans, monàrquics, carlistes, antireligiosos i catòlics… especialment des que el govern de l'Ajuntament recau en mans dels republicans, els quals comencen una sèrie de reformes legislatives per deixar de subvencionar actes i festes religioses. El panorama polític es completa amb els partits valencianistes. En un primer moment es trobava lligat a Lo Rat Penat amb un programa de defensa de l'autonomia i el bilingüisme. Els partits d'esta tendència intentaren unir les seues forces i impulsar una espècie de Renaixença seguint el model català. Malgrat els seus esforços no va tindre gran repercussió en el panorama polític. Mossén Francesc Peñarroja no va ser alié a tot este moviment polític i social i es va implicar en les campanyes de missió en el món obrer i en la lluita des del púlpit dels nous corrents de pensament.

No cal dir que culturalment també és una ciutat dinàmica amb figures de projecció internacional com el pintor Joaquim Sorolla (*1863;†1923) o l'escriptor Vicent Blasco Ibáñez (*1867;†1927). Noms com el de l'escultor Mariano Benlliure (*1862;†1947) o el compositor suecà José Serrano (*1873;†1943) ressonaven per tota la geografia espanyola. A un nivell més local cobraven importància autors que impulsen la cultura valenciana en allò que s'ha donat en denominar

la Renaixença valenciana. Era, este, un moviment bàsicament literari que es va forjar en la primera meitat del segle XIX i va prendre força en el darrer terç del segle XIX. Tenia en la figura de Teodor Llorente (*1836;†1911) el màxim exponent. Juntament amb este autor trobem la figura de Constantí Llombart (*1848;†1893), qui va encapçalar la rama progressista, mentre Llorente representa el líder del grup d'escriptors conservadors. La tendència llombartina cerca impulsar i consolidar un programa de valencianisme polític, no sols una recuperació de la llengua, mentre que el grup conservador llorentià va restar apolític sense cap implicació en la societat valenciana, i fuig del model català. A principis del segle XX el nucli valencianista es trobava centralitzat en la societat de Lo Rat Penat, qui contava amb el treball del pare Fullana (*1871;†1948) entorn a la normalització ortogràfica. Quan aprofundim en la biografia de Mn. Peñarroja veurem com es va relacionar amb el cercle de Lo Rat Penat i va musicar poemes en valencià d'alguns dels seus autors —Ramon Andrés Cabrelles o Manuel Millàs Sagreras.

La cultura musical a la ciutat estava encapçalada per Salvador Giner i Vidal (*1832;†1911), compositor i pedagog, qui va formar a molts dels músics valencians de l'època, entre els que es troba Mn. Peñarroja. La música de Giner està immersa en el nacionalisme valencià. Les seues òperes de temàtica valenciana s'estrenen a principis del segle XX i Giner és tingut hui en dia com a baluard de la Renaixença musical valenciana. Val a dir, però, que el fenomen de la Renaixença és pròpiament literari, però existeix la tendència a emprar esta denominació per a incloure a compositors nacionalistes i titllar les seues produccions musicals, tal volta pel fet de fer servir textos en valencià escrits per autors d'este moviment literari.

Les produccions musicals dels autors valencians, com també les procedents d'Europa, disposaven d'una bona xarxa de teatres de la capital per a presentar-les al públic: el Teatre Principal, el Teatre Princesa, el Teatre Ruzafa, el Teatre Pizarro, el de la Glorieta, l'Eslava, l'Olympia, etc.

Però els teatres no eren l'únic focus cultural: societats d'origen gremial-econòmic com l'Ateneo Mercantil, associacions culturals com Lo Rat Penat, l'Ateneo Científico y Literario, El Círculo de Bellas Artes o l'Academia Científico-literaria de la Juventud Católica, societats musicals com la Societat Filharmònica, oferien vetllades literàries i musicals on es podia sentir tant les produccions europees com les pròpiament espanyoles o valencianes.

A més a més, des del punt de vista musical existien tot un conglomerat d'agrupacions que brindaven tot un ample espectre de repertori musical: l'orquestra Goñi, l'orquestra de la societat de cecs, els concerts de les agrupacions del Conservatori, la Banda Municipal, etc. A açò cal afegir la programació de música simfònica i de cambra tant en els teatres com en les associacions culturals, juntament amb el Certamen de bandes de música de juliol, que es venia celebrant des de 1886. En definitiva, tota una sèrie d'agrupacions que desenvoluparan una important tasca en la difusió de la música simfònica i de cambra.

L'Exposició Regional de 1909 va ser el millor mostrador de la vitalitat de la cultura burgesa, dels avanços industrials, econòmics i de l'art que es feia a València a principis del segle XX. Esta era una moda estesa per arreu d'Europa i València no va voler quedar al marge. Va tindre una acollida mediocre i es va intentar rellançar-la reconvertint-la en l'Exposició Nacional de 1910. En ella van estar presents totes les institucions i associacions culturals, artístiques i econòmiques de la ciutat. Per descomptat, no podia faltar la part musical, amb actuacions de tot tipus i un certamen per a l'Exposició Nacional de 1910.

Per acabar de completar esta vista panoràmica de l'estat cultural i social de la ciutat de València en les dues primeres dècades del segle XX, cal parlar de la música religiosa que es feia i es consumia a la capital.

Des de ben antic, les dues institucions eclesiàstiques que marcaren la vida musical religiosa de la capital foren la Catedral i la Capella del Col·legi del Patriarca. La Seu tenia regulada la seua capella des del segle XVI mentre que el sant Joan de

Ribera va deixar establerta la formació de la Capella i la seua ordenació des del primer moment de la fundació del Reial Col·legi a principis del segle XVII, recollit en les *Constituciones de la Capilla y Seminario de Corpus Christi*.

L'època entre segles en la qual ens trobem ve marcada per l'esperit reformista que impera al si de l'Església catòlica huitcentista. Este moviment reformador és conegut com moviment cecilianista o cecilianisme, el qual pretenia desterrar allò que era considerat com males pràctiques musicals per influència de la música profana imperant. Tan sols cal fullejar els textos dels reglaments i normativa promulgats des de Roma per veure que els seus postulats pretenien reinstaurar el cant gregorià, prendre com a models per a la música polifònica a autors dels segles XVI i XVII —Palestrina, Tomàs Luís de Vitoria, Morales, Comes etc.–, així com la restricció de l'ús d'instruments, quan no la directa prohibició d'alguns d'ells com ara la percussió o el veto del cant femení.

A este moviment reformista se sumaran en l'arquebisbat de València Mn. Juan Bautista Guzmán, organista de la Catedral; Mn. Vicent Ripollès, mestre de capella del Reial Col·legi del Patriarca; José Maria Úbeda, organista seglar de la mateixa institució, els quals tingueren un paper important per a la seua implantació en terres valencianes. Especialment significatiu és el cas de Mn. Vicent Ripollès, qui va voler ser capdavanter en la reforma i va projectar una reorganització de la Capella del Patriarca. Sembla, però, que la institució no estava preparada per escometre estos canvis i les diferències amb els col·legials perpetus del Patriarca va fer que Mn. Ripollès abandonara el Col·legi en 1902 per a ocupar la plaça de mestre de capella de la Catedral de Sevilla. Esta plaça és la que uns anys després va guanyar Mn. Francesc Peñarroja. És curiós que entre la nòmina d'autoritats, que habitualment se dóna, de reformadors de la música litúrgica, no sol estar el nom del sacerdot valler. No sabem quina és la causa d'açò, ja que va formar part de la Comissió Diocesana de Música Sagrada des de 1906 fins a la seua mort, esdevinguda en 1920. D'esta comissió formaren part

pràcticament tots aquells que hom dóna en classificar com a reformadors de la música litúrgica. A més a més, cal afegir que era tingut com a una autoritat en matèria del cant gregorià. Però d'açò en parlarem més endavant.

3.1 Primera etapa: capellà del Reial Col·legi de Corpus Christi (1901-1910)

Hem vist com, després de passar uns anys a la parròquia d'Onda, Mn. Francesc no tenia una destinació assignada dins de la diòcesi de Tortosa en el període que va des dels darrers mesos de 1900 a setembre de 1901. Pràcticament un any en el qual no tenim cap certesa de quina era la seua destinació. En eixos mesos es devia dirigir a València per a ocupar una de les capellanies que es trobaven disponibles en aquell moment al Reial Col·legi de Corpus Christi. La situació de la Capella en eixe moment sembla que no era massa bona, mancaven capellans i es va arribar a recórrer al contracte de cantors seglars.

L'examen d'ingrés de mossèn Francesc va tindre lloc el 29 d'agost de 1901, un dijous, dia designat per a estos afers pel Patriarca Sant Joan de Ribera a principis del segle XVII. El llibre d'actes del Reial Col·legi exposa que:

> Reunidos en la Sala Rectoral los señores anotados al margen el día 29 de agosto de 1901 para proveer una plaza de Capellán 2º, verificado el examen del único opositor, a presencia de los señores electores, prestado el juramento en la forma que las Constituciones previenen, se procedió a la elección, resultando elegido Don Francisco Peñarroja Martínez, presbítero de la Diócesis de Tórtosa.

Sembla, però, que no va prendre possessió de la plaça fins el dia 1 de setembre, tal com ho recull el llibre de registre de personal, on també podem consultar quin va ser el recorregut de Mn. Francesc Peñarroja dins del Patriarca:

> D. Francisco Peñarroja, natural de Vall de Uxó, de ___ años de edad entró como capellán 2º y Penitenciario de la administración Duart en

> 1º de septiembre 1901. =Fue elegido Capellán 1º el 8 octubre 1908 = Cesó en la Penitenciaría de Duart en la misma fecha. En 15 febrero 1910 fue nombrado Maestro de Capilla interino.= En 26-9-1910 elegido en propiedad, antes de transcurrir plazo. Murió en la Vall de Uxó, habiendo recibido los Santos Sacramentos el día 20 de octubre de 1920.

La composició de la Capella ha perdurat al llarg dels segles des de la fundació del Col·legi i la constitució de la Capella a principis del segle XVII. Des de la institució s'ha intentat mantindre'l i ser fidels a les *Constituciones* decretades pel sant fundador. No obstant açò, no és menys cert que al llarg de la seua història han esdevingut moments de dificultat —desamortitzacions, revolucions, conflictes bèl·lics, polítiques amb retallades dels beneficis eclesiàstics, crisis internes, etc.– que han obligat a adaptar les disposicions de les *Constituciones*. En el moment de l'arribada de Mn. Peñarroja, sembla que la Capella travessava un d'eixos períodes crítics, no ja per la conjuntura externa, sinó sembla que s'esdevé per qüestions internes. Desconeixem la raó, però entre l'any 1900 i 1904 van ser moltes les renúncies de membres de la Capella de la institució.

Tal volta esta situació especial va ser la que va propiciar l'entrada extraordinària de Peñarroja a la Capella del Patriarca.

Les *Constituciones* del Patriarca Ribera estableixen el procediments i terminis per a convocar i realitzar les oposicions a les places a capellà de Corpus Christi. En el cas dels capellans primers, este termini era de trenta dies des de la seua publicació, mentre que per als segons el termini es reduïa a vint dies. Així, davant la manca de capellans, en 1901 es van publicar dos edictes per a les oposicions a capellans segons, però cap d'elles va ser la que va ocupar Mn. Peñarroja. Açò ens fa sospitar que la plaça de Mn. Francesc mai va ser convocada. Al capítol LXVIII de les *Constituciones*, on es fixen les normes de la provisió de les places, apareix un supòsit pel qual, en el cas de no trobar persones «de conveniente habilidad, y voz» per la plaça convo-

cada, s'ha de deixar vacant a l'espera de ser proveïda o es dóna la possibilitat de convidar «personas de las calidades necessarias, y convenientes: sobre lo qual voten los Examinadores por votos secretos». Tanmateix, l'acta de l'examen i provisió de la plaça de Mn. Francesc, abans exposada, és parca en paraules i no toca cap de les qüestions plantejades.

La plaça de capellà segon a la qual va accedir mossèn Peñarroja tenia el càrrec de penitencier de l'administració Duart. No hem pogut esbrinar a què es correspon esta administració, però imaginem que es tracta d'un benefici de patronatge particular o familiar a càrrec d'una de les famílies benestants amb cognom Duart que vivien a València.

Si acudim a les *Constituciones* podem llegir en referència als confessors o penitenciers de la capellania primera que s'havien d'escollir «a los mas acreditados, y reputados, aunque no concurran buenas voces». Com hem vist en el capítol anterior, mentre va estar a la diòcesi de Tortosa, Mn. Francesc va anar llaurant-se un camí com a predicador i guia espiritual, formant part del grup de sacerdots encarregats de les *santes missions* de la província de Castelló. A més a més, les llicències que li van ser atorgades en el bisbat de Tortosa van ser quasi en la seua totalitat per a exercir el sagrament de la penitència. Si a açò unim la seua reconeguda capacitat musical —encara que molt possiblement no tinguera unes condicions vocals extraordinàries—, podem induir que va ser convidat expressament a realitzar l'oposició per a la plaça que va acabar ocupant. No sols això, sospitem que va ser admès de forma interina en la Capella, sense un càrrec concret, fins que l'1 de juliol de 1901 va quedar vacant la plaça de capellà segon penitencier d'administració Duart, en renunciar Vicente Belda. Esta capellania és la que va obtindre Mn. Peñarroja dos mesos després, en aprovar l'examen, sense que hi haguera convocatòria pública.

Se'ns acut que devia ser el propi Mn. Vicent Ripollès qui recomanara convidar Mn. Francesc per a fer l'accés a la capellania segona. Ripollès i Peñarroja es coneixien des dels anys

"En el coro", *oli de Vicente Borrás Abella. Fons del Museu del Prado, en dipòsit al Palau de Riofrío, província de Segòvia. Representa una interpretació del cor del Patriarca. Vora la signatura de l'autor hi apareix «Valencia 1890». Es veuen part dels membres de la Capella: ministrils (violí –assegut a l'esquerra–, violoncel, contrabaix, baixó i xirimia); l'organista; part dels capellans, un d'ells, tallat a la imatge, canta dempeus; el grup dels infants i el director, un home vestit de paisà, com els ministrils, el que ens fa pensar que es tracta de Lamberto Plasencia, qui va ser mestre de capella de la institució entre 1875 i 1893, i que era seglar.*

d'estudi eclesiàstic al Seminari de Tortosa. Devien conèixer-se bastant bé, ja que van ser companys de promoció, a més d'haver compartit classes de formació musical amb Roc Domingo i la responsabilitat de dirigir la capella del Seminari, com hem conegut en l'apartat dedicat a estes qüestions. Mn. Ripollès sabia de la competència musical del seu antic company a Tortosa i potser estava assabentat de la situació per la qual travessava. Unit açò a les necessitats que tenia la plantilla de la Capella del Patriarca, Ripollès degué pensar en Peñarroja com a un bon candidat des del punt de vista musical, amb el plus de la seua vàlua com a predicador i guia espiritual, la qual cosa li atorgava un perfil molt adient per a la plaça a proveir. Amb la presència de Peñarroja a la Capella, Ripollès es devia assegurar tindre un reforç important per a la implantació de la reforma de la música litúrgica que estava portant a terme al Patriarca.

Hem comentat anteriorment que les seues condicions vocals possiblement no foren notables. Les raons per a afirmar açò rauen, per una banda, en l'excepció sobre les competències vocals que es fa als penitenciers –cosa que, evidentment, no és excloent de tindre-les– i, per altra banda, en el fet que no s'expresse en l'acta el seu lloc o tessitura dins del cor, com es fa en altres actes d'oposicions –per exemple «bajete» de cor primer o tenor de cor segon o ajuda de cor– i, per últim, el llarg període de set anys durant el qual va estar ocupant la capellania segona sense promocionar a una capellania primera. En este sentit contrasta amb aquells capellans que va ser escollits per les seues qualitats vocals, com ara el cas, entre altres, del capellà contralt, José Lidón Villalba, qui en poc més d'un any va ser ascendit de capellà segon a primer.

A més a més, com veurem en el següent apartat, la dedicació del mossèn durant la primera dècada al si de la Capella del Patriarca enllaça amb la seua tasca de predicador que ja venia fent en la diòcesi de Tortosa, i les activitats musicals continuen sent secundàries.

3.1.1 L'activitat missionera de mossèn Francesc Peñarroja entre 1901 i 1910

Ja hem conegut les circumstàncies de l'arribada del protagonista del nostre estudi a la Capella del Patriarca de València. En el present apartat indagarem en les fonts que tenim a l'abast per a esbrinar a què es va dedicar Francesc Peñarroja, per quins àmbits es movia o amb quines persones es relacionava. Les biografies publicades no parlen pràcticament d'esta etapa. Per comentar allò que recullen sobre esta època, direm que el grup de biògrafs formats per Manuel Ferrer, Ernesto Pérez i el pare Tena, amb relats molt similars, exposen que en estos anys Mn. Francesc Peñarroja va estar al front de la peregrinació de l'arxidiòcesi de València a Roma; durant l'audiència amb el papa Pius X es va interpretar un trisagi, composat i dirigit pel propi Peñarroja. Açò li va comportar el reconeixement papal i les felicitacions de tots els assistents. Mn. Vicent J. Tena afegeix, a més a més, que el Papa li va concedir el diploma de cant gregorià i una medalla d'or, atesa la bona actuació que havia tingut al front de l'agrupació que va dirigir. No tenim cap prova d'este reconeixement. Tanmateix, és cert que este trisagi va tindre cert ressò i va ser l'única obra publicada del catàleg de Mn. Francesc. Este fet ha propiciat que es tracte de la peça més difosa i que es trobe en diferents arxius parroquials valencians –Onda, Sueca, la Vall d'Uixó, Sogorb, etc.– A l'encapçalament del *Trisagio al Santísimo Sacramento* es diu que estava dedicada «al Emmo Cardenal Vives» i que va ser «cantado en Roma con motivo de la Peregrinación Valenciana de 1912». Este encapçalament de la partitura ens desmenteix part de la informació de les biografies, doncs la peregrinació va tindre lloc anys després del que es diu. Tornem a remarcar que cal prendre amb molta precaució les dades d'estos relats biogràfics, construïts a base de mitges veritats o informacions no contrastades. Cal dir que esta mateixa història de la peregrinació a Roma i la concessió del diploma ens ha estat relatada per Vicenta Borràs en

l'entrevista mantinguda. En l'apartat dedicat a l'etapa d'auge de Peñarroja (1910-1920) donarem més detalls d'esta peregrinació i la participació de mossèn Francesc.

Hi ha un altre grup de biografies, el format pels escrits de Vicente Cárcel, Emilio Bellver i la nota necrològica de l'*Almanaque de las Provincias*, els quals expliquen com poc després d'haver estat nomenat capellà segon penitencier del Reial Col·legi de Corpus Christi va ser nomenat canonge però va renunciar al càrrec per voler restar al Patriarca, sense que ho notificara a cap persona per la seua gran humilitat. Imaginem que la canongia seria a la catedral de València. Esta dada ens ha estat impossible contrastar-la, car, com bé diu la cita, este fet no va ser comunicat a ningú i no hem trobat cap document que ho ratifique. Sospitem, però, que no és molt probable que així fóra, puix, en primer lloc, no hem trobat cap convocatòria a canongia en eixes dades al *Boletín Oficial del Arzopisbado de Valencia* (BOAV), com es feia normalment, i, en segon terme, si se li haguera estat atorgada pel seu currículum pensem que Peñarroja no devia reunir les condicions necessàries: era un nouvingut a l'arxidiòcesi de València, jove, amb uns trenta i pocs anys, i ni tant sol era llicenciat ni molt menys doctorat, com ho eren molts dels canonges catedralicis. Així doncs, esta dada hem de prendre-la amb bastant reticència. Encara així, si volem donar-li certa credibilitat, pensem que hauríem de traslladar el fet en el temps fins a la dècada posterior, poc després d'haver estat nomenat mestre de capella. En abril de 1912 mor Roque Chabás, canonge arxiver de la catedral i president de la Comissió Diocesana de Música Sagrada. En eixe moment, Peñarroja era bastant reconegut: ocupava la plaça de Salvador Giner al Conservatori –desplaçant a Mn. Vicent Ripollés–, era mestre de capella del Patriarca, formava part de la dita Comissió Diocesana de Música Sagrada en qualitat de vocal i sembla que tenia cert reconeixement com especialista en gregorià. Potser, l'arquebisbe Victoriano Guisasola, qui sembla el tenia en alta estima, li va oferir esta plaça –cosa que d'altra banda ens

pareix estranya i irregular– però Peñarroja no l'acceptaria. Esta és una mera hipòtesi, tot mirant de donar certa versemblança a les dades aportades pels articles esmentats.

Deixarem a banda estes informacions qüestionables transmeses per les biografies i passarem a aprofundir un poc més en esta etapa mitjançant les dades que ens donen fonts coetànies. Bàsicament, estes han estat la premsa de la capital –*Las Províncias* i el seu *Almanaque*, juntament amb *La correspondencia de Valencia*– i el BOAV.

Allò que s'evidencia, després de consultar estes fonts, és la centralitat de la tasca com a predicador i conferenciant, no sols religiós, ja que algunes de les conferències van estar dirigides a actes amb temàtica no pròpiament religiosa –certes conferències als cercles obrers catòlics o en l'homenatge a José María Úbeda–. Juntament amb esta dedicació, es poden trobar notícies relacionades amb activitats musicals, bé com a compositor o com a director esporàdic.

Ara passarem a fer un comentari de les activitats durant esta etapa.

La dedicació a la vocació missionera de la predica el va dur a exercir com a orador en diferents actes, en parròquies de la ciutat de València i en localitats properes, encara que esporàdicament va realitzar desplaçaments més llunyans. A estes cal afegir les que va pronunciar als cercles catòlics obrers de la capital i al Conservatori.

En les fonts s'observa com la tasca d'orador es va anar incrementant cap a final de la dècada estudiada. A més a més, es veu com també va anar incrementant-se el seu radi d'acció: va passar de moure's únicament a la capital durant els primers anys, a visitar també els pobles del seu radi urbà i alguns de la província en els anys centrals fins a desplaçar-se fins a Alacant en els darrers anys d'esta etapa. També es pot apreciar com, dins de cada any, la labor de predicació se concentra als mesos de primavera i estiu. No obstant açò, es veu certa evolució: durant la primera meitat de la dècada se centra en els mesos esmentats, mentre que a par-

tir de la segona meitat es troba més repartida al llarg de l'any.

En tot açò hi veiem un progressiu augment en la valoració de les capacitats oratòries de Mn. Francesc i la difusió que se'n fa. Les cròniques i articles de premsa són pròdigs en elogis a la seua eloqüència. A poc a poc va fent-se un nom com a predicador, fins al punt que era demandat per aquells a qui anava a dirigir les seues al·locucions. Un exemple és l'article sobre la sèrie de conferències per a preparar la Pasqua que va donar als reclusos de sant Miquel dels Reis durant els dies 7, 8 i 9 de maig de 1906. Segons diu la crònica, l'elecció de Mn. Francesc com al seu predicador va vindre donada per «el deseo unánimemente expuesto por los míseros penados, de que fuera tan distinguido orador quien, durante las tres tardes, les dirija la palabra». La seua consideració va arribar a ser tal que en certs articles de 1909, tant de *Las Provincias* com de *La correspondencia de Valencia*, l'anomenen doctor. Almenys, que sapiguem, Mn. Francesc Peñarroja mai va ostentar esta titulació. I, de fet, ens pareix significatiu la manera d'obrar d'ambdós diaris en la sèrie de notes de premsa sobre les seues conferències als reclusos de la Presó-Model: en l'anunci que fan de l'esdeveniment totes dues publicacions s'hi refereixen com a doctor mentre que quan donen la notícia en edicions posteriors apareix simplement com prevere, don o Sr. D. Francisco Peñarroja. Esta és una rectificació que palesa allò que estem parlant. Tanmateix, no són les úniques notícies que hem trobat d'este any on el tracten de doctor, cosa que, pensem, ve donada per la reputació que havia anat assolint. En la premsa d'anys posteriors no li atorguen este títol.

En un parell d'ocasions, en 1902 i 1905, va ser l'encarregat de l'homilia de la festivitat de la patrona dels músics que organitzava l'Asociación de Profesores Músicos de Santa Cecilia de València, a la qual pertanyien els principals compositors religiosos valencians –Giner, Úbeda, Antich, Cortés, Amorós, etc.– i el mateix Mn. Francesc Peñarroja. De fet, va arribar a ser el seu vicepresident entre 1909 i 1912, durant els primers anys de la presidència d' Amancio Amorós (1909-1924). D'açò en parlarem més detingudament més endavant.

Del contingut de les seues prèdiques no en sabem massa. Pel que diuen el articles, sembla que eren panegírics dirigits a exaltar la figura del sant, devoció o advocació a honrar. Però, a més a més, pareix que tenia preocupació per transmetre conceptes catequètics o arremetre contra corrents filosòfics, imbuït pel seu esperit missioner. Així al diari *La correspondencia de Valencia* del 6 de juny es diu que:

> El tan ilustrado sacerdote y elocuente orador sagrado D. Francisco Peñarrocha está predicando estos días en el de San Andrés unos interesantes sermones contra la inmoral doctrina del determinismo, escuela del impío jansenismo[…]

Uns anys després, el 16 d'octubre de 1908, al diari catòlic tortosí *El Restaurador* es recull la crònica de les festes a la Sagrada Familia i del Crist del Calvari d'eixe any. Podem llegir que:

> […]ocupando la Sagrada Cátedra el referido Peñarroja, quien con frase correcta y elocuente nos presentó al Santo Cristo como Rey de la doctrina, de la fe y Rey de la unidad en su Iglesia; fustigó brillantemente la doctrina racionalista dejándose ver sus vastos conocimientos filosófico-teológicos[…]

Esta reputació el faria formar part del grup de sacerdots i catedràtics elegits per a dotar de contingut amb els seus treballs a l'Academia para la Propaganda Social Católica, constituïda a València a principis del mes de novembre de 1907.

Però, les seues dissertacions en algun moment també van alçar la crítica dels sectors anticlericals de la societat, molt combatius en la València de principis de segle. Així, trobem al diari republicà *El Pueblo* el següent article parlant de la seua homilia a la parròquia de la Mare de Déu del Roser del Cabanyal-Canyamelar durant la celebració del Dijous Sant, 12 d'abril de 1906, dins de la Setmana Santa.

> En el púlpito (ó lo que sea) ya había un bulto, el cual nos dió la lata más grande que pueda conocerse.
> Francisco Peñarrocha, que es como se llama el bulto antes dicho,

> chato, más gordo que una *rosquilleta llarga*, decía que Jesús estaba en el huerto y fué hecho prisionero por la venta de Judas; á continuación dijo lo del beso.
> Del milagro de la oreja no digo ni una palabra.
> Luego empezó á insultar á los librepensadores y á todos los hombres intelectuales: cosa ésta que nos agradó en gran manera, pues demuestra que le dan mucha pena.
> De una manera infame terminó defendiendo á Cristo; lo metió en la calle de Amargura, le dió unos sopapos y le mató apresuradamente. ¡Qué bruto!
> No dijo nada de lavarse las manos, ni de la célebre bofetada, ni del agua que pidió Jesús cuando en vez de ésta le dieron vinagre.
> En fin, que lo único que demostró, es que era un tío de menos alcances que el sacristán *Chamusa*.

Trobem al text que de nou alça la veu i es mostra combatiu contra certs corrents de pensament considerats perniciosos per la doctrina de l'Església (lliurepensadors i intel·lectuals), cosa que no devia agradar massa a alguns sectors socials. Açò formava part de la seua tasca missionera de conversió i lluita doctrinal contra els nous moviments socialistes, com ara veurem.

Íntimament lligat a la faceta missionera trobem les conferències detallades anteriorment. Val a dir que, encara que no estaven destinades a actes pròpiament eclesiàstics, estos estaven dins de l'àmbit religiós. Els cercles obrers on va parlar eren associacions catòliques que van nàixer per l'impuls de la doctrina social que l'Església estava desenvolupant des de finals del segle XIX amb el papa Lleó XIII. Com a mostra d'açò, presentem una instrucció feta en el BOAV per l'arquebisbe de València Victoriano Guisasola en gener de 1910. El text exposa la idea de la presència al món obrer que hi havia al si de l'Església i la preocupació per l'auge dels moviments obrers i el socialisme, el qual es vol combatre, dins de l'arxidiòcesi de València.

> Los grandes agitadores socialistas que se presentaron como redentores del pueblo [...] en muy poco tiempo han congregado á su alrededor centenares de miles de obreros que son ya ejércitos organizados, revolucionarios, ejecutores de venganzas por pasadas humillaciones é injusticias –verdaderas ó supuestas–, conquistadores

> de derechos, de personalidad, de bienestar para la parte más numerosa y más desgraciada de la sociedad; y al ofrecerles un programa y una acción eficaz, hacen alardes de incredulidad, para dar á entender que la religión es un obstáculo que impide la conquista de la justicia social. ¡Siempre la religión, en todas las manifestaciones de la vida, como objeto de amores ó de los odios de la humanidad! Es preciso que el Clero desvirtúe y aniquile ese prejuicio tan universalmente extendido y que acuda á luchar en el mismo campo en que es emplazado, levantando posiciones claras y definidas frente al enemigo, y que después de demostrar la falsedad de sus principios y de sus teorías y la injusticia de sus procedimientos, contribuya, con los demás católicos que figuran al frente de la acción social, á cimentar todas las obras sociales en los principios religiosos y á enarbolar en ellas la bandera de Cristo, para que vea el pueblo que sus legítimas aspiraciones tienen cabida y satisfacción dentro de la doctrina católica, y que hasta el bienestar material fluye abundante de los principios religiosos.

En esta línia, Mn. Francesc va dedicar part de la seua vida sacerdotal a la missió en ambients obrers i humils, tal volta motivat per la seua procedència social. Així, la sèrie de conferències als cercles catòlics obrers formaria part d'esta tasca evangelitzadora.

Sols una conferència se n'ix d'este cicle: l'homenatge a José María Úbeda. Al poc de temps de la mort d'este compositor, organista i pedagog del Conservatori, esdevinguda el 26 de març de 1909, es va organitzar una vetllada en homenatge a l'insigne músic. Com no podia ser d'altra manera, l'homenatge comptava amb una important part musical, en la qual es van interpretar obres d'este compositor. Però el discurs encomiàstic, que iniciava la primera part de l'acte després de l'obertura musical, va estar a càrrec de Francesc Peñarroja. Imaginem que elecció de Mn. Francesc es devia a més dels seus dots d'orador, a la vinculació amb Úbeda, del qual era company a la Comissió Diocesana de Música Sagrada i a la Capella del Patriarca, de la qual era organista l'homenatjat.

Tornant a la seua faceta de predicador-missioner, el seu zel envers l'evangelització i en consonància amb el seu càrrec de

penitencier del Patriarca va formar part de la Liga Sacerdotal Eucarística. Esta lliga, segons el que diu eixe mateix BOAV, tenia en el rector del Corpus Christi el seu representant nomenat pel Excm. Prelat de la Diòcesi de València, la qual cosa era una raó més per estar-ne inscrit. La finalitat de dita lliga era la d'exhortar als fidels a la comunió freqüent i procurar la propagació de la práctica del Decret *De Quotidiana SS. Eucharistiae Sumptione* de 20 de Desembre de 1905. Ateses estes disposicions, era lògic que tot el clergat del Col·legi de Corpus Christi formara part d'esta associació, doncs la seua finalitat concorda amb allò designat per Joan de Ribera en les seues *Constituciones.*

3.1.2 Compositor i director

La premsa presenta entre les seues pàgines els anuncis d'estrenes i interpretacions d'obres signades per Mn. Francesc Peñarroja. Pensem que, gràcies al contacte mantingut amb Salvador Giner a València, va anar realitzant una sèrie de peces musicals, totes elles dirigides a acompanyar determinats actes religiosos o eclesiàstics. L'any 1903 va ser el moment de la composició de les seues primeres obres del període valencià. Concretament, en este any hem documentat la composició de dues obres: els gojos a sant Felip Neri, el motet *O quam pulchra est casta generatio!* S'han documentat dues obres més: un *Magnificat* composat en 1904 i en 1909 el coral harmòmicofugat *Homenaje al señor arzobispo*. Malauradament, totes estes obres es troben perdudes en l'actualitat.

La primera d'estes composicions es va estrenar el 29 de juny de 1903, amb motiu de la festa religiosa en honor a sant Felip Neri que tots els anys celebrava la Congregación de los Hermanos de San Felipe Neri al seu patró. L'acte va tindre lloc a l'Asilo de las Hermanitas de los Pobres. La jornada festiva va acabar amb una processó durant la qual es van cantar els gojos escrits expressament per a l'acte per Francesc Peñarroja. Esta composició es va continuar interpretant en el mateix acte de la

congregació filipina els anys següents, en 1904 i 1905.

L'altra composició realitzada en l'any 1903 va ser el motet *O quam pulchra est casta generatio!* Esta obra va ser composada per als festejos de l'erecció canònica de la Milicia Angélica o Cofradía del Cíngulo de Santo Tomás al Seminari Conciliar de la diòcesi de Tortosa. Este acte d'establiment de la Milicia Angélica es va celebrar durant la festa anual de la Reserva Eucarística i va ser molt destacat per la important part artística que se li va conferir. Així llegim que en l'organització de l'esdeveniment va aconseguir la participació d'antics alumnes del seminari per a la creació de composicions poètiques i musicals. En els diferents anuncis que es fa a la premsa de l'acte hom destaca que totes les peces, tant musicals com poètiques, són inèdites i escrites expressament per a l'esdeveniment. En total foren 12 obres literàries i 8 musicals. El llistat d'obres complet es pot consultar als periòdics tortosins *La libertat* i *La Cruz* del dia 21 de novembre, vespra de la celebració. La nòmina de compositors va ser la següent: Francesc Peñarroja, Salvador Giner, Felip Pedrell, el pare Joan Baptista Guzmán, el mestre Abarcat, Eduardo Torres, Benito Traver i Vicent Ripollés. Molts d'ells estaven lligats a la institució per haver sigut alumnes, com ara Peñarroja, Traver o Ripollés, i el director musical de l'esdeveniment, Salvador Giner. La composició de Peñarroja estava elaborada sobre el text bíblic *O quam pulchra est casta generatio,* extret del llibre de la Saviesa (Sv, 4) i que lloa la vida cèlibe; un text d'allò més adequat per a l'acte del Seminari. Malauradament, poc més sabem d'esta composició, ja que sembla ha estat extraviada en els darrers anys a l'arxiu diocesà de Tortosa. No obstant açò, gràcies al catàleg que va fer Josep Pavia en 1996 hem pogut obtindre alguna dada pel que fa a la composició de l'obra. Estava pensada per a huit veus, dividides en dos cors, acompanyades per una orquestra reduïda amb dues veus de violins, viola, violoncel, contrabaix, piano i harmònium. Estes poques dades ens deixen veure com Peñarroja anava donant passos en la direcció musical que anava a marcar el decret pa-

pal de Pius X de 1903 i que ja estaven esbossats en els anteriors reglaments de 1884 i 1894 de la Sagrada Congregació de Ritus: exclou els instruments de vent, recorre a l'ús de la policoralitat pròpia de la polifonia clàssica espanyola i empra l'harmònium per a l'acompanyament; tan sols l'ús del piano contravindria les posteriors directrius papals.

El 21 de juny de 1904, tenim constància de la primera interpretació d'un *Magnificat* composat per Peñarroja per a la festa del Corpus Christi tal com ho recull el periòdic *La correspondencia de Valencia*. Precisament, al Reial Col·legi de Corpus Christi, estes festivitats es revestien d'una solemnitat important, doncs eren les festes de l'advocació de la institució instaurada per sant Joan de Ribera. En la litúrgia de les vespres i del mateix dia de la festivitat es van incorporar una important selecció d'obres religioses entre les quals es troba l'esmentada obra. No tenim cap altra referència d'esta composició. Hem d'advertir que es tracta d'una composició diferent al *Magnificat* que encara es conserva hui en dia i que hem catalogat: esta obra es va composar per a la commemoració del tercer centenari de la mort del Patriarca Ribera i porta data de 15 de desembre de 1910. Sobre el *Magnificat* de 1904, es desconeix la data exacta de composició –com ocorre en la pràctica totalitat de la producció del capellà valler– i suposem que va ser composada eixe mateix any per a la festivitat del Corpus Christi, durant la qual va ser interpretada.

L'última de les composicions en honor a l'arquebisbe de València es va interpretar el 3 de gener de 1909. La vesprada d'eixe dia es va celebrar en el Seminari Conciliar Central de la capital un recital titllat de «ensayo poético-lírico» dedicat a l'arquebisbe Dr. Victoriano Guisasola Menéndez. En el programa s'intercalaven poesies, discursos i peces musicals, unes de caràcter religiós i altres encomiàstiques cap a l'homenatjat. Entre les obres interpretades, la premsa recull una peça de Peñarroja que defineix com a coral armónicofugat. D'esta denominació inferim que es tractava d'un exercici compositiu contrapuntístic per a grup de veus i evita anomenar-lo motet,

com haguera sigut la denominació més comuna. Ni tan sols se l'anomena amb el *incipit* textual com es fa amb la resta. Ens preguntem si no es tractaria d'una vocalització sense text, cosa que seria estranya i realment novedosa.

Per a acabar amb les tasques pròpiament musicals, ens queda comentar l'actuació de Mn. Peñarroja com a director. L'1 de gener de 1908 es va celebrar una vetllada musical en honor de l'arquebisbe Guisasola en el Colegio de Vocaciones Eclesiásticas. El cronista de *La correspondencia de Valencia* va destacar les interpretacions de «los coros "Ecos de Turia" y "Balada gallega", que dirigió el Sr. Peñarrocha, que gustaron mucho». És la primera informació que tenim del prevere exercint de director d'una agrupació musical a València. Esta faceta la va desenvolupar en major mesura durant la següent dècada, quan es va fer càrrec de la direcció de la Capella del Patriarca i del primer conjunt instrumental del Conservatori, a més de dirigir altres grups de manera ocasional.

3.1.3 Càrrecs

Per a acabar en esta primera etapa, de les dues en les qual hem dividit els anys que va passar Peñarroja a València, ens ocuparem de les diferents responsabilitats que va ocupar durant este període. Obviarem el nomenament de capellà segon penitencier amb el qual s'inicia esta etapa i del qual ja hem parlat. Estos càrrecs van estar lligats a la seua qualitat de capellà i músic, encetant-se una nova faceta evangelitzadora: la musical. A poc a poc, esta vessant anirà prenent importància i acabarà per desplaçar la seua vocació de predicador.

- *Membre de l'Asociación de Profesores Músicos de Cecilia de València*

Els inicis de l'associació es remunten a l'any 1890, any des del qual es venien reunint alguns professors músics per a celebrar una missa de comunió el dia de santa Cecília, patrona dels

músics. El lloc escollit per a la celebració era la Reial Capella de la Mare de Déu de la Seu, coneguda popularment com *la del miracle*. L'any 1895, este grup, encapçalat per Salvador Giner, es va proposar redactar un reglament i fundar l'Asociación de Profesores Músicos de Santa Cecilia. Va ser este compositor l'encarregat de redactar este reglament, en què es diu que la finalitat de l'associació era la d'honrar a la patrona i fomentar la millora de costums catòliques entre els músics de la ciutat de València. No serà fins al 22 de gener de 1897 quan se celebre la primera assemblea. En esta es va constituir l'entitat, es va aprovar el reglament i es va elegir la primera Junta Directiva. Un mes després, el 25 de febrer, van prendre possessió els directius i es va anunciar el reconeixement legal de l'associació.

Existien dos tipus de socis: el numerari, que tenia l'obligació de complir amb allò estipulat en el reglament i el supernumerari, que sols tenia l'obligació de pagar quotes. Així doncs, un nou soci havia de reunir les garanties que suposava l'ingrés en l'associació. Açò comportava que, per a admetre a un nou soci, este havia de comptar amb els avals suficients per part d'associats. El nombre exigit per als numeraris devia ser major que per als supernumeraris. També la quantia de les quotes era diferent. A ella pertanyien els principals compositors valencians, en especial els que escrivien música religiosa: Giner, Úbeda, Pastor, Bellver, Antich, Cortés, Amorós, etc.

Desconeixem en quin moment va ingressar mossèn Francesc. Ja hem vist anteriorment com apareix en premsa la seua participació com a predicador en la celebració de santa Cecília dels anys 1902 i 1905. Açò evidencia que mantenia estrets contactes amb l'associació i molt possiblement n'era soci. Roberto Loras en el seu estudi sobre l'associació ens informa que va formar part de la Junta Directiva durant el període comprés entre 1909 i 1912 en qualitat de vicepresident, de la qual cosa deduïm que era soci des d'anys anteriors i que havia de tindre cert recorregut dins de l'entitat per a ser elegit com al seu vicepresident. Els altres membres de la Junta constituïda en 1909 eren Salva-

dor Giner (president honorari), Amancio Amorós (president), Francisco Bellver (secretari), Juan Bautista Pastor (vicesecretari), José Rodrigo (tresorer) i Francisco Gilabert, Francisco Llorens i Ángel Fabra (visitadors). De la gestió d'esta directiva donarem més detalls en el pertinent capítol de la següent etapa.

- *Membre de la Comissió Diocesana de Música Sagrada*

Entre les disposicions musicals del *Motu proprio tra le sollecitudini* de 1903 del papa Pius X s'inclou un apartat en el qual s'estableix que a cada diòcesi es crearà una comissió amb la finalitat de vetllar en tot allò que es refereix a la interpretació de música a les esglésies:

> 24. Para el puntual cumplimiento de cuanto aquí queda dispuesto, nombren los obispos, si no las han nombrado ya, comisiones especiales de personas verdaderamente competentes en cosas de música sagrada, a las cuales, en la manera que juzguen más oportuna, se encomiende el encargo de vigilar cuanto se refiere a la música que se ejecuta en las iglesias. No cuiden sólo de que la música sea buena de suyo, sino de que responda a las condiciones de los cantores y sea buena la ejecución.

A l'arxidiòcesi de València es va constituir esta comissió en abril de 1904 i estava formada per tretze membres. En esta primera comissió no es trobava Mn. Francesc Peñarroja.

En Frederic Oriola ha estudiat el recorregut de la Comissió Diocesana de Música Sagrada en *Temps de músics i capellans* (2011) i ens diu que este organisme va començar la seua tasca en circumstàncies no massa propicies, ja que va ser un moment de buit en la direcció de l'arxidiòcesi. Este període de seu vacant s'estén des de la mort de l'arquebisbe D. Sebastián Herrero, en desembre de 1903, i l'adveniment de D. Victoriano Guisasola, en maig de 1905. Oriola també posa en relleu que ni el president ni els vicepresidents eren músics encara que en la disposició papal es demana que les persones que en formen part

siguen persones especialment competents en música sagrada. Continuant amb el seu estudi, Oriola fa una anàlisi evolutiva de la Comissió amb les dades que obté del BOAV i ens informa que Mn. Francesc Peñarroja entra a formar part de l'esmentada comissió en 1908 i hi va pertànyer fins a la seua defunció en octubre de 1920. Hem de dir, però, que gràcies a la premsa ara sabem que Peñarroja va ingressar en l'organisme en gener de 1906. El seu nomenament apareix el 9 de gener de 1906 en el periòdic *La correspondencia de Valencia*, el qual ens informa que «ha sido nombrado por el señor Vicario Capitular vocal de la comisión diocesana encargada de la inspección y vigilancia de la música religiosa, D. Francisco Peñarroja, capellán del Colegio de Corpus Christi». Així doncs, la seua incorporació va esdevindre dos anys abans del que fins ara es coneixia. Este fet ens mostra que a mitjan de la dècada ja tenia certa reputació dins de l'àmbit de la música litúrgica i es escollit per al mencionat càrrec. De fet, durant el que resta d'esta dècada i fins la seua mort, Mn. Francesc va formar part de la Comissió Diocesana per a la Música Sagrada, és a dir, hi va pertànyer un total de catorze anys. Açò pot ser indicatiu de la consideració que es tenia d'ell a la diòcesi. Altrament, hi ha un fet que ens resulta sorprenent: malgrat els anys que va formar part de la Comissió, cap obra d'ell està en el catàleg d'obres aprovades per l'organisme ni cap de les seues obres va estar publicada, excepció feta del *Trisagio al Santísimo Sacramento* de 1912. Les raons les podem cercar en una música que, tal volta, presenta elements que no es consideren en consonància amb el *Motu proprio tra le sollecitudini* de Pius X i que a partir de cert moment siga relegat. En este sentit pot haver influït la relació amb Mn. Ripollés, que imaginem va esdevindre no molt bona. Este sacerdot va ser la figura cabdal i influent a l'arxidiòcesi de València entre 1909 i 1932 des dels càrrecs de mestre de cant coral litúrgic de la Catedral (1909) i professor de cant gregorià al Seminari de València (1910-1932).

En esta primera etapa que estem tractant, es va produir un

esdeveniment a la diòcesi que creiem important en la vida de Mn. Peñarroja: la presa de possessió de la càtedra arquebisbal de D. Victoriano Guisasola, qui va ocupar la seu episcopal entre maig de 1905 i gener de 1914. L'arribada d'este bisbe va impulsar les directives musicals de Pius X: es faran cursos formatius de cant gregorià, s'establirà l'estudi d'este repertori al Seminari, es reforçarà la Comissió Diocesana de Música Sagrada amb membres músics, etc. Sembla que entre les mesures que va prendre va ser el nomenament de Peñarroja als pocs mesos de la seua presa de possessió. No sabem les circumstàncies de la designació de Peñarroja, però tenim raons per a pensar que Guisasola tenia en gran consideració les capacitats musicals del capellà i el va promocionar per als càrrecs que va ocupar. Malgrat tot, no tenim proves d'este fet, però l'esmentada nota necrològica de l'*Almanaque de las Provincias* ens diu que «los PP. Dominicos que vinieron a traer dicho canto a Valencia, dijeron al entonces arzobispo de Valencia, doctor Guisasola, que el único que podía encargarse del canto litúrgico era Peñarroja». Açò pot reflectir la valoració que se'n tenia del prevere. Tanmateix, no sabem fins a quin punt l'afirmació del diari és certa. En el següent apartat donarem notícia més detallada d'allò referit al cant litúrgic i la implantació del cant gregorià a València.

- *Director de cant gregorià del Patriarca i promoció a capellà primer*

Entre les iniciatives que es van emprendre per impulsar el *Motu proprio tra le sollecitudini*de Pius X a la diòcesi de València va estar la de realitzar un curs de cant gregorià celebrat durant el mes de febrer de 1908. Encara que no hi ha proves, és més que probable que Peñarroja hi participara, per la seua doble condició de membre de la Capella del Col·legi del Patriarca i de membre de la Comissió Diocesana de Música Sagrada. A més a més, el càrrec de director de cant gregorià en pot ser una prova fefaent.

La necessitat d'abordar la implantació de les directrius del

Motu proprio i l'impuls de arquebisbe Guisasola semblen ser els motius de la creació d'un nou càrrec al Patriarca: director del cant gregorià. Este càrrec pareix haver estat creat ad hoc per a Mn. Peñarroja. Les *Constituciones* del Patriarca Ribera no disposen cap càrrec amb esta funció. Suposem que com a fruit del curs de gregorià i del seu aprofitament per part del capellà penitencier, mesos després, en agost, va ser designat director del cant gregorià del Col·legi de Corpus Christi. Així ho recull la premsa del 10 d'agost de 1908. *Las Provincias* diu:

> El presbítero D. Francisco Peñarroja, penitenciario del Colegio del Patriarca, ha sido nombrado director del canto gregoriano de la capilla y coro de dicho Colegio. Nuestra enhorabuena.

- I *La correspondencia de Valencia*:

> Ha sido nombrado director del canto gregoriano de la capilla y coro del Colegio del Patriarca, el ilustrado presbítero D. Francisco Peñarroja, á quien felicitamos.

Hem de recordar que des de la marxa de Mn. Vicent Ripollés, en setembre de 1902, les tasques de direcció de la Capella del Patriarca van ser assumides per José Medina Garcerà (*1850;†1910). Este capellà segon va exercir diferents tasques musicals al si de la institució: suplent de l'organista i altres instruments, instructor dels infants en diferents períodes, violoncel·lista, encarregat d'assajar el cor segon. Va deixar la mestria de la capella en febrer de 1910, quan es va jubilar per motius de salut, i va ser Francesc Peñarroja qui ocupara la plaça. Desconeixem si la causa de la creació del càrrec de director del cant gregorià va respondre a una major preparació de Peñarroja en música litúrgica que la de Medina, qui com a mestre de capella hauria d'haver desenvolupat estes tasques. De fet, durant el mestratge de Peñarroja no va existir esta plaça, almenys que en tinguem constància, i devia ser el propi capellà qui desenvolupara la direcció del cant gregorià.
Com a conseqüència d'este nomenament de Mn. Francesc, poc

temps després va ser ascendit a capellà primer. Així ho recull l'acta de la Junta dels col·legials perpetus de 8 d'octubre de 1908:

> Acto seguido el señor Rector preguntó a los señores electores si, dada la necesidad y conveniencia para la Capilla de ser promovido a Capellán primero Don Francisco Peñarroja por sus conocimientos y maestría en dirigir el canto gregoriano, procedía hacer aplicación a su favor de la gracia que concede el párrafo 6º del capítulo 65 de Constituciones, se hizo escrutinio secreto y resultó unánime conformidad en la afirmativa; procediose luego a la elección y fue elegido por unanimidad también Don Francisco Peñarroja, Capellán primero.

Al mes després de produir-se el seu ascens, es va decidir enviar una ambaixada a Roma per a tractar punts que es creien conflictius entre els manaments del *Motu proprio* i les disposicions de les *Constituciones*. No sabem si va ser una iniciativa directa de Peñarroja. Però suposem que va participar activament en ella, doncs ocupava el càrrec de director del cant gregorià i el tema li atenyia plenament. No sabem molt més sobre la seua tasca com a director del cant gregorià. Pel que sembla va ser una funció en la qual no va escatimar en esforços, si atribuïm esta preocupació per adequar els dictats de les *Constituciones* a la norma papal del *Motu proprio.*

La seua bona feina com a gregorianista li devia reportar certa reputació, perquè en juliol de 1910 va ser cridat a Eivissa, que pertanyia aleshores a l'arxidiòcesi de València, per a dur a terme la reforma del cant gregorià impulsada des de Roma. Encara que esta notícia sobrepassa en uns mesos el límit temporal que hem marcat i data de l'etapa en què mossèn Francesc era mestre de capella interí, la incloem en este moment donada l'estreta relació amb allò que estem tractant. La nota de premsa del dia 16 de juliol de *El noticiero popular* diu el següent:

> Desde el domingo último se halla en Ibiza el Rdo. Sr. D. Francisco Peñarroja, Maestro de Capella [*sic*] del R. Colegio de Corpus Christi (Valencia).

> Llamado por este M. I. Sr. Vicario Capitular y el Ilmo. Cabildo, ha venido para estar aquí unas semanas, con objeto de llevar á cabo en esta Diocesis la reforma del canto gregoriano, perceptuada por Su Santidad.
> Es dicho señor un gregorianista distinguido y posee profundos conocimientos en música polifónica y moderna.

Podem comprovar que no es minsa en qualificatius cap a Peñarroja i es refereix a ell com a un gregorianista distingit i amb profunds coneixements musicals. Estos grans coneixements li van obrir les portes al lloc de mestre de capella del Patriarca, que va passar a ocupar en febrer de 1910 amb caràcter interí i en propietat tres mesos després. Però açò ja forma part de la propera etapa.

3.2 Segona etapa: mestre de capella del Reial Col·legi de Corpus Christi i professor del Conservatori de València (1910-1920)

La dècada que transcorre entre 1910 i 1920 es pot considerar com el moment de l'apogeu musical de mossèn Francesc Peñarroja. Són els anys on va produir la gran part de composicions del seu catàleg, a més a més, de dos breus manuals didàctics de música. Va esdevindre un personatge important en la vida cultural de la ciutat, més enllà del món eclesiàstic. La reputació musical que va anar assolint va fer que es requerira la seua presència com a director o compositor en molts actes, especialment en aquells de caire religiós. Però tampoc és estrany trobar-lo involucrat en esdeveniments a favor de la cultura valenciana. Prova d'este estatus són les següents paraules d'Eduard López-Chavarri escrites en el debat periodístic mantingut amb Luis Gil Sumbiela sobre la revitalització de la música a València i que van ser publicades el 20 d'agost de 1910 a la revista setmanal *La Cataluña*.

> Europa conmemora este año el glorioso centenario del insigne organista y compositor español Antonio Cabezón, gloria mundial. Habiendo un Salón de Música con órgano, en nuestra Exposición,

> no hemos podido (los tres ó cuatro *chiflados* como los maestros Ripollés, Peñarroja, Cortés, y gente más modesta como Gomá y el que escribe), conseguir su apoyo, la mirada de simpatía, para nuestros deseos de sumarnos al sentir del mundo culto y dar algunos conciertos en la Exposición.

Malgrat ser el període més rellevant de la vida del capellà, hem d'acudir a articles com el present per a conèixer la seua evolució al llarg d'esta etapa. Les biografies publicades no van molt més enllà d'informar d'allò més destacable: els seus nomenaments com a mestre de capella del Patriarca i de la seua adscripció al claustre del Conservatori de València. Puntualment, mostren algun detall més o menys rellevant de la vida de l'autor, que anirem comentant. Així doncs, ens hem vists forçats a recórrer a fonts contemporànies com ara la premsa –*Almanaque de las Provincias, Las Provincias, La correspondencia de València* i *El Pueblo*–, les publicacions de l'arquebisbat de València –*Almanaque eclesiástico*, *Guía eclesiástica* i *BOAV*–, les actes de la Junta de Col·legials Perpetus del Col·legi del Patriarca i a les actes del claustre del Conservatori per a poder reconstruir este període tan important.

L'any 1910 marca un punt d'inflexió determinant en la biografia de Mn. Francesc. Eixe mateix any es van produir els dos esdeveniments que van a traçar el desenvolupament i el tarannà personal del capellà en la darrera etapa de la seua vida: el nomenament com a mestre de capella del Patriarca i la designació com a professor del Conservatori de València. Estos dos fets el van convertir en un referent musical a la ciutat i marquen els seus principals àmbits d'ocupació: la docència, la composició i la direcció musical.

Una de les conseqüències més remarcables d'este canvi en les ocupacions és el bandejament de la faceta d'orador. En les consultes als articles de premsa resulta més que evident. Mentre que la predicació va ser la principal tasca en la dècada anterior, en el present període va anar minvant durant els tres primers anys fins a desaparèixer completament en la resta de la dècada,

Fotografia de Mn. Francesc, en la seua maduresa (propietat d'Amparo Segarra)

desplaçada per les noves funcions.

Altres funcions secundàries apareixen en premsa, però totes elles se'n deriven de les activitats principals de músic i docent: tribunal per avaluar certàmens musicals o d'oposicions; representant institucional del Conservatori o del Col·legi del Patriarca en diversos actes; o conferenciant de temes religiosos i musicals.

Així doncs, els dos espais principals d'actuació de Peñarroja durant esta etapa van ser el Conservatori i el Col·legi de Corpus Christi, la qual cosa ens serveix per a articular este capítol al voltant d'estos dos àmbits.

3.2.1 Mestre de Capella del Reial Col·legi de Corpus Christi

El 15 de febrer de 1910 va ser designat mestre de capella interí del Col·legi del Patriarca. La causa del seu nomenament, com ja hem comentat anteriorment, va ser la baixa per jubilació de qui ocupava la plaça interinament des de 1902: José Medina Garcerà. El delicat estat de salut d'este capellà va ser la causa de la seua jubilació i del canvi de mestre de capella. De fet, com recull el registre de personal, va morir als pocs mesos, el 5 de juliol, a Màlaga. Així ho recull l'acta:

> En vista del mal estado de salud del maestro de capilla interino Don José Medina y a sus instancias se le jubila con el haber diario de tres pesetas, desligado de todas las obligaciones anejas al cargo, incluso la lección alterna de música a los Infantes, quedando todos satisfechos del celo e inteligencia con que ha desempeñado y cumplido sus deberes durante los largos años de permanencia en esta capilla. Como consecuencia del anterior acuerdo, quedó nombrado maestro interino de capilla el actual Director del canto, Don Francisco Peñarroja, presbítero.

Sols uns mesos després se li va atorgar la plaça en propietat per unanimitat dels electors. Podem llegir el procediment de nomenament en l'acta de la Junta del 26 de maig. En este cas no va haver oposició ni cap altre procés de selecció, ni tampoc

es va respectar el termini temporal fixat per a la provisió. El paràgraf 6 del capítol 65 de les *Constituciones* permet esta possibilitat excepcional sempre que els electors ho cregueren convenient en benefici de la capella. Com ja hem sabut, esta va ser també la fórmula que es va emprar en la seua designació com a director de cant gregorià. Així apareix l'acta:

> Reunidos en el Salón Rectoral los señores anotados al margen el jueves 26 de mayo para proveer las plazas de Maestro de Capilla y Domero según los edictos publicados en 23 del presente y en conformidad con el capítulo 65, párrafo 6 de las Constituciones, fueron elegidos Don Francisco Peñarroja por unanimidad Maestro de Capilla y Don Enrique Hernández por seis votos contra uno, Domero.

Després de més d'un any i mig ocupant el càrrec de director del cant gregorià, Mn. Francesc devia haver demostrat la seua vàlua per a ocupar la plaça. A més a més, ja hem vist el prestigi que va anar assolint com a especialista en música litúrgica, cosa que li va obrir l'accés a la Comissió Diocesana de Música Sagrada. Fidel seguidor dels dictats del *Motu proprio tra le sollecitudini*, reunia les condicions més adients per a passar a encarregar-se de la direcció global de la capella musical, no sols la del cant gregorià. Des de la marxa de Mn. Vicent Ripollés en 1902 no s'havia atorgat la plaça en propietat i va estar ocupant-la de manera interina el capellà José Medina. Pensem que el període de tres mesos que van separar la designació interina del càrrec i la definitiva devia respondre a una qüestió de cortesia i respecte cap a qui va ser mestre de capella interí per huit anys. Així doncs, després del llarg període de mestratge interí per part de Medina es va decidir acabar amb la situació de provisionalitat i atorgar la plaça de manera definitiva a la persona més idònia, qui a més a més formava part de la capella. A la mort de Peñarroja, en 1920, el càrrec no es va proveir i va tornar a tindre un caràcter interí fins la designació de Mn. Vicent García Julbe en 1944.

Una volta nomenat, el nou mestre de capella va dedicar tots

els esforços a dur endavant la reforma del cant litúrgic amb la incorporació d'un repertori adequat a les exigències del *Motu proprio* de Pius X i amb la composició de noves obres creades per ell. Esta línia reformista el situa al costat dels reformistes, entre els quals destaca Mn. Vicent Ripollés a València. Així ho considera Henri Collet (*1885;†1951). Este compositor, crític i musicòleg francès va escriure en qualitat de membre de la Societat Internacional de Música una carta al periòdic *Las Provincias* contant les impressions durant la seua visita a València en 1911. Publicada el 21 de juny de 1911, lloa la tasca de Peñarroja tot dient:

> Ripollés es el primer músico religioso de España. A su lado, el maestro Peñarroja impera en el reino suntuoso del Colegio del Patriarca. Y sé que está preparando una ejecución soberbia de la «Consagración del Graal» del «Parsifal», de R. Wagner. La leyenda dice que el «Graal» se encuentra en Valencia. ¿Lo sacarán á relucir el día del concierto? Si esto sucediera, el mundo musical acudiría á Valencia como á Bayreuth. Se lo deseo al buen maestro que tanto trabajó para dar al sublime drama de Wagner todo su esplendor.

Este any de 1911 va ser el de la seua consolidació i consagració com a compositor i director al front de la capella del Patriarca. Com una espècie de bateig de foc, eixe any va haver d' acceptar el repte de preparar la part musical del actes commemoratius del tercer centenari de la mort del beat Joan de Ribera. El recent nomenat mestre de capella es va dedicar en cos i ànima a preparar les solemnitats. Entre les empreses que es va marcar per dur a terme es troba la interpretació de l'escena de la «Consagració del Greal» de l'òpera *Parsifal* de Wagner, tal com ens ho narra Collet. Però també la interpretació d'una de les misses de Liszt —pel què conten les cròniques devia ser la *Missa solemnis* per cor a 8 veus, orquestra i orgue—, la missa de Schumann i diverses obres d'autors valencians, moltes d'elles, estrenes.

El principi d'any duia aparellat les celebracions litúrgiques anuals de l'aniversari de la mort del beat Joan de Ribera, ara

ja considerat sant. L'ocasió va revestir-se d'una major solemnitat, atesa l'efemèride. La funció litúrgica va esdevindre tot un festival musical on es van estrenar diverses obres. El diari *Las Provincias* va ser especialment elogiós i extens en donar notícia de l'acte. A les seues pàgines destaca la important presència d'autors valencians. El 5 de gener de 1911, dies abans de la celebració, presenta el programa amb el títol *Nuevas composiciones para una fiesta religiosa*. Reproduïm la notícia ja que en ella es mostra el treball i els esforços fets per Peñarroja.

> En el Colegio de Corpus Christi se va á celebrar, con la pompa requerida, la fiesta del centenario de que se dá cuenta en la sección correspondiente.
> Y la parte musical, bajo la dirección inspirada é inteligente del maestro Peñarroja, promete ser una solemnidad extraordinaria.
> Se ha ensayado la gran misa de Liszt, para voces, órgano y orquesta. El conjunto de esta grandiosa composición no puede resultar más excelente.
> Esta misa es una de las más geniales creaciones del célebre compositor, y sus dificultades aparecen vencidas con notable acierto por el Sr. Peñarroja, quien ha sabido prestar á las voces é instrumentos su comunicativa emoción.
> El ensayo que hemos presenciado de tan difícil obra, no pudo ser más lisonjero.
> Cuanto á las composiciones nuevas de autores valencianos, resulta ello una nota simpática, por la que débense dar las más efusivas gracias al distinguido maestro de capilla, ya que merced al maestro Peñarroja hay un medio de que la actividad de los maestros valencianos sea empleada.
> Y como de rigor es el que se conceda al maestro de la casa la preeminencia, diremos que, de su composición, es el *Magnificat* que se interpretará la tarde de la fiesta principal.
> En los ensayos ha producido bellísima impresión esta obra del maestro Peñarroja.
> Su delicadeza de acento, su inspirada linea melódica, están puestos de relieve por una labor técnica sumamente ingeniosa; la gran variedad de ritmos y de armonías que presenta esta composición, no parece que sean en realidad un solo tema; y tan feliz labor merece un elogio sincero para el maestro que tal hizo.
> También hemos oído el *Beatus vir* del maestro Amorós. En esta

> composición aparece un incesante trabajo armónico, que prueba la gran tenacidad del maestro para no dejar en abandono ninguna de las combinaciones que posibles le fueran, y todo su saber lo ha puesto á contribución para producir esta labor de grandes proporciones.
> Por último, *In exitu* del joven compositor y alumno de este Conservatorio Sr. Sosa, es una obra digna de los mejores elogios, por cuanto revela las excelentes dotes del joven músico. Pocas veces hemos visto entre nuestra juventud musical un caso de orientación tan depurada, tan idealista y sana como la del Sr. Sosa. Su obra tiene acentos delicados, tiene momentos de poesía sincera y libremente expresada. Voces y orquesta puestos al servicio de una emoción antes que al de una pedantesca sabiduría, producen un efecto muy encantador. En los ensayos así quedó evidenciado.
> Y estas son las obras ensayadas, cuyo resultado no ha podido ser mejor para sus autores é intérpretes.
> La tremenda labor que estos días pesa sobre el Sr. Peñarroja y capilla, además de sobre la orquesta, no puede menos de obtener el justo laudo que merece.
> Y la música valenciana ha de sentir gratitud profunda hacia un muestro que así la hace resurgir de su quietismo.

El dia 8 de gener de 1911 es van celebrar l'acte de commemoració de l'aniversari. L'endemà de la celebració el diari *Las Provincias* relata en la següent crònica de la part musical:

> La parte musical de la fiesta revistió gran esplendor, en armonía con las tradiciones del Colegio de Corpus Christi, solemnidad musical de la mayor importancia, sobre todo en la función de la mañana. Y tan gran trabajo fue realizado con entera fortuna, á pesar de los pocos días hábiles para ensayarlo. Ello prueba el gran valer del meritísimo maestro Sr. Peñarroja, el mérito indiscutible de la capilla y la buena voluntad de cuantos cantores y músicos tomaron parte en la festividad.
> La gran misa de Liszt se cantó por la mañana. Verdadero monumento de grandes porciones, imponente creación que lleva el sello del gran espírito del maestro. Quienes solamente conocen de éste sus rapsodias pianísticas, no podrán figurarse que la misa ayer ejecutada proceda de la misma pluma que escribió aquéllas.
> Es, como decimos, una noble obra de altísima inspiración, en donde se pinte el encanto de las voces y la maestría de la instrumentación. La interpretación fue inmejorable. Solemne unas veces, es-

> piritual otras, dulcemente mística, ó con la vigorosa afirmación de la fe otras, el maestro Peñarroja ha dado de esta obra una versión absolutamente inspirada, digna, bellísima, por la cual merece los más sinceros elogios.
> Justo es que éstos se hagan también extensivos á D. Juan Cortés, el hábil organista del Colegio, quien ha llevado con suma maestría su difícil y pesada carga. Y entre las solistas, deben mencionarse los cantos inspirados del tenor, Sr. Alonso, insustituible en determinadas obras. Asimismo debe alabarse á los Sres. Breva, Santiago y Gilabert, y juntamente con ellos á todos los cantores, sin olvidar á la numerosa orquesta que se ha reunida para el caso.
> La gran misa de Liszt ha resultado una feliz y magna empresa.
> Por la tarde la parte musical se realizó con arreglo al programa que anunciamos oportunamente. En obsequio a la verdad hemos de decir que los maestros valencianos deben especial gratitud al Colegio de Corpus-Christi, pues á ellos h asido encargada la parte de composición musical de la tarde.
> El *Magnificat* que se ejecutó, del Sr. Peñarroja, produjo el efecto esperado, dado su delicado sentimiento y exquisita factura. No menos digno de mención es el buen éxito que merecieron *Beatus vir*, del maestro Amorós, é *In exitu*, del joven alumno Sr. Sosa. Cuanto á la obra de nuestro compañero Sr. Chavarri, el *Himno*, alcanzó esmeradísima ejecución, dándole realce la inteligente dirección del Sr. Peñarroja, la feliz intervención del tenor Sr. Alonso y de los demás cantores y capilla y orquesta ya mencionados.
> Bien hayan el rector y los colegiales, que tan decididamente protegen el arte musical, tan necesitado de apoyos así en nuestra Valencia.

L'esdeveniment va tindre repercussió més enllà de la premsa valenciana i trobem un article d'Eduard López-Chavarri a la *Revista musical* de Bilbao en el número de gener d'eixe any. L'articulista relata la part musical en termes semblants als dels anteriors articles. Extraiem uns detalls interessants del seu text: confirma que l'obra interpretada va ser la *Misa solemnis* de Liszt i que va ser interpretada prescindit de trombons i timbals per adequar-se a les disposicions papals. Este detall ens mostra una de les característiques del pensament musical, tant com a director com a compositor: la preocupació per conciliar les disposicions del *Motu proprio* amb l'admiració per la complexitat harmònica de certs compositors centreeuropeus que

el duu a interpretar i compondre obres amb eixe rerefons. Açò el feia bordejar el límit d'allò considerat litúrgic, i més d'una volta va poder traspassar este llindar en opinió d'alguns. Esta opinió contrària la trobem en Pedrell i Ripollés. En concret, valoren negativament el liturgisme de les composicions de Liszt o Gounod. Observem que dos d'estos autors considerats no litúrgics van formar part del repertori programat durant estos anys per Peñarroja. Este fet situa a mossèn Francesc en la tessitura de respectar les disposicions musicals de Pius X, però allunyat de posicionaments dogmàtics i extremats, com els de Ripollés. Açò ens fa pensar en la possibilitat que es guanyara una certa fama de poc rigorós amb la música litúrgica en certs cercles reformistes, fins al punt de ser bandejat d'este grup. Ens resulta significatiu que algú com Ripollés o Pedrell l'ignoren, malgrat el que narra Collet més amunt. De fet, la historiografia musical actual sol excloure a Peñarroja d'este grup de compositors reformistes, malgrat la seua tasca en este sentit al Col·legi del Patriarca i a l'arxidiòcesi valenciana.

Una volta passades les celebracions litúrgiques de Setmana Santa, que van tindre una important càrrega musical, va tindre lloc l'acte artístic principal del cicle del tercer centenari. El 5 de juliol de 1911 es va celebrar un festival musical i literari –tal volta Peñarroja importara este tipus de celebració de les que hem vist que se celebraven al Seminari de Tortosa–. La vetllada en homenatge al fundador del Col·legi va ser tot un esdeveniment a València al qual assistiren les principals autoritats de la ciutat. Durant l'acte es van lliurar els premis de les obres presentades al Certamen en honor al beat Joan de Ribera, acompanyats de la interpretació d'estrenes musicals compostes per a l'ocasió i la primera interpretació de l'escena del Greal de *Parsifal* esmentada per Collet.

L'esdeveniment va tindre ressò a la premsa valenciana i espanyola. S'han trobat interessants ressenyes a revistes com l'extremenya *Guadalupe* o la *Revista musical catalana* que comentaven l'acte i les peces musicals estrenades, així com l'important fet de

la *première* a València, i tal volta a Espanya, de part del *Parsifal.* Hem de recordar que seguint els desitjos de Wagner es prohibia la interpretació de les seues òperes fora de Bayreuth. En el cas de *Parsifal,* el veto s'estenia fins passats trenta anys de la mort de l'autor i expirava l'1 de gener de 1914. Esta norma afectava a la representació sencera de l'òpera, però no a fragments. Encara que les cròniques no parlen del permís que va demanar Peñarroja a Cossima Wagner per a la interpretació d'esta escena, el biògraf valler Ernesto Pérez en el seu llibre de1988, *L'himne a la Vall: Molt més que un himne*, relata com mossèn Francesc aprofitant un viatge a Roma, es va desplaçar fins a Venècia per a demanar permís per a la seua interpretació. No sabem fins a quin punt esta informació és certa, ja que cap crònica contemporània ho comenta. Tanmateix, allò remarcable és la important fita que va representar la interpretació d'una obra de tal magnitud a València, amb els recursos musicals que demana.

La crònica més completa de l'esdeveniment es va publicar a l'endemà, 6 de juliol de 1911, en *Las Provincias*. L'extens article és una lectura recomanable per la gran informació que dóna relativa a l'acte i a la societat de l'època. D'ell reproduïm l'apartat dedicat a la part musical. Malgrat la seua extensió, el presentem sencer, per l'interès de la crònica i per ser el millor testimoni que tenim.

> Una acontecimiento fué la velada de ayer, desde el punto de vista músico.
>
> Con excelente acuerdo, el Colegio del Corpus Christi había querido que la música ejecutada fuese lo más alusiva al acto y á las tradiciones insignes de la casa. Y como allí se hacen siempre bien completamente las cosas, por eso se dispuso el elemento musical con toda la brillantez debida.
>
> Para mayor garantía de acierto cuenta el Colegio del Corpus Christi con la voluntad decidida, infatigable, del animoso maestro Peñarroja, maestro de la capilla de la casa, y músico á quien no amilanan las dificultades. El programa que se combinó para el caso se llevó á la práctica en todas sus partes.
>
> Delicadísimo fue el pensamiento de hacer que todas las composiciones ejecutadas tuviesen relación en el Colegio del Corpus Christi, bien por sus autores, bien por su significado. Por esto decía

así el programa explicativo: «Para que el programa musical de esta solemnidad tuviese un caracter más propio y adecuado, ha sido constituido por obras, en su mayoría, de autores valencianos. Una obra, sin embargo, figura no valenciana, y es la sublime página de la Consagración del Graal, místico episodio de la obra *Parsifal* de R. Wagner (relacionada con las tradiciones del Santo Cáliz de la Cena), obra de la cual ha podido decir el escritor católico Sr. Domenech Espanyol, ser una apoteosis musical del catolicismo.»

La ejecución de todos estos números musicales fue acabada, llena de matices, é interpretada á la vez con sabia orientación y poético colorido. Hace honor esta parte musical á la capilla del Colegio, á los cantores y profesores de orquesta, y muy especialmente al distinguido maestro Sr. Peñarroja, cuya labor y buen gusto fueron por todos alabados sobre manera.

Con escaso tiempo fueron concertadas las obras, y solo llegar á vencer las dificultades que supone la escena del *Parsifal*, ya es un legítimo triunfo, por el que deben estar contentos el maestro, los músicos y el Colegio de Corpus Christi.

Cuanto al orden del programa se realizó en todas sus partes. En el frente del patio opuesto al estrado presidencial, levantábase el tablado para los ejecutantes. Entre cantores y profesores de orquesta que se reunieron, sin duda, pasarían de cien ejecutantes. El efecto de conjunto resultaba grandioso y solemne.

Primeramente se cantó el hermoso «Himno al Beato Juan de Ribera», letra de J. Félix Senent, muy elevada en sus conceptos, y música del maestro Peñarroja. Es una composición inspirada, en donde los efectos vocales y orquestales –perfectamente compenetrados con las nuevas orientaciones de arte– producen el mejor efecto. El auditorio ovacionó expresivamente al modesto cuanto inteligente músico [Peñarroja], quien dirigió la obra con su habitual acierto.

«La expulsión de los moriscos», del maestro Espí, también obtuvo una cuidadosa y llamativa interpretación.

La «Apoteosis» al Beato, del maestro Giner, tuvo el éxito de costumbre, avalorado por la excelente ejecución de cantantes y orquesta, distinguiéndose el maestro Alonso en el solo de tenor, cantado con el buen gusto y la bella voz característicos en él y que tantos aplausos le valen.

Ejecutóse á continuación la «Introducción y Canción valenciana» de la suite para orquesta de nuestro compañero Sr. Chavarri, ya dada á conocer en los concierto Lassalle, y que obtuvo esmeradísima ejecución.

Después vino un número musical de extraordinario valor histó-

rico: el canto «A la muerte del Beato Juan de Ribera», obra del insigne músico valenciano Comes (siglo XVI), de fama universal hoy en día. La interpretación de esta dificilísima obra antigua fue impecable por parte de la capilla (voces solas), bajo la dirección del Sr. Peñarroja.

Por último llegó el momento culminante: el grandioso cuadro de la «Consagración del Graal», en la ópera *Parsifal*, de Wagner. Ello resultó un acontecimiento musical para Valencia; esta obra no puede presenciarse toda si no es en el teatro de Wagner, en Bayreuth.

El arreglo ejecutado ayer es el que se ejecuta en las audiciones fuera de dicho coliseo: nada faltó, ni las campanas.

Las dificultades para concertar esta obra son grandísimas, y quien oyese ayer la ejecución, sin duda no las vería; tan sencilla y claramente realizada fué. Y sin embargo, ¡cuánto problema de ritmo, de colorido y de dicción! Desde luego el misticismo de la obra es muy difícil de obtener: y es preciso la base de una capilla perfectamente estilada en el género polifónico, como es la del Corpus Christi, para llegar á la pureza de estilo y expresión sincera, mística, sin el menor dejo teatral, cualidades admirables que presentó á maravilla la interpretación de ayer.

La disposición de los coros, según lo quiere Wagner, produjo el mejor efecto. El maestro Peñarroja había dispuesto en la galería superior los coros de niños y de escuderos, y bajo, en la orquesta, el de caballeros del Graal. El conjunto salió muy igual, muy pulcro, y momentos hubo de verdadera expresión wagneriana: entre otros recordemos el dificilísimo lamento de los escuderos y las etéreas voces angélicas.

La orquesta, por su parte, realizó á maravilla la parte propia.

Y al final, cuando la dulce voz del oráculo celeste viene de lo alto para traer paz y consuelo á los hombres (voz cantada muy bien por un cantor de la escolanía del Patriarca), la emoción fue intensa á más no poder.

Lo repetimos: fue el de ayer un esfuerzo inmenso el que se hizo para interpretar la magnífica escena mística de Wagner. Baste decir que es una escena de largas dimensiones, escrita en tiempos lentos, con armonías y entonaciones muy dificultosas, y que venia después de una larga sesión… Pues bien: el interés musical permaneció siempre despierto, y al final las más vivas manifestaciones de contento fueron otorgadas al maestro Peñarroja y á sus intérpretes.

Nosotros también queremos significar aquí nuestro elogio al Colegio del Corpus Christi, que tan altas iniciativas de gran arte ofrece, así como al abnegado y ánimos maestro Peñarroja, á su capilla y

> á los demás intérpretes de voces y orquesta. Festivales como el de ayer son de los que deja recuerdo imborrable.

Malgrat el detall d'esta crònica, no recull una sèrie de detalls que proven el valencianisme de Peñarroja. La primera, citada per l'article, és la programació, quasi íntegra, d'autors valencians. Altre és l'ús del valencià en la lletra de l'himne que va musicar, a més a més, de recórrer al tema de la famosa fanfàrria de l'antiga marxa de la ciutat, el qual també obri l'*Himne de l'Exposició* del mestre Serrano –actualment *Himne regional* valencià–, tal com es narra a la revista *Guadalupe*. Per últim, i molt més significatiu, és haver emprat la traducció catalana de Pena i Viura de l'escena de *Parsifal,* segons conta la crònica de López-Chavarri de la *Revista Musical Catalana*.

Una cosa patent és el reflex en l'acte del wagnerianisme imperant a la societat i en particular dins dels ambients eclesiàstics. Segons els biògrafs vallers de Peñarroja, este era un wagnerià convençut.

El cicle d'actes en honor al Patriarca Ribera no van acabar ací. A mitjan novembre se celebrava la festa anual en honor al beat. La celebració no va ser tan reeixida com les anteriors, però també va tindre una important part musical: obres de Baixauli, Giner, Plasencia, Comes, Eslava, Morata, Cabo, Espí i el mateix Peñarroja.

En el programa d'este cicle de celebracions del tercer centenari de la mort del Patriarca Joan de Ribera estan presents les línies principals del repertori que va a muntar Mn. Peñarroja durant els anys de mestratge: importants obres sacres de grans autors europeus, principalment romàntics, i abundància de composicions d'autors valencians amb estrena d'obres contemporànies entre les quals es troben les del mateix Peñarroja i recuperació de patrimoni musical valencià. A estes anirà incorporant repertori d'altres polifonistes clàssics i autors cecilianistes europeus, especialment italians. Açò queda molt clar si s'observen les estadístiques que apareixen més endavant.

Una volta passada la prova d'este any commemoratiu ple

d'actes importants de gran pes musical, Peñarroja va desenvolupar les tasques habituals d'un mestre de capella del Col·legi. Recordem que segons les *Constituciones* la seua feina com a mestre de capella consistia en: dur el compàs, çò és dirigir, sota la supervisió del Mestre de Cerimònies; designar qui ha de cantar en cada cor, en cada orgue o amb els ministrils –és com es coneix a les capelles eclesiàstiques als instrumentistes de vent i corda, habitualment contractats–; donar especial solemnitat als Oficis amb la música, especialment en les festes del Santíssim Sagrament, de la Mare de Déu i patrons del Reial Col·legi; fer lliçons per a exercitar en el cant els dies ferials i ensenyar als sis infants. S'hauria d'afegir a estes tasques, la de formar part d'allò que es denomina tribunal tècnic als actes d'oposicions. Este tribunal estava format pel mestre de capella juntament amb l'organista i s'encarregava d'emetre informes d'avaluació sobre els aspirants en els procediments de selecció a les places amb càrrega musical de la capella: infants, mossos de cor i capellans. Com es desprèn de certes actes, estos informes eren tinguts en compte per la Junta de Col·legials en la selecció del personal i es rebutjaven candidats que no reunien les condicions necessàries i més d'una volta es van quedar les places desertes.

Entre les funcions del mestre de capella no es troba la de compondre, però Mn. Francesc va dedicar part de la seua tasca a crear nou repertori. De fet, la majoria de les peces conservades d'ell són litúrgiques i es conserven a l'arxiu del Col·legi del Patriarca. Les cròniques periodístiques, en parlar de les noves composicions de Peñarroja, sempre solen emprar paraules elogiant el seu treball contrapuntístic i la seua preocupació per dotar al gènere polifònic litúrgic d'una nova fisonomia amb l'ús d'un llenguatge novedós –«nuevas orientaciones del arte» o «nuevos derroteros en este género de música», per citar-ne algunes–. Estes novetats estan referides, sobretot, al llenguatge harmònic d'inspiració wagneriana o, si més no, centreeuropea, com veurem més endavant.

Hem de dir que Eduard López-Chavarri, en qualitat de crític musical, el tenia en alta estima. En les seues cròniques per a *Las Provincias,* així com per a revistes especialitzades, com la *Revista Musical Catalana*, la *Revista Musical* de Bilbao o la *Revista Musical Hispano-americana,* sempre tenia bones paraules per a la feina de Peñarroja com a director de la capella i compositor.

En la següent taula recollim les primeres notícies a obres de la seua autoria que hem trobat en la premsa diària, algunes d'elles ressenyades com a veritables estrenes.

De la resta de la seua producció i dels trets característics de les seues composicions per al Col·legi del Patriarca en parlarem detingudament més endavant, en el capítol dedicat a aprofundir en la seua obra.

Per tancar este apartat, conclourem que el tarannà de Peñarroja va ser el d'intentar mantindre un difícil equilibri conciliant les restriccions de la normativa respecte a la música sagrada i l'aposta per un llenguatge més actual, incorporant les novetats harmòniques del segle XIX amb les pràctiques contrapuntístiques de la polifonia clàssica.

Títol	**Data**	**Diari**
Magnificat	21/06/1904	*La correspondencia de Valencia*. Any XXVII, núm. 9196, 21/06/1904.
Beatus, a 12	18/11/1911	*Las Provincias*. Any XLVI, núm. 16488, 17/11/1911.
Miserere (a 3 i 6 v?)	12/04/1911	*Las Provincias*. Any XLVI, núm. 16277, 12/04/1911.
Dixit	22/01/1912	*Las Provincias*. Any XLVII, núm. 16554, 22/01/1912.
Beatus	17/11/1912	*Las Provincias*. Any XLVII, núm. 16854, 18/11/1912.
Lamentació 1ª	10/04/1914	*La correspondencia de Valencia*. Any XXXVII, núm. 15968, 09/04/1914.
Memoriam fecit	18/06/1914	*La correspondencia de Valencia*. Any XXXVII, núm. 16017, 18/06/1914.
Beatus (a?)	13/01/1917	*Las Provincias*. Any LII, núm. 15550, 14/01/1917.
Miserere (a 4 i 8 v?)	05/04/1917	*La correspondencia de Valencia*. Any XL, núm. 17029, 04/04/1917.
Missa	03/12/1918	*La correspondencia de Valencia*. Any XLI, núm. 17629, 02/12/1918.

El ministeri de mossèn Peñarroja al front de la capella del Reial Col·legi de Corpus Christi va finir amb la seua mort, esdevinguda el 19 d'octubre de 1920. Als quinze dies del seu enterrament es va publicar al BOAV l'edicte per cobrir la seua vacant com a mestre de capella en els següents termes:

EDICTO
EL RECTOR Y COLEGIALES PERPETUOS DEL REAL
COLEGIO Y SEMINARIO DE CORPUS CHRISTI, FUNDADO EN ESTA CIUDAD POR EL BEATO JUAN DE RIBERA, PATRIARCA DE ANTIOQUÍA Y ARZOBISPO DE VALENCIA, NUESTRO SEÑOR.

Hacemos saber: Que estando a nuestro cargo el gobierno y administración del Colegio Seminario y la provisión de sus Colegiaturas y Capellanías, al presente hemos resuelto proveer una Capellanía primera que se halla vacante en el mismo, con el cargo de Maestro de Capilla.
Los que quisieren oponerse a dicha prebenda han de ser: Sacerdotes y menores de 35 años, debiendo presentar sus solicitudes al Rector de este Real Colegio, dentro del plazo de treinta días, a contar desde el de la publicación y fijación de este edicto, acompañadas aquéllas de las Testimoniales del Prelado propio y autorización *in scriptis* del mismo, para desempeñar la prebenda en caso de ser elegidos.
El agraciado disfrutará de los derechos, emolumentos y privilegios señalados en las Constituciones de la Capilla de este Real Colegio.
Dado en Valencia a cuatro de noviembre de mil novecientos veinte.– El Rector, *Dr. Antonio Justo*.–Por mandado del señor Rector y Colegiales perpetuos: *Licenciado Manuel Aparici,* Secretario.

Malgrat haver-se encetat el procediment per a proveir la vacant, la plaça no va ser donada en propietat fins a l'any 1944 a mossén Vicente García Julbe. Cap de les actes de la Junta del Col·legi dels mesos posteriors a l'edite presenta algun informe sobre l'examen d'accés. Sembla, doncs, que no es van presentar candidats a les oposicions i no es van fer les oposicions quan va passar el termini de trenta dies fixat per les *Constituciones*, ni posteriorment. Sembla que la plaça va ser ocupada de manera interina per un capellà designat com a mestre segon. Esporàdicament, en els anys següents hem trobat registres on es parla d'un mestre de capella interí. La

persona en qüestió era Salvador Gea Bañuls, qui va ocupar el càrrec fins l'any 1944.

3.2.1 Docència i càrrecs al Conservatori de València

Des del curs 1910-1911 fins la seua mort en octubre de 1920, mossèn Francesc va formar part de la plantilla de professors del Conservatori. Durant eixos anys va estar al càrrec de diferents assignatures –conjunt vocal i instrumental, nocions d'harmonia, formes musicals i composició– i va desenvolupar diferents funcions administratives a banda de la de docent –bibliotecari, sotsdirector i director suplent–. Però per a desentranyar les vicissituds del capellà al centre no tenim suficient amb la informació de les biografies i de la premsa, a les quals hem estat recorrent fins ara. Tret de certs detalls més o menys interessants, estes publicacions són parques en informació relativa a la seua etapa al centre. La principal font d'informació ha sigut el llibre d'actes dels claustres de professors del Conservatori i la valuosa tesi d'Ana Fontestad *El Conservatorio de Música de Valencia. Antecedentes, fundación y primera etapa (1879-1910)* de l'any 2006.

El curs de 1910-1911 es prometia ple de novetats per al Conservatori de València. Un nou pla d'estudis va començar a implantar-se eixe curs, amb noves especialitats instrumentals i assignatures teòriques que s'incorporaren a les ja existents. Les assignatures del pla anterior eren solfeig, harmonia, composició, cant, flauta, clarinet, harmònium, orgue, arpa, violí, viola, violoncel, contrabaix i piano. A estes es van afegir nocions d'harmonia, conjunt vocal i instrumental, estètica i història de la música, nocions de literatura, declamació lírica i dramàtica, prosòdia llatina, francès, italià i es va ampliar el ventall d'instruments de vent fusta i metall.

Estes noves assignatures demanaven d'un major nombre de professors. Com a conseqüència, la plantilla va augmentar considerablement i, per tant, la despesa en personal anava a

disparar-se. Es va trobar una solució per a mantindre un baix pressupost. Es van crear tres tipus de professors: numerari, supernumerari i honoraris en exercici. Estos últims també eren denominats com professors d'ensenyaments lliures i amb la seua creació s'aconseguia un abaratiment dels costos, ja que apercebien l'import de les matrícules menys un 10% que es quedava el centre. Els altres dos tipus de professors tenien les seues retribucions establertes des del reglament anterior: els numeraris amb el salari consignat, mentre que els supernumeraris –anomenats auxiliar-supernumeraris en la normativa anterior– no rebien cap emolument pel seu treball, encara que tenien certs drets adquirits. És necessari conèixer esta tipologia del professorat per saber quina va ser la carrera docent de Peñarroja dins del Conservatori de València.

Així doncs, abans de començar el curs de 1910-1911 es va procedir a dotar al centre del professorat necessari. Les noves assignatures es van cobrir amb professors honoraris en exercici, que eren nomenats anualment per la Junta Directiva, amb l'excepció de tres: declamació lírica i dramàtica, conjunt vocal i instrumental, i estètica i història de la música, que s'havien de proveir amb professorat numerari. Per a adjudicar estes tres places, juntament amb una de supernumerari de piano, es va obrir un procés de concurs oposició que van guanyar Joan Colom Sales (*1852;†1917) per declamació, Eduard López-Chavarri per estètica i història de la música, i Vicent Ripollès per conjunt vocal i instrumental i per composició, la segona d'elles de forma interina. La seua incorporació al centre va esdevindre el 17 d'octubre.

Als pocs dies d'haver-se incorporat els nous professors, va sorgir un debat per l'adscripció de l'assignatura de nocions d'harmonia a Ripollés en detriment del professor d'harmonia, Amanci Amorós. Este reclama esta assignatura per a ell. Sembla que esta acció no va ser ben acollida pel sacerdot castellonenc. Front el malestar que es va crear, Amorós va decidir retirar la reclamació. Malgrat el gest de conciliació fet per Amorós, Mn.

Ripollés va presentar la seua dimissió de manera irrevocable. Esta decisió va precipitar una sèrie de reaccions que van acabar en el nomenament de Francesc Peñarroja com a professor interí de conjunt i de composició. Així ho recull l'acta de la Junta de Professors del dia 26 d'octubre de 1910.

> A continuación se dió lectura á la dimisión presentada por el Sr. Ripollés del cargo de profesor y que el Sr. Presidente pasa á informe de la Junta de Profesores.
> El Sr. Amorós pide no se admita dicha dimisión.
> El Sr. Martínez dá lectura á una carta de Ripollés para convencer á los señores profesores que es inútil todo cuanto se haga.
> El Sr. Chavarri propone se vea si hay algún medio para no admitirla, dejando á la iniciativa del Sr. Martínez la resolución del asunto.
> El Sr. Martínez no vé ninguna solución después de leida la anterior carta y dá de nuevo lectura á otra en la que de un modo rotundo y categórico el Sr. Ripollés ratifica su decisión.
> El Sr. Amorós propone que no se admita, dando largas al asunto.
> El Sr. Martínez no está de acuerdo con éste parecer por la necesidad urgente de nombrar un profesor que desempeñe la clase.
> El Sr. Colóm propone, en vista de que no hay otro remedio, se admita la referida dimisión, y así se hace.
> A propuesta del Sr. Martínez se acuerda nombrar para el desempeño interino de dicha plaza a D. Francisco Peñarroja.

Creiem entreveure més raons en la dimissió de Ripollés que la mera anècdota de la queixa d'Amorós. Este professor va retirar la reclamació i va mirar de treure importància al fet de manera reiterada, com es veu a l'acta. De fet, Amorós en dimitir Mn. Ripollés no es va ocupar de la docència de nocions d'harmonia, sinó el substitut del capellà, Mn. Francesc Peñarroja. No obstant això, tal com van anar les coses en la Junta, tot estava parlat i decidit per endavant. A la reunió es va arribar amb la renúncia irrevocable de Ripollés i la proposta de proveir la plaça de manera interina per Peñarroja, sense més solució. En eixa mateixa Junta i de manera completament irregular se'l va nomenar professor numerari interí sense obrir-se cap tipus de procediment de provisió.

A la vista de tot açò ens preguntem quines van ser les veritaderes raons per les quals Mn. Francesc Peñarroja va arribar a ser docent del Conservatori?

D'antuvi pensem que hi havia a València compositors amb una major projecció i una carrera més dilatada. Si recordem, la producció de Peñarroja en eixe moment, segons allò que es desprèn de la premsa, es resumia en un grapat de composicions. Tot just acabava de ser nomenat mestre de capella del Col·legi de Corpus Christi. Els pocs contactes que havia tingut amb el Conservatori se cenyien a esporàdiques intervencions com a orador. No menysvalorem la seua capacitat com a músic i compositor, però fins uns pocs mesos abans havia estat una activitat secundària, una afició i no una activitat professional. Es possible que es reberen pressions des de l'estament eclesiàstic per a introduir un sacerdot en el claustre del centre. Recordem que tradicionalment havia estat en mans de l'Església la formació musical. De totes maneres, algun tipus de reconeixement devia tindre Peñarroja quan va ser proposat i admès per al càrrec sense discussió.

D'esta manera tan accidentada i irregular va arribar mossèn Francesc al Conservatori. Atesa esta forma d'ingrés al centre, va ocupar la plaça de numerari de Ripollés amb caràcter interí.

El capellà es va incorporar a l'activitat normal del centre sense problemes. Això sí, com a professor interí no gaudia dels mateixos drets que els numeraris: no participava de les Juntes de Professors, a excepció de que fóra requerit per alguna qüestió concreta, a més d'una rebaixa en el sou. Esta rebaixa mostra una volta més la situació anòmala del seu ingrés, doncs sembla que va estar cobrant l'import integre del salari com a numerari durant el primer curs. La situació es regularà en el moment que aprove la plaça de numerari per oposició el 15 de novembre de 1913.

Tornant al curs 1910-1911, justament durant l'única Junta de Professors a la qual va assistir Peñarroja el 2 d'abril de 1911 va rebre amb la resta del professorat la noticia del reconeixe-

ment dels estudis del centre per part del claustre del Reial Conservatori de Madrid.

Ja sabem que en eixe mateix curs es va fer càrrec de les assignatures que havia d'haver impartit Ripollés: composició i de les noves nocions d'harmonia i conjunt vocal i instrumental. Tot seguit repassarem la seua tasca com a docent en cadascuna d'elles.

- *Professor de nocions d'harmonia*

Com hem sabut, en el curs 1910-1911 es va produir la implantació de l'assignatura de nocions d'harmonia i tota la problemàtica al voltant de l'adscripció a una o altra càtedra, la qual cosa va provocar la dimissió de Mn. Ripollés i la seua substitució per Mn. Peñarroja. Així, el capellà va ser el professor d'esta assignatura des de la seua implantació fins a la seua mort en 1920. La incorporació de l'assignatura al Conservatori de València va ser pionera en Espanya i poc després va ser integrada en el pla d'estudis del Conservatori de Madrid. Això va comportar que esta, juntament amb altres com formes musicals o estètica i història de la música, tingueren un caràcter experimental. Esta assignatura, com la de formes, estava concebuda i dirigida a la formació dels instrumentistes. Així, en els primers cursos d'implantació va tindre diferents consideracions: assignatura general elemental (curs 1910-1911) i d'aplicació o auxiliar (curs 1913-1914). Suposem que el canvi en la seua consideració va vindre suscitada per la incorporació d'esta en el Conservatori de Madrid com a classe de complement i la necessitat de confluir amb el pla d'estudis de la capital per a aconseguir el reconeixement de l'oficialitat dels estudis.

El compromís amb el projecte educatiu del centre i la implicació de Mn. Peñarroja en l'assignatura el va dur a publicar en 1914 un menut manual per a l'assignatura sota el títol *Programa de Nociones de Armonia teórico y práctico*. En el número de

febrer de la *Revista Musical Hispano-Americana* es va presentar el manual amb una breu ressenya que informava dient:

> Don Francisco Peñarroja, profesor de composición del Conservatorio de Valencia, ha publicado un folleto ilustrado con ejemplos que contiene la teoría completa de la armonía expuesta con orden y amenidad y en el que está sintetizada la materia sin gran originalidades [*sic*] pero en una forma práctica y útil.

Amb estes poques línies queda resumit en essència el contingut del llibret, però aprofundint un poc més en els seus propòsits i en els continguts prenem les paraules del mateix Peñarroja en el prefaci de l'obra.

> Presentar el programa de una de esas asignaturas complementarias, incluidas en el nuevo plan, esto es, de Nociones de armonía, es mi propósito: su estudio no será profundo, con todas sus reglas, sino de nociones necesarias para el objeto que se desea conseguir, que es el perfeccionamiento del alumno y la dirección precisa para llegar á artista. De ello se desprende que la materia se explanará en forma práctica más que teórica. Además, la experiencia de tres años de enseñanza de la misma asignatura me ha obligado á desistir y apartar me de ciertas técnicas y teorías inútiles para los instrumentistas, con el fin de llegar prácticamente, con mayor escala que hasta ahora, á la consecución de resultados mayores y más satisfactorios.
> Finalmente, como no me ha guiado la ambición de hacer un tratadito original, sino más bien un programa útil, á la vez de sujetarme á la doctrina y ejemplos de consumados maestros, he procurado sintetizar la materia y presentarla con toda la claridad y orden posible.

Justifica l'assignatura afirmant que l'harmonia és la primera matèria complementària per als instrumentistes, encara que siguen mitjançant unes nocions bàsiques. Açò capacitarà el músic a interpretar degudament una obra amb una ràpida anàlisi mental i penetrar en la intenció de l'autor. Pot habilitar els pianistes per a corregir possibles errors harmònics d'edició, però el més important per a Peñarroja és que capacita per a

«comprender y apreciar la belleza de las obras que interpreta; de otro modo no logrará ejecutarlas con perfección». Serà una interpretació intel·ligent, interessant i elevada. El músic sols aconseguirà açò amb el coneixement de l'exacta estructura harmònica de l'obra que interpreta.

Tant en este tractat com en el que va escriure per a l'assignatura de formes musicals es palesa la predilecció per compositors i models musicals centreeuropeus.S'observa que el tipus d'harmonia respon a l'harmonia tonal tradicional i acadèmica, derivada dels tractats del segle XVIII amb les novetats harmòniques que s'incorporaren durant el segle XIX. Manquen, tanmateix, al·lusions a les novetats conreades per autors avantguardistes. No podem oblidar la importància de Paris en la superació de l'harmonia tradicional des de finals del segle XIX, amb figures com Claude Debussy, Maurice Ravel o, fins i tot, Manuel de Falla. No cal dir que esta música encara estava lluny d'arrelar en els auditoris i conservatoris espanyols, lliurats a l'esperit del lirisme de les òperes italianes, les sarsueles i el wagnerisme imperant.

Per tancar este punt presentem un testimoni que parla de la claredat de les seues classes d'harmonia. Es tracta d'un article que li dedica Fèlix Azzati (*1874;†1929), director del diari republicà *El Pueblo* en resposta a una carta publicada al diari del valler Vicent Ten. En el número del 16 d'agost de 1927 conta el seu pas pel Conservatori com a alumne tot dient: «ahora recuerdo con dilección y gratitud las lecciones [de armonía] que recibí, muy cumplidos mis cuarenta años, del sacerdote señor Peñarrocha.» Paraules sinceres i sense visos de parcialitat, atesa la ideologia republicana i anticlerical d'Azzati.

- *Professor de conjunt vocal i instrumental*

Esta era una de les noves assignatures generals que havien de cursar tots els alumnes del centre en un o altre curs. S'havia establert que en ella s'havien de realitzar obligatòriament una

sèrie d'audicions al llarg del període lectiu. Estes audicions a més de ser una eina pedagògica per a acostumar els alumnes a les interpretacions en públic, eren el mitjà de presentar al públic el treball realitzat i, de passada, dinamitzava la cultura musical de la capital, augmentat l'oferta cultural.

La nova assignatura prompte va recollir els seus fruits de la mà de Mn. Peñarroja. Des de la primera audició del conjunt es va considerar tot un èxit pel bon resultat musical, tal com ho reflecteixen els articles de premsa. A poc a poc, el projecte va anar assentant-se en les següents audicions i les crítiques així ho recullen. El diari *Las Provincias* del 7 de maig de 1911és la més entusiasta en les seues paraules relatant una de les audicions.

> La sesión de ayer se vio muy concurrida. En ella hubo una nota muy digna de tenerse en cuenta, pues resulta una de las más significativas de las nuevas orientaciones. Como primer ensayo, resultó lleno de promesas muy seductoras, y también ofreció realidades de positivo mérito: nos referimos a la presentación de una obra de la clase de conjunto dirigida por el maestro Peñarroja. Ello era el *Concertstück* del maestro alemán Reinecke, escrito para piano y orquesta. Dirigió ésta el profesor citado, y la parte pianística corrió a cargo del joven y brillante alumno Sr. Estella, cuyas brillantes cualidades pianísticas quedaron ayer una vez más de manifiesto en la ejecución de dicha dificilísima obra. Los demás alumnos, que formaban la orquesta de cuerda, dirigidos por el Sr. Peñarroja, acompañaron con firme voluntad al estudioso joven Sr. Estella. Todos fueron muy aplaudidos.

Les valoracions positives de les crítiques continuen en la premsa del signe que siga –*El Pueblo*, *Las Provincias*, *La correspondencia de Valencia*– i no anem a redundar en elles. Servisca de mostra l'exemple presentat.

El repertori muntat per a estes audicions per mossèn Francesc procedia íntegrament d'autors europeus rellevants del Romanticisme de la segona meitat del segle XIX. En les obres detectem una línia espiritual, religiosa, que resulta evident en les obres vocals: *La Verge al pessebre* i la plegaria per cor a duet *L'àngel de la guarda* ambdues de Cèsar Franck, *A la porta del*

claustre d'Eduard Grieg, l'*Ave Maria* de l'òpera *Otello* de Verdi, o una escena del drama wagnerià *Parsifal* –probablement l'escena del Greal que havia muntat anteriorment al Patriarca i a la Vall d'Uixó–.

Sobre la repercussió i projecció posterior d'esta assignatura i les seues audicions en la cultura valenciana, Manuel Sancho en la seua tesi *El sinfonismo en Valencia durante la Restauración (1878-1916)* afirma que els antecedents històrics de l'Orquestra de Musica de Cambra de València poden situar-se en estes audicions de la classe de conjunt instrumental, impartida per Peñarroja, al qual va succeir López-Chavarri.

Malgrat la reconeguda tasca del capellà al front de l'assignatura de conjunt vocal i instrumental, el curs 1912-1913 va deixar d'impartir-la, per passar a encarregar-se de l'assignatura de formes musicals. Esta assignatura va ser incorporada en eixe curs.

- *Professor de formes musicals*

Com acabem de dir, des del curs 1912-1913, Mn. Francesc Peñarroja va passar a ocupar-se de l'assignatura de formes musicals. La raó cal buscar-la en el conjunt de reformes que es van introduir en 1912, en la línia de les encetades en 1910, dins del projecte de consecució de l'oficialitat dels estudis del Conservatori. Així, per exemple, trobem que a partir de l'acta del 24 de gener de 1912 es denomina a l'òrgan rector «Junta de Gobierno» i no «Junta de Profesores», per la incorporació de representants de la Diputació i l'Ajuntament. El canvi més important, però, va ser l'aprovació d'un nou reglament intern per al centre. Entre els canvis introduïts s'inclou una nova assignatura al currículum: formes musicals. Com va ocórrer amb nocions d'harmonia, va sorgir un debat entre el professorat sobre a qui competia impartir-la. La qüestió es va resoldre tal com s'explica en l'acta de la Junta de Govern del 20 de juliol de 1912.

> Se nombra para desempeñar la clase de Formas Musicales, de nueva creación, al profesor interino D. Francisco Peñarroja y en atención al ímprobo trabajo que sobre dicho señor pesa, por el número de asignaturas que desempeña, se acuerda que de la clase de Conjunto vocal é instrumental se encargue el profesor de Estética é Historia de la Música D. Eduardo L.Chavarri.

Aleshores, López-Chavarri va ser designat com a professor del conjunt i es va encetar una nova etapa en esta assignatura.

Segons el nou reglament, l'assignatura de formes musicals, així com la de nocions d'harmonia, l'havien de cursar tots els alumnes d'especialitat instrumental durant un curs: la de nocions d'harmonia en quart i la de formes musicals en cinquè. Com es pot suposar, per les classes de Peñarroja passaven tots els alumnes del centre, d'ací que es decidira reduir-li la càrrega de treball traspassant-li l'assignatura de conjunt a López-Chavarri. No deixa de ser sorprenent que just se li trega la matèria per la qual se suposa va entrar a formar part del claustre. Recordem que conjunt vocal i instrumental era la càtedra que va ocupar Ripollès com a professor numerari, amb l'assignació d'encarregar-se de manera interina de composició. Peñarroja el va substituir amb caràcter interí al front d'estes dues assignatures. Sembla, però, que la situació de provisionalitat en què ocupava les places va permetre fer esta permuta i acabar amb el debat sobre l'adscripció de les assignatures a una o altra càtedra: conjunt passava de la d'història i formes musicals a la de nocions d'harmonia.

Una volta incorporat a la nova tasca docent sembla que no va escatimar esforços. Així, una de les novetats que es va introduir en l'assignatura va ser la presentació de conferències per part d'alumnes –suposem que els més brillants– dins de les audicions de cada curs. Les conferències versaven sobre les anàlisis estructurals de les obres que eren interpretades per altres alumnes d'instrument a les audicions.

Com en el cas de nocions d'harmonia, en 1915 va publicar un menut manual dirigit a la docència de l'assignatura: *Nocio-*

nes de Formas musicales. Amb una detallada ressenya, *Las Provincias* presenta el 29 de març el nou manual. L'article és molt valuós perquè, a més d'exposar el contingut del llibret, informa de les intencions de l'autor i les fonts on es va inspirar.

NOCIONES DE FORMAS MUSICALES, por D. Francisco Peñarroja, presbitero.— Unión Musical Española. Un volumen de 58 páginas. Precio, 4 pesetas.

El ilustrado profesor de Composición en el Conservatorio de Valencia y maestro de capilla del Real Colegio de Corpus-Christi, D. Francisco Peñarroja, ha dado á la luz pública el folleto cuyo título transcribimos arriba.

El Sr. Peñarroja sigue la misma norma que en sus «Nociones de Armonía»: escribir una obra de fácil comprensión, elemental, para las necesidades de un curso elemental y corto, como suelen serlo en nuestra mermada vida escolar española.

El plan que sigue el Sr. Peñarroja se funda principalmente en el del método de D'Indy, y ello prueba su buena orientación.

Primeramente estudia copiosamente el ritmo, al que dedica las cuatro primeras lecciones con prolija atención.

Sigue el estudio de los elementos que constituyen la melodía, especialmente el acento.

Estudia luego la imitación, y contra lo que veíamos ordinariamente en nuestros usuales trabajos, después de presentar el «cánon», entra de lleno en el estudio de la fuga. Ello es lógico: imitación, cánon y fuga, son las bases técnicas de la construcción: es la ciencia musical; luego viene la forma estética, la parte artística, y entonces aparece la canción (el autor sigue aquí el tratadito de Sadassohn [*sic*]), ó sea lo que los alemanes llaman «lied»; y esta forma musical sencilla y clara, es la que sirve de punto de partida para las demás formas combinadas de ésta y de la forma de danza.

El rondó, las variaciones, los «allegros», base de la Sonata, la sonatina, la Sonata propiamente dicha, la suite, la obertura, la sinfonía (parcamente indicada), conciertos, formas teatrales (hasta la ópera) otras formas de menores proporciones, y algunas observaciones dinámicas, completan la laboriosa obra del Sr. Peñarroja.

Al texto le acompañan ejemplos musicales, nada más que lo preciso para la inmediata comprensión de cada caso.

Los grandes ejemplos que en otros métodos se suelen poner, tienen el inconveniente de presentar obras fragmentarias, y aumentan el

> volumen y coste del libro. El Sr. Peñarroja prefiere que los ejemplos se estudien directamente sobre las obras originales.
> Y esto no hay duda de que da resultados más palmarios.

Esta ressenya descriu a la perfecció l'estructura, el contingut i l'objectiu de l'obra. Afegirem que en el prefaci, el mateix Peñarroja assenyala que és el manual de la nova assignatura de formes musicals i està dirigit a completar la formació dels instrumentistes juntament amb nocions d'harmonia, l'altra matèria auxiliar. Informa que la implantació de formes musicals va sorgir del Claustre de professors per la necessitat educativa de completar els continguts de l'assignatura de nocions. Estos continguts eren bàsics però insuficients per a obtindre una comprensió de les obres musicals que permetera als futurs músics assolir una bona interpretació. A la vista dels bons resultats assolits amb la implantació experimental de l'assignatura durant els cursos anteriors, es creu convenient fer-la obligatòria. El manual de Peñarroja és molt breu, com diu l'article, amb la pretensió de cobrir les necessitats d'un sol curs acadèmic i que resulte econòmica. Evita els exemples, però al final del llibret dóna una taula amb obres musicals per treballar aspectes estudiats en algunes de les lliçons. Encara que estranyament no diu l'autor de les obres, totes elles són sonates per a piano de Beethoven, com ho expressa la tesi de Fontestad.

En este tractat s'evidencia l'admiració per la música centreeuropea de Peñarroja i quins eren els seus referents musicals, com també queda patent en el repertori que va muntar en el conjunt vocal i instrumental.

A partir del curs 1912-1913 va simultaniejar les classes de formes amb les que ja venia impartint de nocions d'harmonia i de composició, de les quals es va encarregar fins a la seua mort esdevinguda en octubre de 1920. Com veiem, era molta càrrega de treball. Queda clar, doncs, que el perfil que se li va atorgar en el centre era el de compositor i analista, que compartia amb Amancio Amorós.

- *Professor de composició*

La plaça de professor de composició estava vacant des de la renúncia de Salvador Giner en 1906 i havia estat ocupada de manera provisional pel catedràtic de solfeig i harmonia, Amancio Amorós. Des de la seua incorporació com a docent del Conservatori en octubre de 1910 fins la seua mort, Mn. Francesc es va ocupar d'impartir les classes de composició, complint amb allò designat en les bases de la provisió de les places de les noves assignatures del pla de 1910: el professor de l'assignatura de conjunt instrumental i vocal havia d'encarregar-se de manera interina de la de composició. Quan anys després Peñarroja aconseguisca obtindre una plaça de professor numerari ho farà precisament ocupant la càtedra de composició. El procés d'accés a la càtedra va esdevindre de la següent manera.

En la Junta de Govern del 3 de setembre de 1913 es va prendre la decisió per «necesidad y conveniencia de proveer la plaza de Profesor numerario de Composición vacante en éste Centro y desempeñada interinamente por el Sr. Peñarroja». S'especifica que es publicarà l'edicte de l'oposició en la *Gaceta de Madrid*, fet que marcarà l'inici del procediment. L'anunci oficial de l'oposició amb les bases acordades en la dita Junta es va produir el dia 17 de setembre de 1913 en la *Gaceta* els següents termes:

> Conservatorio de Música y Declamación de Valencia, incorporado al de Madrid por Real orden de 26 de Abril de 1911.
> Oposiciones á una plaza de Profesor numerario de Composición.
> Se halla vacante, y se ha de proveer por oposición, la plaza de Profesor numerario de Composición en este Conservatorio, dotada con el haber de 2.000 pesetas anuales.
> Dicha Cátedra lleva anexas las asignaturas de Nociones de Armonía y Formas Musicales, auxiliares ó complementarias para los instrumentistas.
> Pueden optar á la misma todos los españoles, varones, mayores de edad.
> Las instancias, acompañadas de los documentos justificativos de la capacidad del opositor, de los que acrediten los méritos y servicios que le convenga alegar y de un programa razonado de las asignaturas de Composición y de las de Nociones de Armonía y Formas musicales, se

> presentarán en la Secretaría de este Centro, dentro del plazo de cuarenta días (incluyendo los festivos), de la publicación del presente edicto en la GACETA DE MADRID.
> Con arreglo á lo que determina el Reglamento orgánico de este Conservatorio, el Tribunal lo constituirá el claustro de Profesores del mismo.
> Los ejercicios de oposición serán:
> 1º Composición á gran orquesta de una obertura sobre motivos populares, cuyos temas fijará el Tribunal.
> 2º Idem de un motete polifónico á voces solas basado en una antífona gregoriana, cuyo motivo señalará el Tribunal.
> 3º Disertar sobre el ritmo, expresión y anacrusa; y
> 4º Presentar y dar lectura á una Memoria que trate sobre la evolución progresiva del arte musical en general y de la composición en particular.

Per a poder presentar-se a l'oposició i no incórrer en irregularitats, Mn. Francesc va presentar la dimissió per escrit del seu càrrec de professor uns dies abans que acabara el termini de quaranta dies naturals fixat per a lliurar la documentació i les instàncies per a ser opositor a la plaça.

Les oposicions, obertes al públic, es van realitzar el dia 5 de novembre, a les tres i mitja de la vesprada, en el mateix Conservatori. Els opositors van ser, segons ho recull la premsa valenciana: José Andreu, Francesc Peñarroja, Jesús Buchó i Miguel Asensi. El Tribunal, com diu les bases, estava format pel claustre de professors del Conservatori. Este tribunal resol el procés de les oposicions en l'acta de la Junta del 15 de novembre atorgant la plaça a Mn. Francesc Peñarroja.

Suposem que no va haver cap sorpresa i es va complir amb el guió previst. Este devia ser el resultat desitjat. A la vista del programa de les proves de les oposicions, les bases semblen fetes a mida del perfil de Peñarroja. De totes maneres, per a no treure mèrit a Mn. Francesc, hem de dir que eren unes proves ajustades als requisits necessaris per a impartir les assignatures a proveir. Evidentment, el capellà tenia l'avantatge d'haver estat impartint-les i d'estar avesat en la composició d'allò que es demanava. Malauradament, no podem saber de la qualitat dels exercicis de composició presentats, ja que semblen no haver-se

conservat en l'arxiu del Conservatori. Una volta nomenat va formar part habitualment de les Juntes de Govern com s'observa en el llibre d'actes de les sessions.

Una de les primeres tasques que haver d'afrontar era la reforma de l'assignatura. Des de finals del curs 1912-1913 es va veure necessari escometre la reforma de les assignatures d'harmonia i composició, de la qual s'havien d'encarregar i posar-se d'acord els respectius professors: Amancio Amorós i Francesc Peñarroja. Imaginem que la reforma anava encaminada al reconeixement oficial dels estudis del Conservatori, que es va produir finalment en novembre de 1917. Desconeixem les raons, però la tasca es va demorar tres anys. El programa escrit de mà de Peñarroja es conserva en l'arxiu del Conservatori i en ell es veu que l'assignatura es redueix a tres cursos front els cinc que s'havien de cursar en els plans anteriors. Esta reducció potser sorgira amb la finalitat d'augmentar la demanada de l'assignatura i fer més atractiva l'especialitat, ja que el nombre d'alumnes matriculats sempre era bastant pobre, rondant una mitja de dos o tres alumnes per curs.

Els mètodes per a treballar en cada curs ens mostren de nou la perspectiva europeista de Peñarroja: l'alemany Johann Christian Lobe (*1797;†1881) per a l'estudi de la imitació i del quartet, i sobretot l'escola francesa amb els mètodes de fuga d'Andrè Gedalge (*1856;†1926); la instrumentació i orquestració de Charles-Marie Widor (*1844;†1937); l'escriptura per a banda de Gabriel Parès (*1860;†1934) i els dedicats al motet i el madrigal i a les formes musicals de l'admirat Vicent d'Indy (*1851;†1931). Tret del tractat de J. C. Lobe, totes eren obres de recent publicació, el que demostra que Mn. Francesc es trobava al corrent de les novetats bibliogràfiques en el camp de la composició o, si més no, que estava ben assessorat a l'hora de preparar el programa.

De les dades obtingudes sobre la seua tasca docent al front de l'assignatura de composició s'extrau que va haver una evolució en els objectius perseguits pel capellà i el seu pensament

musical. En un primer moment per als exàmens de premi extraordinari pren un model profà melodramàtic, possiblement mediatitzat pels continguts anteriors a la seua incorporació al centre, combinat amb composicions religioses. En tots els casos s'ha de compondre per a veu. Açò encara s'entén més si pensem que tota la producció conservada de Peñarroja és vocal amb o sense acompanyament instrumental. Altre tret evolutiu és la major inclusió del repertori religiós. Pensem que va introduir en les seues classes els models religiosos tradicionals i va donar un sentit espiritual a la composició musical, en consonància amb la seua faceta evangelitzadora.

A partir del curs 1915-1916 es va contractar al jove compositor Pedro Sosa (*1887;†1953) com a professor supernumerari interí de la càtedra de solfeig amb la càrrega addicional de cobrir interinitats de nocions d'harmonia, formes musicals, harmonia i composició. Açò es devia a una necessitat de personal per a cobrir hores d'estes especialitats que eren les impartides per Peñarroja. Recordem que ja en el curs 1912-1913 López-Chavarri va haver d'encarregar-se de la classe de conjunt vocal i instrumental per alliberar de feina al capellà valler, qui a més a més havia d'atendre les seues responsabilitats dins del Col·legi del Patriarca. Les causes cal cercar-les en un increment en el nombre de matrícules des de 1910 i l'ampliació de l'oferta docent amb noves assignatures, concretament amb formes musicals. Tal com es veu a les actes de notes del Conservatori, Mn. Francesc cada volta tenia més alumnes al seu càrrec. Tot açò va conduir a la contractació de Pedro Sosa, qui es va formar musicalment amb Peñarroja i a més tenia cert prestigi com a compositor, sobretot des de l'estrena en 1914 del seu famós pasdoble *Lo cant del valencià*.

Citarem als alumnes més destacats que van passar per les classes de Peñarroja al Conservatori. Dos van acabar la carrera de composició amb excel·lents qualificacions per optar a premi: Mariano Puig Yago (*1898;†1978) i Manuel Palau Boix (*1893;†1967). Tenim constància del primer d'ells com a alum-

ne de Peñarroja en diversos cursos. Puig Yago va ser un alumne brillant que va obtindre el premi d'harmonia en 1918 i el de composició en 1919. Era el clarinet solista de la banda municipal de València des de 1914 fins 1959 i va arribar a ser director de moltes bandes destacades com les dues de Llíria o l'Ateneu de Cullera. Manuel Palau és conegut per tots com a compositor, director, musicòleg i pedagog del Conservatori, d'on va ser director des de 1951 fins a 1963. El seu cas és cridaner, doncs es va examinar per lliure i aprovar tots els cursos en setembre de 1919 i al curs següent ja era professor supernumerari de conjunt al centre, el que demostra la seua capacitat. Tanmateix, no podem saber, amb les dades que disposem i les que apareixen a les biografies, si va ser alumne directe de Mn. Peñarroja, encara que creiem més que probable que ho fóra ocasionalment de manera extraoficial, sent com era el professor de composició del Conservatori. Altre alumne destacat que va passar per les seues classes va ser el vinarossenc Leopoldo Querol Rosso (*1899;†1985), reconegut pianista de projecció internacional i musicòleg doctorat en filosofia i lletres amb una tesi sobre la poesia del cançoner d'Uppsala i acadèmic de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Carles de València i de la de San Fernando de Madrid, distingit pels seus mèrits artístics i acadèmics amb la Gran Creu d'Alfons XII i la Gran Creu d'Alfons X el Savi entre altres.

- *Directiu del Conservatori*

El curs 1913-1914 Mn. Francesc Peñarroja va passar a ser professor catedràtic numerari en haver aprovat l'oposició a la plaça de composició i nocions d'harmonia. Amb este accés es convertia en membre de ple dret del Claustre de Professors i es va incorporar a les sessions de la Junta de Govern.

Formar part de la Junta de Govern el feia susceptible de ser elegit per desenvolupar un càrrec directiu. La probabilitat d'ocupar un càrrec era molt alta, si atenem al reduït nombre de

professors del Claustre –10 en total entre numeraris i supernumeraris– i els càrrecs a cobrir –director, sotsdirector, secretari, vicesecretari i bibliotecari–.

Encara que no es tracta d'un nomenament com a càrrec directiu, el primer encàrrec relacionat amb l'administració del centre se li va conferir en octubre de 1914 i va ser nomenat ponent per a presentar un articulat per a la creació d'un mont de pietat per al professorat del claustre. Este projecte consistia en la creació d'un fons econòmic per dispensar ajudes als docents en cas de malaltia. No es va dur a terme fins a gener de 1917.

A principis de juliol de 1915 es va realitzar la renovació bianual de càrrecs directius, tal com estava estipulat des del reglament orgànic de 1893. En eixes eleccions va ser elegit Mn. Francesc com a bibliotecari del centre.

Les funcions del bibliotecari segons el capítol 10 del reglament eren:

> Artículo 50. El Bibliotecario tendrá a su cargo el cuidado y conservación de las obras de la Biblioteca la cual estará en todo tiempo a disposición del Director y Profesores.
> Artículo 51. El Bibliotecario podrá autorizar a los alumnos para consultar las obras de la Biblioteca y tomar notas de las mismas pero no podrá permitir se extraiga ninguna obra de la Escuela.

En juliol de 1917, quan es va procedir a la renovació de part de la Junta Directiva, Peñarroja va cessar en les funcions de bibliotecari i no va ser elegit per a ocupar cap de les responsabilitats.

Dos anys després es va tornar a procedir amb el precepte de la renovació de càrrecs. En eixes eleccions Mn. Peñarroja va ser escollit com a sotsdirector. L'acta de la sessió del 17 de juliol de 1919 recull el següent resultat:

> Puesta a votación secreta los cargos vacantes y nuevos cargos fueron elegidos para el cargo subdirector al Sr. Don Francisco Peñarroja por tres votos; Cajero-Contador al Sr. Cortés por tres votos; Se-

> cretario por cuatro votos, Sr. Antonio Fornét; vocales Srs. Amorós y Alonso, por tres votos; y al Sr. E. L.Chavarri, Bibliotecario por cuatro votos. Á cada uno de los Srs. Votados hay que unir el voto del de la presidencia, que votó con la mayoria.

El text continua amb una matisació important:

> Estos cargos tienen carácter interino por un año, salvo viniera la aprobación de los Presupuestos del Estado antes de cesar dichos cargos á lo que se deja indicado.

Com es desprèn d'estes paraules, els tràmits que d'un temps ençà es feien per a la completa incorporació del centre als ensenyaments de règim estatal feien preveure una resolució imminent. Encara que des de novembre de 1917 els estudis estaven reconeguts, quedava pendent d'aprovació la dotació econòmica per al sosteniment del centre en els pressupostos de l'Estat. Mentre arribava este moment, el suport econòmic continuava provenint de la Diputació i l'Ajuntament de València. Açò comportava que el personal docent i administratiu del Conservatori no formara part del funcionariat estatal. Així doncs, sembla que la situació al principi del curs 1919-1920 era favorable a la inclusió del personal docent en la plantilla estatal i l'aprovació de la partida econòmica corresponent per al manteniment del Conservatori en els pressupostos estatals. Açò va ocórrer l'octubre de 1920 i Peñarroja va ser decisiu en les gestions que es van dur a terme durant el curs 1919-1920. Així ho recullen algunes de les biografies i les actes del Conservatori. Però, quin va ser el paper de Peñarroja en este procés? Com va arribar a ser l'element negociador entre el Conservatori i el Ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts?

L'inici del curs 1919-1920 va ser convuls. La raó? Abans de començar el curs, es va destapar la malversació de fons per part del director, Sr. Ramon Martínez. En la Junta del 23 d'agost de 1919 s'acorda retirar-li la confiança, demanant-li la dimissió i que es retornen els diners apropiats indegudament, tant per ell i com pel secretari i l'oficial. Sobre els tres pesa l'acusació de repartir-se els imports dels drets d'expedients. Per a donar so-

lució a la situació delicada amb què quedava el Conservatori, el director dimiteix i delega les funcions en qui era sotsdirector, açò és, en Peñarroja.

Encara que l'acta recull la delegació de poders en Peñarroja per part del que fóra director, formava part de les seues responsabilitats com a sotsdirector substituir-lo. Al capellà se li plantejava una situació difícil de lidiar. Tanmateix, sols va ocupar els càrrec de director en funcions en el breu període que va des d'esta Junta de 23 d'agost fins al 17 de setembre. En esta data es va celebrar la primera Junta de professors del curs 1919-1920, durant la qual es procedeix a la designació d'Amorós com director interí, seguint les instruccions del Director General de Belles Arts, D. Mariano Benlliure. A partir d'este moment, Peñarroja torna al càrrec de sotsdirector.

La seua presència en la Directiva va esdevindre important per a resoldre d'una manera pactada i no traumàtica els espinosos afers dels que hem parlat. Juntament amb Amorós i Cortés, va formar part de la comissió investigadora que havia d'auditar els comptes dels anys de gestió de Martínez i descobrir la quantia real d'allò defraudat des del mes de novembre. A principis del mes d'abril van presentar l'informe i amb la mediació d'esta comissió va tancar l'incident econòmic, sense cap altra penalització sobre els malversadors que la restitució dels diners.

A més a més, en esta etapa com a sotsdirector, Peñarroja va haver-se d'encarregar de la continuació de les gestions amb el Govern estatal per a la completa incorporació del Conservatori al cos d'ensenyaments estatals, juntament amb qui era el director interí, Amancio Amorós. Esta era una reivindicació que es venia demanat des de 1914. Fins al moment de la citada crisi institucional, la persona que havia estat realitzant les gestions pertinents era el director dimissionari, el Sr. Martínez, qui es desplaçava fins a Madrid per a les negociacions. Gràcies a les actes sabem que Peñarroja va viatjar a principi de març de 1920 fins a la capital de l'estat per a seguir amb les conversacions amb el Ministeri. Així es diu en la Junta del 14 de març que:

> Después de oir la Junta al Sr. Peñarroja, sobre los asuntos de incorporación y que le retuvieron en Madrid varios dias, y á propuesta del Sr. Bellver se le da al Sr. Peñarroja un voto de gracias por sus acertados trabajos en pro de este Conservatorio.

El text posa de manifest el bon fer del capellà en les negociacions, que a la fi portaran a la incorporació de la plantilla en octubre.

Hi ha un detall que pensem és significatiu al llibre d'actes. Entre els assistents a les Juntes dels mesos de juny i juliol no estan presents ni Peñarroja, ni Amorós, precisament aquells encarregats de presidir la Junta. Açò ens fa pensar que l'absència es podia deure a viatges a la capital per a tractar el tema de la incorporació. Altra possibilitat és que en el cas de Peñarroja ja es començaren a manifestar símptomes de la malaltia que va acabar amb la seua vida uns mesos després i que li haurien impedit l'assistència. Diem açò, perquè la cal·ligrafia de Peñarroja en les actes de notes del mes de juny composició és dolenta, encara que dies després en les actes de juliol, sembla estar recuperat pel tipus de lletra.

Les gestions continuaren en el mes de setembre, quan es devien ultimar els darreres detalls de la incorporació i es va acordar en la Junta del 9 d'eixe mes que el director en funcions, Amancio Amorós i el sotsdirector, Francesc Peñarroja, es desplaçaren fins a Madrid per a seguir amb les negociacions. Tanmateix, Peñarroja no va realitzar el viatge per haver d'atendre atencions ineludibles. La causa havia pogut ser el delicat estat de salut, assenyalant la malaltia que el duria a la mort a finals d'octubre. La malaltia, però, no devia semblar de molta gravetat, ja que en la mateixa Junta del 30 de setembre, en la qual va renunciar a fer el viatge, se'l va tornar a elegir sotsdirector. Mossèn Francesc encara va poder escoltar en esta mateixa Junta el telegrama, remés pel Ministre d'Instrucció Pública i Belles Arts, pel qual es notifica la incorporació oficial del Conservatori de València als ensenyaments estatals, tal com va quedar aprovat pel Consell de Ministres. La incorporació del Conser-

vatori es va produir oficialment el dia 8 d'octubre de 1920, quan es va signar el Reial Decret. A mitjan d'octubre es van publicar els Reials Decrets que regulaven el procés d'incorporació confirmant els càrrecs directius i l'import del sou a rebre per esta responsabilitat. En ells queda ratificada la funció de sotsdirector en la persona de Peñarroja, així com la seua plaça com a professor de composició i nocions d'harmonia.

En esta legislació, s'evidència la bona situació econòmica en què quedava Peñarroja amb un salari gens menyspreable. A este se li hauria de sumar allò que percebria pels càrrecs al front de la capella de Reial Col·legi de Corpus Christi.

El Claustre de Professors del Conservatori, en sessió del 20 d'octubre, es va fer ressò de l'aprovació dels Reials Decrets que confirmaven en els seus llocs de treball al professorat, la Junta Directiva i el personal administratiu. Altrament, Mn. Peñarroja no va poder rebre la notícia: eixe mateix dia, pel matí, se celebrava el seu funeral. La vesprada del dia anterior va morir al seu poble natal.

Dies després, el Claustre de professors expressa el seu condol per la mort del que era el seu sotsdirector. Així ho recull l'acta del 31 d'octubre:

> Abierta la sesión con asistencia de los señores anotados al margen y presidencia del Sr. Director, este dió cuenta del fallecimiento del Profesor Don Francisco Peñarroja, acaecida en Vall de Uxó el 15 de Octubre corriente. Por unanimidad se acordó que conste en acta el sentimiento del Claustro por tan sensible pérdida. Propuso también el Sr. Director y se acordó así mismo por unanimidad, la asistencia oficial del Claustro al funeral que a intención del finado se verificará en la Iglesia del Colegio del Patriarca el próximo Miércoles; e igualmente se acordó dedicar por el Profesorado del Claustro a intención del finado los diarios de Misas que se celebren en las Iglesias de Vall de Uxó y Patriarca de Valencia, los dias de los respectivos funerales.

En la mateixa sessió es va abordar la necessitat de cobrir les places de professor i directiu que quedaven vacants amb la mort de Mn. Francesc. José Bellver i Abella va ser designat com a sots-

director mentre que es va elegir a mossén Vicent Ripollés i Pérez com a professor interí de la composició i nocions d'harmonia.

De nou, no ens deixa de sorprendre la proposta d'un músic eclesiàstic, Mn. Vicent Ripollés, sense cap altra alternativa per a proveir la plaça de composició i nocions d'harmonia, com ja va ocórrer nou anys abans amb la incorporació de Peñarroja a la plantilla docent. La diferència amb l'elecció de mossèn Francesc rau en què, en el seu cas, es va fer per proposta del director, Ramón Martínez, i en este moment és per acord del Claustre. Les vides i les carreres d'ambdós eclesiàstics es tornen a creuar. Ara és Ripollés qui ocupa la plaça de Peñarroja, a la inversa que nou anys abans. No obstant açò, el temps de docència de Ripollés en el Conservatori va ser breu on sols va exercir poc mes d'un curs acadèmic.

- *Altres funcions*

No era gens infreqüent que els professors del Conservatori formaren part de tribunals de concursos de música, d'exàmens o d'oposicions a determinades places. Mn. Francesc no va ser aliè a açò i el trobem present en diversos tribunals. Així, a principis del mes de setembre de 1911 va ser reclamat per a formar part del tribunal que havia d'atorgar els premis del certamen literariomusical celebrat a la Seu d'Urgell dins dels festejos per a commemorar la figura de sant Josep de Calasanz. Anys després, en 1914 va formar part dels tribunals d'oposicions a professora de música de l'Escola Normal de Mestres de Castelló a celebrar en juliol i al que havia d'atorgar la plaça de director de la banda de bombers de l'Ajuntament de València en desembre. En 1915, ell i el director, Ramon Martínez, es van desplaçar a Múrcia per a fer proves de nivell en escoles de música que eren avalades pel professorat del Conservatori de València.

També va exercir com a representant del Conservatori en diferents actes oficials, malgrat que en alguns casos encara no formava part de la Junta Directiva. En estes ocasions sempre anava acompanyant a Ramon Martínez, qui com a director era

el màxim representant del centre. Açò ens pot fer pensar, per una banda, en la bona relació amb Martínez, amb qui formava una espècie d'equip de representació o que pel tipus d'acte es creguera convenient que assistira el capellà. Així i tot, pot ser simptomàtic i significatiu el fet que en el període de direcció provisional d'Amancio Amorós, este fóra acompanyat pel secretari, José Fornet, i no per qui era el sotsdirector, Mn. Peñarroja, en l'entrada solemne del nou arquebisbe, Enrique Reig Casanova, el 27 de juny de 1920. Cap la possibilitat que este ja es trobara malalt de l'afecció que el va dur a la mort mig any després o que es trobara fora de València, en uns dels viatges a Madrid per a negociar l'oficialitat del Conservatori.

No voldríem tancar este apartat sense fer menció a la mediació de Peñarroja, una volta que ja havia aprovat la plaça i formava part del claustre del centre, en favor de la contractació d'alguns vallers. Així va ser el cas de Vicent Borràs Escuder. Este era el pare de Vicenta Borràs, qui ha estat una important font d'informació oral. Vicent i la seua germana Maria Rosa eren tinguts pels Peñarroja com la família més propera, malgrat que els cognoms fan pensar que foren nebots llunyans; de fet van ser els hereus del patrimoni dels Peñarroja. Mn. Francesc va intercedir per a contractar-lo com a porter i conserge del Conservatori de València, càrrec del que va haver de renunciar prompte, en maig de 1915,per problemes de salut, segons ens ha contat la seua filla i apareix en les actes de centre.

També en les actes del centre hem trobat que des del curs 1919-1920 es va atorgar una plaça de professora supernumerària a la prometedora cantant vallera Carmen Tur –de la qual porta el nom actualment el Teatre Municipal–. Segons ens han contat, esta soprano va ser descoberta pel capellà i devia promocionar-la fins al punt de recomanar-la per a ocupar esta plaça. No sabem quan de temps va impartir classes esta cantant al Conservatori. Es de suposar que en eixos anys vivia i treballava com a cantant a València, ja que les places de professor supernumerari no estaven remunerades.

Amb açò tanquem el recorregut de mossèn Francesc Peñarroja al Conservatori de València com a docent i directiu al llarg de deu anys.

3.3 Presència de Mn. Peñarroja en la cultura i societat valenciana

En els capítols precedents hem vist la tasca que realitzava en les dues institucions on desenvolupava la seua tasca com a docent, director i compositor de música. En la recerca efectuada en la premsa de l'època s'han trobat notícies que ens parlen de la important presència que tenia en el món cultural i la societat de la capital valenciana i fins i tot més enllà dels seus límits geogràfics. Així doncs, les notícies ens mostren al capellà desenvolupant les activitats habituals com eren la direcció i la composició musicals, així com puntuals aparicions com a conferenciant. També el trobem activament en associacions i entitats compromeses amb la música i la cultura. En la faceta musical, les dades ens mostren una nova perspectiva, doncs en moltes d'elles conrea música profana i ens deixa veure un compositor implicat en el seu context sociocultural. Malauradament, quasi totes estes composicions profanes estan perdudes; potser resten per trobar en els fons d'arxius. Ara per ara sols tenim algunes referències periodístiques que ens parlen de la seua existència.

- *Presència com a orador*

Començarem per la tasca que va desenvolupar menys: la tasca d'orador. Durant el primer lustre de la dècada que transcorren entre 1910 i 1920, Mn. Peñarroja va continuar desenvolupant esta faceta d'orador en les vessants de predicador eclesiàstic i conferenciant secular.

Les activitats com a predicador se centren en els tres primers anys fins a 1913 i les desenvolupa en parròquies de la capital

o en poblacions properes. Normalment es tracta de prèdiques fetes dins de determinades festivitats de les parròquies o poblacions i per a la formació que es feia en determinats moments del calendari litúrgic com en quaresma.

Pel que fa a la seua vessant de conferenciant, la vessant missionera sempre va estar present i així el 3 de març de 1910 va parlar sobre educació religiosa en l'Academia Científico-Social Valentina, un dels centres obrers religiosos que existien a la capital. Trobem, però, un nou àmbit de dissertació en les conferències aparellat a la seua faceta de músic. Així va proferir dues conferències en cercles musicals –a l'Ateneu Musical de València (1/5/1912) i a la Societat Filharmònica (20/12/1915)– tractant sobre música. Encara que la temàtica no era religiosa, les cròniques ens conten que conferia als seus discursos un caire religiós, unint música i espiritualitat. Gràcies a la crònica del diari *Las Provincias* sobre la conferència realitzada en l'Ateneu Musical podem conèixer un poc les línies de pensament artístic del capellà. Transcrivim íntegrament l'article per ser un dels pocs testimonis de la seua concepció de l'art, malgrat la seua brevetat i parcialitat.

> En el Ateneo Musical dió la anunciada conferencia el distinguido maestro D. Francisco Peñarroja.
> Para quienes conocen cuánto es el entusiasmo de este maestro por su arte, no les extrañará que su conferencia fuera toda ella de un hermosa lirismo, un canto á la espiritualidad de la música. Estudioso de los progresos que el arte realiza, conocedor de las firmas y procedimientos en que se enriquece la música cada día, sabedor de lo que son conquistas verdaderas y de lo que nada más significan modas pasajeras, la palabra del maestro fué generosa, elocuente, persuasiva y ejemplar. Todo el discurso del maestro tenía por motivo hacer valer la superioridad espiritualista del arte, sobre la materialización á que quieren los pobres de espíritu. En verdad que venia á punto esta predicación: no sabemos qué terrible maldición pesa sobre la pobre música en Valencia, que no parece sino que el "divino arte" ya no tenga nada de arte, ni de divino, para convertirse en mercancia de

> bajo precio, negocio para desaprensivos y exceso de perezas ó de concupiscencias. Contra estas malas artes se levantó la voz generosa del maestro Peñarroja. ¡Y con cuán simpática convicción lo decía!
> Citaba el ejemplo de cómo viven las artes y cómo vive la música en los paises que no tienen la voluntad dormida ó viciada. Señaló el ejemplo en España á Barcelona, cuyos artistas han entrado en la vida "europea", son modelo de vitalidad artística, alabó el esfuerzo del "Orfeó Catalá", que con su propia fe y su propia espiritualidad, ha hecho su gran obra musical y la ha cobijado en un espléndido palacio, propiedad de los cantores…
> Al comparar las palabras del maestro Peñarroja, al ver las milagrosas realidades que produce la fe, no podíamos menos de compararlas con la decadencia presente, nacida por lo mismo, por la falta de virtud, de sinceridad, de fe, que tanto dominan en nuestro empobrecido ambiente.
> Las frases del distinguido maestro han de merecer todas las alabanzas de los que sientan noble y rectamente: ellas deben servir para despertar energías… ¡quiera Dios que no caigan en yermas voluntades, y un espíritu de amor al arte haga huir á los mercaderes del templo, para el triunfo de la verdad y del bien… que tanta falta están haciendo!

- *Presència com a director musical*

Més destacable és la seua faceta musical. Així com a director va estar present a alguns actes reeixits a terres valencianes. Abans, però, d'entrar a conéixer els esdeveniments on va dirigir, es pot llegir un text d'Octavi Ten, publicat el 13 de setembre de 1977 en el periòdic valler *Uxó*, on es mostra de la seua passió dirigint:

> encima del "podium", con la batuta en la mano derecha, el cuello de la sotana desabrochado, sudoroso, enérgico con una entrega total a la música y con ella a los ejecutantes, haciéndoles partícipes de la fluidez que transmitía su mágica batuta.
> No era el inexorable "domador" con que calificaban a otros. Siempre estaba cariñoso y pedagógico con los alumnos. Su forma de dirigir era fascinante llegando a los músicos con empuje y dando la sensación de haber trabajado y dominado mentalmente la obra.

El 30 de juny de 1911 en l'església del Temple i promogut pel Conservatori de Música, es va celebrar el funeral per la defunció, ocorreguda a principis de mes, de la filla del ministre d'Instrucció Pública qui havia atorgat l'oficialitat al centre. Es va prendre molta cura amb la part musical que es va deixar en mans de l'acabat de nomenar professor de conjunt vocal i instrumental, Mn. Francesc Peñarroja.

Uns mesos després, el 12 de setembre de 1911 es va realitzar un acte d'homenatge a la seua persona en la seua localitat natal. Per a este esdeveniment va programar un programa ambiciós culminat per l'escena del Greal del *Parsifal* de Wagner i per al qual va compondre l'*Himne de la Vall d'Uixó* en agraïment al reconeixement com a fill predilecte. Per a l'ocasió va congregar una gran orquestra amb músics de la localitat i de València. Les cròniques remarquen l'èxit i excepcionalitat de l'acte. Més endavant en donarem més detalls.

L'any 1911 va ser un any frenètic per a Peñarroja i als pocs dies, el 9 i 10 d'octubre, va haver de dirigir la part musical de la reinstauració de la Col·legiata de Gandia al front d'un nombrós grup format per una gran orquestra i un cor nodrit.

Tal com anem avançant en la biografia de Mn. Francesc Peñarroja, es va descobrint un home implicat en la cultura valenciana, compromès amb la llengua vernacla, col·laborant en la promoció de la poesia en valencià. En este sentit, va estar vinculat amb l'Agrupació Pro Poesia Valenciana, associació de poetes de la Renaixença valenciana preocupada per la difusió de la poesia d'autors valencians contemporanis. Manquen estudis sobre esta agrupació però hem pogut saber que en els anys que estem tractant estava presidida per Lluís Cebrian i Mezquita. Peñarroja va ser l'encarregat de posar la música a algunes de les vetllades literàries i musicals organitzades per l'agrupació. Concretament a la coneguda com a Festa de la Poesia Valenciana en honor a la Mare de Déu dels Desemparats, en els anys 1912, 1913 i 1914, i en l'homenatge al poeta Manuel Millàs, celebrat el 6 de gener de 1914, als pocs dies de la mort

de l'escriptor. Direm que en la Festa de 1913 es va estrenar una composició de Mn. Francesc Peñarroja. El títol era *Lluny de ma terra*. Esta obra, malauradament, es troba perduda, il·localitzable, com la majoria d'obres escrites per a actes fora del Col·legi del Patriarca. Sols podem saber que es tractava d'una poesia en valencià d'autor desconegut, musicada pel capellà.

L'Il·lustre Col·legi d'Advocats celebrava anualment, a principi de desembre, la festa de la seua patrona: Maria Immaculada. Des de l'any 1915 van passar a celebrar-la a l'església del Patriarca. Per tant, l'encarregat de posar música a l'acte era el mestre de capella de l'entitat, Mn. Francesc Peñarroja. Per a l'ocasió sembla que els advocats no reparaven en despeses i segons les cròniques la capella es reforçava amb músics valencians destacats.

Amb el pas del temps sembla que la vinculació de Peñarroja amb l'ambient cultural de la capital valenciana s'aferma. Així, quan l'any 1916 s'havien de celebrar les festes cervantines dels terciaris franciscans, va ser Mn. Francesc la persona escollida per a dirigir la part musical. La vesprada del dia 26 de novembre de 1916 es va celebrar al salons del Conservatori una vetllada literariomusical dins dels actes que l'ordre terciària franciscana havia preparat per homenatjar la figura de l'escriptor Miguel de Cervantes, en l'any del tercer centenari de la seua mort. El programa musical va ser ambiciós i per tal d'aconseguir un bon resultat musical va recórrer a la capella del Patriarca, a alumnes del Conservatori i destacats músics professionals de la capital.

Per a tancar este recorregut pels actes culturals on es va requerir la direcció musical de Peñarroja direm que havia de dirigir la música de l'acte d'acomiadament de l'arquebisbe Joan Benlloch, que anava a prendre possessió de la càtedra arquebisbal de Burgos. Les cròniques parlen d'un acte realment grandiós, durant el qual es va interpretar la *Missa solemnis* de Liszt per una agrupació d'uns dos-cents músics que havia de dirigir el capellà. Tanmateix, els relats periodístics relaten que qui va dirigir va ser Juan Bautista Tomás, organista de la Col·legiata de

sant Bartomeu. Desconeixem el motiu del canvi. Segurament la causa d'açò va estar en què eixe mateix dia se celebraven els oficis de Pentecosta al Col·legi del Patriarca.

- *Presència en entitats culturals*

Les notícies que tenim sobre la vida de Francesc Peñarroja són escasses i es troben disperses en els articles de premsa dels diaris de principis de segle, tal com ho estem comprovant al llarg d'este estudi. No sabem quina va ser la seua immersió en la vida de l'associacionisme cultural de la ciutat de València, però gràcies a les deduccions que se deriven de la informació periodística hem pogut esbrinar la seua pertinença a les associacions valencianistes de l'Agrupació Pro Poesia Valenciana i a Lo Rat Penat. Desconeixem, tanmateix, el grau d'implicació en les associacions musicals. Un poc més a dalt hem presentat les conferències que va impartir en tres de les societats musicals de la capital: a l'Ateneu Musical i a la Societat Filharmònica. Pel que dedueix Sergio Sapena en la seua tesi *La Sociedad Filarmónica de Valencia (1911-1945): origen y consolidación*, Mn. Francesc en formava part. Malauradament, no es conserva la llista dels 250 socis fundadors de l'entitat instaurada el 6 de desembre de 1911. Gràcies a la investigació d'este autor, revela el nom d'una bona part dels associats. Entre ells presenta a Francesc Peñarroja. La presència del capellà entre els assistents al tercer concert de la temporada de la Societat el condueix a eixa conclusió. La crònica del 20 d'abril de 1912 de *Las Provincias sobre* el concert elaborada per López-Chavarri dóna detalls que ens poden donar més pistes sobre la filiació i relació del sacerdot amb l'entitat.

> Ayer [19 de abril de 1912] se verificó el concierto tercero, que, como de costumbre, se vió muy concurrido.
> […]
> Cerca de mí están sentados los artistas. Veo á los distinguidos maestros Ripollés, Pastor y Peñarroja extasiarse ante las melodías clásicas.

> Frente á mí, la notable profesora doña María Jordán escucha religiosamente.
> Los maestros Cortés (que ya no se parece á Pugno desde que se rejuveneció quitándose la barba), Tomás, Bellver y el crítico Gomá, muestran su complacencia enteramente clásica cuando escuchan a Mozart.
> Garcia Sola llega á escape, porque se ha retrasado, y no quería peder nada de Schubert, á quien tan bien comprende.
> El maestro Amorós oye con aspecto complacido la hermosa interpretación que los instrumentistas dan á las obras clásicas.
> Y la pequeña pianista Amparito Iturbi –que también ha mostrado cualidades dignas de las maravillosas de su hermano, que allá en París conquista honra y provecho– contempla emocionada á los artistas.
> D. Ramón Martínez está en pie en la galería escuchando: su plácido rostro revela también una clásica satisfacción; no hay para menos están interpretando á Beethoven…
> Y el violinista Monzonís recuerda sus días parisienses, viendo ejecutar a los músicos que forman el doble quinteto "Decem".

La crònica continua descrivint la interpretació del programa, que no revesteix cap interès per a la nostra investigació.

El text ens presenta Peñarroja envoltat de les principals personalitats musicals de la València del seu moment, moltes d'elles companyes al Conservatori: López-Chavarri, Cortés, Bellver i Martínez. Pels cognoms imaginem que els seus acompanyants eren dos preveres músics destacats: Mn. Vicent Ripollés i Mn. Juan Bautista Pastor Pérez, director de cant coral litúrgic i mestre de capella de la Catedral, respectivament. Tots tres eren els màxims representants de la música sagrada pels càrrecs que ocupaven en les institucions valencianes més prestigioses en eixe àmbit. També tots tres eren integrants de la Comissió Diocesana de Música Sagrada.

Durant esta dècada va continuar sent membre de l'Asociación de Profesores Músicos de Santa Cecilia, de la qual era el seu vicepresident des de 1909. La Junta Directiva elegida eixe any estava integrada per Salvador Giner (president honorari), Amancio Amorós (president), Francesc Peñarroja (vicepresident), Francisco Bellver (secretari), Juan Bautista Pastor

(vicesecretari), José Rodrigo (tresorer) i Francisco Gilabert, Francisco Llorens i Ángel Fabra (visitadors). En 1912, Mn. Peñarroja va deixar de formar part de la Junta Directiva en ser elegit vicepresident el prevere Sr. Sastre. Suposem que a partir d'esta data va continuar sent soci de l'associació.

En conclusió, Peñarroja formava part de la Societat Filharmònica i de l'Asociación de Profesores Músicos de Santa Cecilia i estava vinculat amb les principals personalitats musicals de la València del moment, sobretot amb les de l'àmbit de la música religiosa, com era d'esperar.

- *Presència en la vida musical religiosa*

Com acabem de dir Mn. Francesc va formar part de la Comissió de l'arxidiòcesi de València encarregada de vetllar per l'aplicació de les normes vaticanes pel que fa a música sagrada i les bones pràctiques musical dins les esglésies. Peñarroja en formava part des de gener de 1906 en qualitat de vocal. Durant la dècada que ens ocupa va continuar en el càrrec fins el moment de la seua mort en les diferents comissions que es van formar.

La tasca de la Comissió Diocesana de Música Sagrada no va ser molta i es va reduir a dues publicacions al BOAV, una demanant la col·laboració dels preveres per a recopilar antics cants religiosos populars i altra amb una sèrie de recomanacions derivades del Tercer Congrés de Música Sagrada de Barcelona. També va elaborar uns llistats d'obres prohibides i aprovades segons els criteris vaticans. És curiós que en estos inventaris no apareix ni una sola obra de Mn. Francesc Peñarroja, ni entre les recomanades ni entre les prohibides. Potser la causa rau en què no estaven publicades, excepció feta del *Trisagio al Santísimo Sacramento,* i estaven destinades als cultes del Col·legi de Corpus Christi, el que ens pot deixar entreveure la seua humilitat i modèstia. Tal volta altra causa pot trobar-se en un llenguatge harmònic un tant agosarat per als cànons de la reforma de la

música sagrada, encara que en molt aspectes la seua música n'és deutora.

Com a integrant que era de la Comissió Diocesana de Música Sagrada i pel càrrec de mestre de capella d'una de les principals capelles musicals valencianes, Mn. Francesc Peñarroja va assistir com a assistent actiu al Tercer Congrés Nacional de Música Sagrada celebrat a Barcelona entre els dies 21 i 24 de novembre de 1912. Les dues edicions anteriors es van celebrar a Valladolid, en abril de 1907, i a Sevilla, en novembre de 1908. Curiosament, encara que formava part de la Comissió no va participar fins al tercer d'ells. L'objecte del congrés de Barcelona, com també ho era dels anteriors, no era altre que estudiar temes relacionats amb l'aplicació fidel del codi i ordenaments sobre música sagrada que s'havia establert amb el *Motu proprio tra le sollecitudini* del papa Pius X.

Per a preparar el congrés, l'organització va contar amb l'ajut de les diverses comissions constituïdes per a tal objecte a cada diòcesi espanyola. La crònica del congrés detalla que els components d'esta comissió a la diòcesi de València són una selecció dels membres de la Comissió Diocesana de Música Sagrada, entre els quals es trobava Mn. Peñarroja.

Pel que es desprèn de les actes i la crònica del congrés, la participació del capellà es va reduir a l'assistència com a congressista actiu. Cap de les actes de les diverses meses de debat o de l'assembla recull aportació alguna del mestre de capella valencià.

Direm, a títol informatiu, que ens ha sorprès la quantitat de ponències on es referencia l'escena de la consagració del Greal del *Parsifal* wagnerià com a model de composició moderna que pren les maneres tradicionals de policoralitat, diatonisme, inspiració i exaltació dels valors religiosos, entre moltes de les virtuts que se li atribueixen. Ací pot estar la causa de l'interès de Peñarroja per la música del mestre alemany i la influència de l'estil wagnerià en la composició del valler.

Comentarem per últim la seua participació en la peregrinació diocesana a Roma entre els darrers dies del mes de juny

i principis de juliol de 1912. La finalitat d'este pelegrinatge era per a donar suport i denunciar la situació dels Estats Papals que havien sigut alienats de les mans de l'Església durant el procés d'unificació italiana.

Per a esta ocasió Peñarroja va escriure el *Trisagio al Santísimo Sacramento* tal com ho diu en la mateixa partitura. Sembla que durant la romeria va ser reconegut pel papa concedint-li el títol en cant gregorià. Esta obra musical és l'única del sacerdot que va ser publicada per Real Musical el 15 de juny 1912.

La crònica de la peregrinació que obria el BOAV del 16 de juliol comenta la missa celebrada per la basílica de sant Pere el 29 de juny i relata l'acte de l'audiència amb el papa Pius X, l'1 de juliol. En ella s'alaba la direcció feta per Mn. Francesc davant el Sant Pare tot dient que

> fué recibido por los peregrinos al canto del *Ecce Sacerdos* ejecutado magistralmente por varios cantores del Patriarca que formaban en la Peregrinación, dirigidos por el Maestro Sr. Peñarroja.

I continua descrivint l'acte, citant el periòdic *L'Osservatore Romano*:

> Luego, el Santo Padre se ha vuelto á sentar, complaciéndose en escuchar de nuevo el canto de los músicos valencianos, que han entonado magistralmente el *Oremus pro Pontifice nostro Pio*
> […] Mientras los cantores entonaban las alegres notas del himno de la Peregrinación, el Santo Padre salía por la puerta del fondo.

Esta és tota la participació que tenim documentada del prevere valler. Del subtítol del *Trisagio al Santísimo Sacramento*, que el va compondre per a ser interpretat a Roma. Pel tipus de trisagi sabem que no era per a la litúrgia de la missa. Este s'hauria interpretat la vespra de la festivitat de sant Pere, el 29 de juny durant els oficis religiosos en els quals va predicar el cardenal Vives. És precisament este cardenal a qui va adreçada la dedicatòria de la partitura del mestre Peñarroja.

S'atorga a la partitura i a la direcció de Peñarroja al front de

la capella un gran èxit, el que li va suposar el reconeixement del mateix Papa. Segons els relats biogràfics de Manuel Ferrer i d'Ernesto Pérez el reconeixement va quedar en una cordial felicitació. La biografia introductòria del llibre del pare Tena va més enllà i afirma que «durante la audiencia se le hizo cantar algo, que complació en gran manera al Padre Santo y al Cardenal Benlloch, allí presente. El Papa le concedió el diploma de canto gregoriano y medalla de oro, por lo bién que habia actuado al frente de la orquesta que llevaba consigo.» En última instància, sembla que estes informacions provenen de les entrevistes als familiars de Peñarroja pels biògrafs vallers. En l'entrevista mantinguda amb Vicenta Borràs ens ha dit que fa anys ja va contar allò que coneixia de la vida de Peñarroja, al que ella anomena com «mon tio». La informació donada al llarg de l'entrevista és la mateixa: Mn. Francesc va rebre un diploma per la tasca de direcció al front de la capella musical d'una peregrinació efectuada a Roma. Fins i tot, ara ens ha explicat que va obtindre la vènia papal per a poder vestir de paisà, sense la sotana preceptiva per la seua condició de prevere.

De tota esta informació sobre el diploma i la llicència papal no en tenim més prova que el relat de Vicenta Borràs i els dels biògrafs vallers citats. Ens resulta estrany que si s'haguera produït tal reconeixement no fóra recollit per la crònica de la peregrinació en el BOAV. Si va rebre un diploma de cant gregorià devia obtindre'l per l'assistència al curs impartit per monjos benedictins en febrer de 1908 en la catedral de València. Deixem, doncs, en dubte això referent a la concessió dels dits reconeixements per part de Pius X. Hem d'admetre, no obstant açò, que cert prestigi se'n devia derivar de la seua actuació en Roma, puix es va decidir publicar al poc temps el trisagi interpretat allí. Esta obra, però, no és l'obra més meritòria del seu catàleg.

Ací acabem el repàs per les activitats de Francesc Peñarroja fora del Conservatori i del Col·legi de Corpus Christi que s'han pogut documentar. Possiblement, l'esperit inquiet, tenaç i enèrgic de Peñarroja el duria a involucrar-se en més esdeveniments

i projectes, però és tot el que s'ha pogut esbrinar amb les dades conservades a les quals s'ha tingut accés.

3.4 Cròniques de les estrenes de Mn. Francesc Peñarroja

No volem deixar escapar l'oportunitat de presentar un recull de premsa on es relaten els motius i les circumstàncies de les estrenes d'algunes estrenes de Peñarroja. Malauradament, la pràctica totalitat d'elles es troben perdudes i sols ens resta la menció que se'n fa a la premsa. Valga este capítol de recuperació encara que siga per a fer-ne memòria.

Del grup de composicions documentades destaquem aquelles creades per a un acte profà, no pròpiament religiós. En molts casos es tracta de col·laboracions amb poetes valencians, musicant els seus poemes en llengua catalana. Com hem comentat anteriorment, Mn. Francesc sembla un home compromès amb la llengua, amb el nacionalisme valencià, vinculat amb les institucions valencianistes de l'època: l'Agrupació Pro Poesia Valenciana i Lo Rat Penat.

Passem ara a fer un breu recorregut documentant les circumstàncies que rodejaren l'estrena d'estes obres.

- *Himne al Beat Joan de Ribera*

El primer dels esdeveniments per als quals Peñarroja va escriure una composició *exprofesso* va ser per a l'acte artístic en commemoració del tercer centenari de la mort del Patriarca Ribera. El recital va tindre lloc el 5 de juliol de 1911 i ja ha estat comentat en l'apartat dedicat a la tasca de Mn. Francesc com a mestre de capella del Patriarca. Dissortadament, la peça, de certa vàlua artística segons les cròniques, sembla haver-se perdut. Cap dels inventaris existents del mestre valler la citen i no apareix a l'actual catàleg electrònic del Reial Col·legi de Corpus Christi. Gràcies a les cròniques i articles sobre l'acte en algunes

publicacions podem saber com estava construït este himne.

Eduard López-Chavarri en fa una petita descripció en el butlletí musical de l'Orfeó Català, *Revista Musical Catalana* de juliol de 1911.

> *Himne al Beato Joan de Ribera*, del mestre Peñarroja, amb lletra valenciana de D. Felix Senent, Pre-Col·legial de la casa. Es una obra ben construïda sobre dos temes representant al Sagrament i a Valencia, quals temes s'ajunten al final molt feliçment.

Més detall ens dóna la narració de la revista religiosa extremenya *Guadalupe*, en el número del 15 d'agost. El text és una còpia del publicat a la revista valenciana *Florecillas de S. Francisco.*

> Suena enseguida triunfalmente la fanfarria de las trompetas, la marcha de la ciudad de Valencia, y así comienza el Himno al Beato Juan de Ribera, que ha escrito el maestro de capilla del Patriarca, D. Francisco Peñarroja. Es una obra entusiasta y optimista y que ha servido muy bien para comenzar la solemne sesión. El maestro Peñarroja ha sentido perfectamente el espíritu de triunfo del Himno. En efecto, el tema de la marcha de la ciudad y el motivo eucarístico, el litúrgico *Pange lingua*, intervienen con gran oportunidad y empleándolos ha acertado el maestro Peñarroja. También nos ha demostrado el distinguido maestro que sabe instrumentar excelentemente. Sus fragmentos corales y orquestales producen el mejor efecto. El Himno del Sr. Peñarroja, en suma, es una obra que revela el estudio y la pericia de su autor. El himno gustó y fué muy aplaudido. La estrofa cantada á solo por el Sr. Alonso, letra del Dr. D. Félix Senen [*sic*], dice así:
>
> "Ton blasó es la Eucaristía,
> que pregunta en ton escut:
> Fer més Deu, acás podia?
> Y respóndreli has volgut,
> esmortit de anyorament:
> Que sempre alabat siguera
> lo Santísim Sacrament."

També l'*Almanque eclesiástico* per a 1912 publicat per de l'arquebisbat ens dóna detalls de la constitució de l'obra.

> la Capilla del Corpus Christi reforzada con cerca de ochenta profesores, comenzó á cumplir su difícil cometido interpretando magistralmente *El Himno al Beato Juan de Ribera*, escrito en lengua valenciana por un antiguo colegial del Patriarca. La música del actual maestro de Capilla del Real Colegio de Corpus Christi, sigue fielmente el desarrollo de la poesía; dos temas fundamentales forman el armazón de la obra: el primero, sencillo y noble, representa á Valencia; el segundo simboliza el Santísimo Sacramento, con el canto propio del *Pange lingua*. Luego de la exposición de ambos motivos, que constituyen el Coro, aparece un recitado á solo, contestado al final por todas las voces y orquesta, con las palabras: *que sempre alabat siguera el Santísim Sacrament*, símbolo de la devoción de Valencia al Sacramento Divino.
> El público premió con una ovación la obra del inteligente maestro en el solo de tenor que cantó de modo admirable el profesor del Conservatorio Sr. Alonso.

Pel que ens conten, era una obra simfónico-coral bastant elaborada pel que fa al contrapunt. També la instrumentació i el tractament vocal devien estar ben treballats, però de tot açò sols en tenim estos testimonis circumstancials.

Un altre tret remarcable és l'ús d'un text en valencià. De fet és l'únic himne en esta llengua dels que encara es conserven a l'arxiu del RCCCh. Açò juntament amb l'ús de la marxa de la ciutat el situen dins del corrent nacionalista valencià que va encapçalar Salvador Giner.

- *Himne a la Vall d'Uixó*

Uns mesos després de l'estrena de la composició en honor a sant Joan de Ribera –aleshores, beat– va escriure un altre himne dedicat a la seua població en agraïment per l'homenatge que se li va retre el 12 de setembre de 1911 en nomenar-lo fill predilecte.

Ernesto Pérez narra en dos textos les circumstàncies que

conduïren a l'origen de l'acte i a la composició de l'himne. El dos textos són pràcticament idèntics malgrat estar publicats amb vint anys de diferència, però amb alguns detalls diferents més o menys interessants. El primer text apareix a les pàgines del periòdic *Uxó* del 16 de novembre de 1968 i el segon al llibre *L'himne a la Vall: Molt més que un himne* publicat al 1988. El dos textos pequen de ser poc rigorosos i presentar informació difícil de contrastar.

Segons este autor, tot es va forjar en una conversa de café. En ella es va posar sobre la taula la vàlua de Peñarroja, a qui «se le habían traducido a varios idiomas unos trabajos de Armonía y Composición. Noticia, que alguien en la capital del oso y el madroño, no le pasó por alto y que captó en toda su importancia. Y remitióla recortada.» En l'escrit reelaborat vint anys després especifica que el periòdic era l'*Heraldo de Madrid* i que la persona que va remetre la informació dels treballs de Peñarroja va ser Eleuterio Pérez, que estudiava dret a la capital. A més a més, rectifica el que va publicar dient que l'article del diari parla de l'elaboració per part de Peñarroja d'uns escrits per al Conservatori de Madrid. Hem de dir que per més que hem cercat a les bases de l'hemeroteca digital del diari al·ludit, no hem trobat la notícia d'eixos treballs de Peñarroja. L'única referència a Peñarroja en l'*Heraldo de Madrid* és produeix precisament per a informar de la celebració de l'homenatge del qual estem parlant. Tal volta haja desubicat temporalment la publicació dels manuals escrits per al Conservatori de València, per a aparellar un motiu i de pas incloure a Eleuterio Pérez Solernou, pare d'Ernesto. De fet, un detall sospitós és que en el text de l'any 1988 el protagonisme d'Eleuterio és major que en el precedent, convertint-lo pràcticament en l'artífex de l'homenatge. El relat de l'article periodístic de com es va idear el concert-homenatge i de la concepció de l'*Himne a la Vall d'Uixó* és el següent.

> Hijo predilecto del pueblo había que darle un carácter oficial y público al homenaje. Las autoridades, recogiendo el sentir de la población, con su Alcalde al frente, Don Julio Martínez, nombraron

una comisión para organizarlo, y al frente de ella a un joven con aptitudes, dinamismo y voluntad, con voz y pluma al servicio de su pueblo, a la sazón, concejal entonces.
Enterado Peñarroja del homenaje que se le iba a tributar se dió manos al festival o acto dedicado a tal fin.
Con el alma emocionada, Peñarroja quería agradecer a las Autoridades, al pueblo y amigos, ese gesto hacia su humilde persona.
Y pensó en componer el Himne a la Vall como la mejor moneda con que pagar o agradecer. La idea contenida en él tomó cuerpo en esa tertulia de intelectuales que a diario eran rodeados por los curiosos, ávidos de sus polémicas y controversias. El tema obligado fue ya el homenaje.
Y le instaron para que compusiese el himno. Pero la música es imposible sin la letra. Entonces él mismo emplazó a Don Leonardo, quien al principio acogió la idea con cierta reserva temeroso de ser él quien cantara a su pueblo. «Si tú escribes la letra, yo pondré la música, le dijo, en medio de los reunidos». El noble reto fue aupado por todos, y Don Leonardo recogió la porfía. Todos se levantaron eufóricos ante el lance espiritual de amor y de honor. Sí, dijo Mingarro, escribiré la letra. Y allí mismo, y en aquel instante, en el cuarto «foyer» de la sociedad musical a que pertenecía pergeñó los primeros versos del «Himne a la Vall», escritos en valenciano.
A los pocos días, Peñarroja leía la letra y quedaba maravillado, impresionado de la belleza e inspiración de aquellas estrofas. Fue un impacto en el corazón del esclarecido varón. A cuantos se dió a leer les ocurrió lo mismo.
Una semana más tarde Peñarroja, tenía escrita la partitura, y cantó las notas del «himne» a los jueces de paz (sus íntimos amigos) que quedaron embelesados, aturdidos, como de un fuerte golpetazo en las sienes. Había nacido un himno, que era todo un poema, sonata impresionante, canto de amor, de fe y de redención, como una oración de armonías elevando sus preces a Dios y exaltando y describiendo las virtudes, dones y sentimientos, bellezas y amores, que hizo que muchos lloraran de emoción y algunos cayesen de rodillas vencidos por la voz del genio.
Vall de Uxó tenía su himno, como consecuencia del homenaje a Peñarroja, y que ahora se haría extensivo a Mingarro.

Ja hem comentat que vint anys després Ernesto Pérez narra bàsicament la mateixa història però introduint detalls per donar-li versemblança i construeix un relat que provindria del

que va recollir de testimonis orals, entre els quals es trobaria el de son pare.

L'acte va consistir en un festival musical a l'actual plaça del Centre, que aleshores es deia d'Emilio Castelar. Les cròniques parlen de la participació d'una massa coral –d'unes dues-centes cinquanta persones– composta per a veus de la Vall amb reforços provinents de la capella del Col·legi del Patriarca i una nombrosa orquestra d'uns cent músics formada per músics vinguts de València i membres de les bandes de la població. Segons *Las Provincias*, els músics procedents de la capital eren cinquanta –imaginem entre orquestra i cantants– més la capella del Col·legi del Patriarca. Les veus solistes eren quasi tots de la capital d'entre els que la premsa destaca els reverends de la Catedral metropolitana Sastre (tenor) i Irurita (baix); este últim capellà era un col·laborador habitual de Peñarroja. Les obres, interpretades sota la batuta de Mn. Francesc, van ser: *Himne a la Vall d'Uixó* de Francesc Peñarroja (música) i Lleonard Mingarro (lletra); *Es xopà hasta la Moma*, poema simfònic de Salvador Giner; *Mar en calma i viatge feliç*, cantata de Ludwig van Beethoven sobre un poema de Johann Wolfgang von Goethe; *Rienzi*, obertura de Richard Wagner; i l'escena de la consagració del Greal de l'òpera *Parsifal*, també de Richard Wagner. En la tria de les obres observem unes línies artístiques en el pensament de Mn. Francesc que es van confirmant: el recolzament a autors valencians, en este cas el consagrat mestre Giner; la importància de les obres vocals; i el gust pel llenguatge simfònic i coral centreeuropeu, amb predilecció per la música germànica, representada per la figures de Beethoven i de l'omnipresent i admirat Wagner. Recordem que uns mesos abans, en juliol per a ser més exactes, l'escena del *Parsifal* ja va ser interpretada en l'homenatge al Patriarca Ribera en els actes en commemoració del tercer centenari de la seua mort. Obra de certa dificultat per a ser interpretada per músics aficionats, com ho eren part dels que formaven el cor i l'orquestra, Peñarroja devia aprofitar que ja l'havia preparada per a l'anterior

concert. Els músics vinguts de València devien ser els mateixos en les dues interpretacions –prova d'açò és el nom d'Irurita que va participar en els dos actes–, amb la qual cosa s'assegurava la solvència i professionalitat del nucli principal de l'orquestra i el cor.

Hem de dir, però, que el programa anunciat per *Las Provincias* uns dies abans era molt més europeu. De fet, el poema simfònic de Salvador Giner no estava programat i apareix una altra obra simfonicocoral, en este cas de César Franck.

> I: *Rienzi*, obertura (Wagner).— II: Cantata "Mar en calma y viaje feliz" (Beethoven).— III: "El ángel guardián", poema para voces de mujer y orquesta (César Franck).— IV "Consagración del Graal", escena del *Parsifal*, de Wagner, para coros y orquesta.— V: "Himno á la Vall"; para id.,id., letra de D. Leonardo Mingarro, música del maestro Peñarroja.

Els motius dels canvis a pocs dies del concert, tant en l'ordre com en les peces, no els coneixem. Tal volta no es va poder preparar l'obra de César Franck amb condicions i es va optar per una altra obra simfònica. Un fet evident emana d'este programa: Peñarroja tenia certa fixació per certes peces vocals de caire religiós. En les classes de conjunt vocal i instrumental al Conservatori farà servir algunes composicions que ja hem vist: l'escena del Greal de *Parsifal* de Wagner o *L'ange gardien* (*L'angel de la guarda*) de Cèsar Franck. Queda clar quines eren les seues predileccions i gustos estètics.

Pel que es refereix a la composició de l'*Himne a la Vall d'Uixó,* sols remarcarem el fet que es tracta d'una composició marcadament nacionalista, amb ús de melodies d'inspiració folklòrica, i amb text en valencià de l'autor valler, Lleonard Mingarro. El llenguatge emprat s'arrela en la música simfònica centreeuropea d'influència wagneriana amb ús d'una harmonia on destrament s'insereixen acords de la família de la napolitana, de sexta augmentada i altres dominants secundàries per ús del cromatisme. Combina amb açò una instrumentació ben treballada i una exigent escriptura vocal. Per a una anàlisi més

profunda es pot consultar la que va fer un servidor al llibre escrit en col·laboració amb Josep Font, *L'Himne a la Vall d'Uixó: un estudi filològic i musicològic*.

- *Himne litúrgic per al centenari de Santa Clara*

Durant el dies 18, 19 i 20 de març de 1912 es va commemorar a Onda el setè centenari de la instauració de l'ordre de les clarisses per la seua santa fundadora. Es van organitzar una sèrie d'actes religiosos per solemnitzar l'efemèride. El cronista del periòdic tortosí *El Restaurador* destaca la part musical de les funcions religioses.

> En todos los días la capilla de música de la Comunidad […] ejecutó maravillosamente las misas de Capochi, Escorihuela y Perosi, los trisagios de Plasencia, Giner y Guzmán, escogidos motetes de clásicos autores y arrebatador himno de los celebrados músicos Peñarroja de Valencia, Traver de Villarreal, Ramos y doña Esperanza Tormo de Onda.

Com es veu en el text, un dels tres himnes que es van interpretar en les celebracions va ser de Peñarroja. No tenim cap més notícia de l'obra, ja que no s'ha conservat. Tanmateix, podem extrapolar les característiques de l'himne *Alabado sea el Santísimo Sacramento* que va dedicar a la Comunitat d'Agustines d'Alcoi. Esta és una breu partitura formada per una senzilla melodia per a cor a l'unísson amb acompanyament d'orgue o harmònium. Suposem que la composició per a les germanes clarisses d'Onda no devia ser molt diferent.

- *Lluny de ma terra*

Hem vist anteriorment que Peñarroja va dirigir la part musical dels recitals en honor a la Mare de Déu dels Desemparats, organitzats per l'Agrupació Pro Poesia Valenciana. En l'edició del 18 de maig de 1913, tal com ens ho conta el diari *Las Pro-*

vincias, a més a més va estrenar una composició titulada *Lluny de ma terra*. A banda del títol sabem que era una obra per a cor. La crònica del dia següent del mateix periòdic declara que «a coro se cantó luego un delicadísimo coral del maestro Peñarroja, que produjo muy buen efecto.»

S'evidència de nou el gust per les obres vocals per part de Peñarroja, les quals formen el 100% del repertori conservat. Mn. Francesc va posar música a un text en llengua catalana. Encara que en la premsa no s'explicita l'autor del poema, podem apuntar al poeta català mossèn Jacint Verdaguer. Este autor va escriure una sèrie de poemes amb el mateix títol que l'obra de Peñarroja. El segon dels poemes és una havanera que ja en aquells anys va estar musicada pel sacerdot Marian Viñas Dordal (*1868;†1952), germà del famós tenor Francesc Viñas. Esta obra va ser la guanyadora de la VI Festa de la Música Catalana, premi coral convocat per l'Orfeó Català. La lletra diu així:

Quan a Cuba jo arribí
me n'aní a l'hermosa platja,
a la platja d'orient
que mira al endret d'Espanya.
Davant mos plorosos ulls
papalloneja una barca
hont cantan los mariners
una habanera galana:
Cantàu, mariners, cantàu,
¡no sou com jo, lluny de la pàtria!

A plorar mon desconhort
m'asseguí sóta una palma,
los aucellets del voltant
estavan, canta que canta;
la gavina dins la mar,
lo sinsont dintre la branca.
Mes ¡ay! l'alegra cançó
fà més trista ma enyorança.

Cantàu, aucellets, cantàu,
¡no sou com jo, lluny de la pàtria!

Malgrat ser esta poesia la més adequada per a posar-li música i que normalment se cita sota el títol *Lluny de ma terra*, creiem que el que té una temàtica més adequada al que se celebrava a la Festa de la Poesia Valenciana és el primer dels poemes. Diu així:

Niuet de rossinyols en primavera
fóra'l cor méu,
un día en lo frescal d'una ribera
del Pyrinèu.

Tots los matins hi reyan y cantavan
càntichs d'amor,
tots los matins al séu entorn volavan
ab ales d'or.
Malalt y trist dexí ma dolça terra
del Montserrat,
y'ls somnis bells del pobre que's desterra
s'han desterrat.

Jo hi tornaré vers hont ells me fugiren,
jo hi tornaré;
si'm cal morir, ahont los meus moriren
jo moriré.

Los qui rodàu, amichs, per la boscuria
del méu pahís,
si la veyèu ma tendra voladuria
del paradís,
dihèulos ¡ay! Als hostes d'ala rossa,
si'l Maig entrant
a son vell níu, d'hont es amor la broça,
si hi tornaràn.

- *Himne a Doña María Carbonell*

Maria Carbonell Sánchez (*1852;†1926) va ser una destacada pedagoga valenciana, professora numerària de l'Escola Normal de Mestres i, a més a més va sobreeixir per una intensa activitat com a articulista, conferenciant, tant a l'estat espanyol com a l'estranger, al voltant de tres eixos: l'educació de les dones, l'higienisme i la pedagogia social. Va tindre una influent presència en la vida cultural valenciana, sobretot a través de l'Ateneu Científic i de l'Ateneu Pedagògic.

El 12 de desembre del 1915 se li va oferir un homenatge i va ser nomenada filla predilecta de València en el Conservatori. Totes, o quasi totes les institucions valencianes van participar en este acte i foren moltes les persones que s'adheriren a l'homenatge. Per a l'ocasió es va publicar un llibre de les obres de la pedagoga i en ella es dóna el llistat de representants i adhesions. En este llistat troben a Peñarroja juntament amb destacades personalitats de l'època: César López, Vicente Peset, Ramón A. Cabrelles. Este últim, destacat poeta de la Renaixença, i el capellà sumaren les seues respectives capacitats artístiques per a oferir una composició d'homenatge a la pedagoga. El resultat va ser una peça simfònico-coral per a solista, cor i orquestra. Encara hui es conserva a l'arxiu del Conservatori Superior de València, encara que falta la part solista. Gràcies a la cròniques dels periòdics valencians coneixem que la part solista era per a tiple. El cor femení estava format per alumnes i suposem que també la solista ho era, ja que en cap moment es dóna el nom, cosa que si fóra un cantant amb certa projecció pensem que s'haguera inclòs. Malgrat estar els dos autors vinculats a la Renaixença valenciana, el text de l'himne és en llengua castellana. La tornada del cor, extreta del manuscrit del Conservatori, diu així:

> La ciencia y el trabajo
> la constancia y la fe
> tejieron la corona
> que conquistado habeis

y en premio a vuestro esfuerzo
con glorioso laurel

Minerva complacida
la ciñe a vuestra sién
y en premio a vuestro esfuerzo
con glorioso laurel
Minerva complacida
la ciñe a vuestra sién.

Malauradament, ja hem dit que no es conserva la part solista i, per tant, falta el text de les estrofes.
Les cròniques no incideixen massa en l'himne, que va servir de colofó de l'acte, més interessades en la pedagoga homenatjada.

- *Trisagio Sacris solemnis*

La denominació trisagi prové del grec i significa «tres voltes sant». Així es designa a l'himne litúrgic dirigit a la Trinitat que comença amb la triple aclamació «Sant, Sant, Sant» que precedeixen a la comunió durant l'Eucaristia. Altrament, la premsa està plena de referències a trisagis que s'entonaven després de celebrar actes religiosos fora de la litúrgia de la missa. Per tant, hem arribat a la conclusió que quan es parla de trisagi es designa un himne destinat a un acte religiós, una espècie d'oficis vespertins, on es cantaven estos himnes, amb un text que no es correspon exactament al de la litúrgia de la missa. Pel que hem pogut observar eren peces breus i circumstancials. Algunes d'elles tenien certa reputació i les trobem esteses per diferents arxius, com és el cas del *Trisagio al Santísimo Sacramento* de Peñarroja. Este trisagi és l'únic que trobem als inventaris d'obres on apareixen composicions de Mn. Francesc. És l'obra més difosa del seu catàleg, atès que va ser l'única obra publicada de l'autor. Malgrat haver trobat moltes notícies de trisagis interpretats de Mn. Peñarroja, mai s'especifica el títol. Açò ens duu a pensar que en molts casos es tractava de l'únic

conservat, però també especulàvem amb la possibilitat que es tractara d'altres composicions. Entre tota la premsa consultada sols hem trobat una referència a un trisagi amb altre títol: el *trisagio Sacris solemniis*.

L'11 de juny de 1915, al Col·legi de les Germanes de la Consolació del raval de Jesús de Tortosa es va celebrar la festa al Cor de Jesús amb solemnes funcions religioses. Entre elles, el diari *El Restaurador* de dos dies abans anuncia que «por la tarde, la función empezará a las cuatro y cuarto con un solemnísimo trisagio de Mn. Peñarroja, basado en el "Sacris solemnis"[*sic*]». La ressenya ens informa que el trisagi estava elaborat sobre la melodia gregoriana de l'himne *Sacris solemniis* que s'interpreta en les matines de la vespra de Corpus Christi i en l'ofici votiu del Santíssim Sagrament. Este recurs creatiu d'emprar un cant ferm gregorià arrela la poètica compositiva de Peñarroja en la tradició musical de la polifonia clàssica religiosa i l'emprarà en la seua composició més ambiciosa: la *Missa Recordare Virgo Mater*.

- *Flor de maig*

De tots és conegut que l'associació Lo Rat Penat era la institució impulsora de la Renaixença a la ciutat de València.

L'entitat valencianista oferia un ample programa d'activitats culturals, unes dirigides al públic en general i altres als socis. Els actes oberts a tothom eren bàsicament conferències i bona part dels homenatges, mentre que les que estaven destinades al socis cobrien un ample espectre: viatges i excursions, els convits d'homenatge, les reunions setmanals, les vetllades teatrals o les literariomusicals i altres actes organitzats per les diferents seccions. D'entre estes activitats les vetllades literariomusicals celebrades en dijous van gaudir de gran acceptació. No sempre eren exclusives per als socis i s'obrien al públic. Les freqüents sessions representaven un punt d'encontre, discussió i debat intel·lectual no sols de la mateixa societat, sinó també de per-

sonalitats destacades de la cultura valenciana del moment. La premsa es va fer ressò de la programació de les vetllades del dijous. Entre els participants de la sessió del dijous 27 de abril de 1916 identifiquem el nom de Peñarroja relatada pel diari *Las Provincias* del dia següent.

> Anoche se vieron muy animados los salones de esta Sociedad, con motivo de celebrarse la semanal tertulia de música y poesía, en la que nunca falta el ingenio y la inspiración más exquisita, de las que dan continua prueba sus entusiastas elementos.[…]
> Con objeto de facilitar las letras musicales á los compositores valencianos, se aportaron lindos trabajos poéticos, que, á la suerte, fueron distribuidos entre reconocidos maestros.
> "Flor de maig", de Manuel Millás, tocóle al maestro Peñarroja[…]
> Los compositores mencionados darán á conocer, sus indudablemente bellas notas el próximo jueves.
> Faltaron á la *lista* cuatro de los poetas comprometidos, y tras deliberada discusión, se acordó por unanimidad castigarles con una merecida pena de carácter *bucólico*.

D'esta manera descobrim que Peñarroja era soci de la societat i en tal qualitat va participar en la tertúlia i se li va assignar una poesia per a musicar. No sabem si és indicatiu de la preeminència que podia tindre el capellà, però la llista d'assignacions està encapçalada pel binomi Millàs-Peñarroja.

Com ja va fer amb Ramon Andrés Cabrelles, Mn. Francesc va col·laborar amb un altre escriptor vinculat amb la Renaixença valenciana: Manuel Millàs i Sagreras (*1876;†1941), fill del també escriptor Manuel Millàs i Casanoves.

Hem de dir que no sabem si el projecte de Lo Rat Penat va quallar amb l'estrena de les composicions perquè no hem trobat cap notícia al respecte en la recerca en els diaris de les següents setmanes. Tal volta açò va motivar que per a presentar al públic la nova composició fóra inclosa en el següent acte del que anem a parlar. En ell es parla d'una composició de Peñarroja sobre text de Manuel Millàs.

- *Himne per a la festa en pro de la pau*

En 1916 Europa estava immersa en plena Primera Guerra Mundial (1914-1918). A València, com devia ocórrer en altres parts del continent i del món, els catòlics celebraren funcions religioses de pregària a Déu demanant la fi del conflicte bèl·lic. El diumenge 21 de maig de 1916, a les cinc del matí s'havia de celebrar una d'estes funcions religioses, tal com ho explica en *Las Provincias* del 18 de maig.

> se celebrará en la Capilla de Nuestra Señora la Virgen de los Desamparados una solemne fiesta, organizada por varias señoras, en pro de la paz, cantándose un himno, cuya letra es original de don Manuel Millás, hijo del malogrado autor valenciano del mismo nombre y apellido, y música del maestro Peñarrocha.

No obstant açò, els anuncis del dia anterior no parlen en cap moment de la nova composició ni que es tractara d'un acte per la pau, sinó que comuniquen que es tracta d'una missa de comunió general durant la qual el tenor Lamberto Alonso havia de cantar una pregària composta per Ramón Martínez i Mn. Peñarroja havia de dirigir i encarregar-se de la resta. Açò no lleva per a què la celebració s'oferira per la pau i que es poguera cantar l'himne anunciat, ja que Peñarroja era l'encarregat de la part musical. Sospitem, però, que l'obra no era una composició nova i es tractava de la que va crear sobre el poema *Flor de maig* per a les vetllades de Lo Rat Penat. Encara que desconeixem el contingut de la poesia, el títol deixa a les clares l'avinentesa amb la festa mariana del mes de Maria i la Mare de Déu dels Desemparats. Cap, però, la possibilitat que es tractara d'una nova obra.

- *Aires gitanos*

Entre les activitats promogudes per Lo Rat Penat per a l'any 1917 destaca la primera festa de la música valenciana. El con-

cert va tindre lloc el 21 de juny, un dijous, tal volta continuant amb la costum institucionalitzada de les tertúlies literariomusicals en eixe mateix dia de la setmana. Es va elaborar un programa compost únicament per autors valencians, amb un clar objectiu de promoure als compositors valencians i, suposem, que a més eren socis de la societat. Així es publicitava al diari republicà *El Pueblo* el 21 de juny:

> El jueves día 21 de Junio de 1917, á las 9:15 de la noche, se celebrará un gran concierto por una escogida orquesta de 60 profesores, que ejecutará las siguientes composiciones:
> Primera parte: Dirigida por el maestro don José García Sola:
> I. Amor, fe y patria, marcha, de F. J. Blasco; II. Intermedio valenciano, J. G. Sola; III. Scherzo, de M. Martínez; IV. Aires gitanos, de F. Peñarroja.
> Segunda parte: Dirigida por don Miguel Asensi.
> I. Marja de la Ciutat, V. Peydró; II: Idili, P. Sosa, III. Dances valencianes, F. Cuesta; IV. Suite llevantina: a) Preludi. b) Andante. c) Scherzo, M. Asensi.
> Tercera parte: Dirigida por el maestro don Vicente Peydró:
> I. Es chopá hasta la Moma, S. Giner; II. Valencia y la Exposició, raconto para tiple y acompañamiento de arpas y violoncellos por la eminente soprano Maria Ross, V. Peydró; III. Romanza de tiple de la ópera "Sagunto", por dicha tiple señorita Ross, S. Giner; IV. "Una nit d'albaes", S. Giner.

Com podem observar, la primera part se tancava amb la interpretació d'una peça de Francesc Peñarroja, amb el títol *Aires gitanos*. Certament, el títol no sembla el més adient per a un recital de música valenciana.

La crítica de *Las Províncias* del dia següent ens diu del programa que «las composiciones que en él figuraban, con especialidad las de los señores García Solá, Sosa, Cuesta, Martínez y Peñarroja. Fueron aplaudidísimas.»

No s'ha conservat la partitura o es troba extraviada, com ocorre amb altres composicions del mestre. Com es desprén del programa, es tractaria d'una peça instrumental, simfònica. Si açò fora així, seria l'única peça instrumental, ja que la resta

del seu catàleg són obres vocals, bé *a capella* o amb diferents tipus d'acompanyament instrumental. Pel que diu la crítica va tindre una bona acollida del públic.

- *Composicions sense especificar per a actes religiosos*

Al llarg de la dècada estudiada, hem descobert a la premsa altres composicions atribuïdes a Mn. Francesc Peñarroja però anomenades sota les denominacions genèriques de trisagi o motet. Com són citades de forma genèrica no podem conèixer si es tracta de composicions noves i originals o simplement són obres ja existents que es tornen a interpretar. Suposem que en la majoria de casos es tracta de composicions preexistents. Sobretot, en el cas dels trisagis, estava molt estès el *Trisagio al Santísimo Sacramento*, que era l'única obra publicada en vida de l'autor. D'esta peça hem localitzat diverses còpies manuscrites a diferents llocs de la geografia valenciana. També cap la possibilitat que, en el cas dels actes a Tortosa, es tracte del trisagi sobre «Sacris solemniis», del qual hem donat notícia anteriorment.

Amb esta retrospectiva per les composicions de Mn. Peñarroja, tanquem el capítol de la seua tasca musical fora de les institucions on treballava habitualment.

4
Mort de Mn. Francesc Peñarroja i homenatge pòstum

Per a tancar amb l'apartat de reconstrucció de la biografia del mossèn, detallarem allò que ens ha arribat de la seua mort i el posterior acte d'homenatge per part de l'Ajuntament de la Vall.

Hi ha diversos indicis que ens fan sospitar que durant l'any 1920 Mn. Francesc va contraure una malaltia que finalment el va conduir a la mort. El 27 de juny d'eixe any es va produir l'entrada solemne del nou arquebisbe de València, Enrique Reig i Casanova. En l'acte protocol·lari es veien representades totes les institucions de la ciutat. En la comitiva no figurava Mn. Peñarroja, qui havia acudit en representació del Conservatori en anteriors ocasions. A açò afegim que l'acta dels exàmens del Conservatori del 30 de juny de 1920 de puny i lletra de Mn. Francesc presenta una cal·ligrafia bastant dolenta, la qual cosa ens fa sospitar que en eixos dies devia patir algun tipus de malaltia. Esta devia impedir-li estar present a l'entrada solemne de l'arquebisbe i ser la causa de la mala lletra de les actes de final de juny. No obstant això, no ocorre el mateix quan uns dies després ompli l'acta del 2 de juliol, cosa que apunta a que en eixos moments gaudia de bona salut, o almenys no li interferia en l'escriptura. La qüestió de la dolenta cal·ligrafia pot estar relacionada amb un dels detalls que ens va donar Vicenta Borràs en la seua entrevista: la malaltia li va afectar les mans amb unes nafres o èczemes.

Uns mesos després, en la Junta de Professors del Conservatori del 21 de setembre va excusar no poder acompanyar al director del Conservatori, Amancio Amorós, en el viatge programat des de principi de mes per a continuar amb les gestions per a la incorporació del centre als ensenyaments estatals. La raó més probable d'açò podria ser que en eixos moments ja

estava afectat per la malaltia que el conduiria a la mort.

El decés de Mn. Peñarroja va esdevindre el dia 19 d'octubre i va ser enterrat a l'endemà, tal com ho recull la partida de defunció conservada a la parròquia del sant Àngel Custodi.

> [Al marge] 89 Rdo. D. Francisco Peñarroja Martínez. Pbrõ. Adº. [presbitero adjunto]
> [Cos del text] En la parroquial Iglesia del Santo Angel Custodio de la villa de Vall de Uxó, diócesis de Tortosa, provincia de Castellón, dia veinte de Octubre de mil novecientos veinte; Yo el infrafirmado Rector de la misma mandé dar sepultura eclesiástica al cadaver del Reverendo Don Francisco Peñarroja Martínez, Pbrõ., natural de ésta y vecino de Valencia, é hijo de Francisco y Magdalena, que murió á las diecisiete horas de ayer, á los cincuenta y dos años y cinco meses de edad. Recibió todos los Santos Sacramentos. De que certifico. Santiago Obón. Cura. [rúbrica]

Coneixem un poc més de la seua mort i el posterior soterrament multitudinari gràcies a la crònica al diari l'*Heraldo de Castellón*. Encara que la crònica data del dia 21, hem de suposar que està referida al dia anterior, de manera que el 19 va expirar i el dia 20 es va celebrar el sepeli. Sembla que el dia 17 d'octubre es va sentir realment malalt i va decidir tornar a la seua població natal. Així ho descriu:

> En Vall de Uxó ha fallecido el presbítero hijo de dicha población y músico eminente don Francisco Peñarroja, quien merced a sus grandes talentos, pudo obtener la plaza de maestro de capilla del Patriarca de Valencia y la de vice director del Conservatorio de Música de la misma capital.
> La muerte del ilustre hijo de Vall de Uxó ha causado hondo pesar, verdadero desconsuelo.
> El señor Peñarroja se sintió enfermo en Valencia el pasado domingo y presintiendo el fin de su existencia marchó a Vall de Uxó, y anoche exhaló su último suspiro rodeado de su amantísima familia y de sus más íntimos amigos.
> El señor Peñarroja era considerado como una de las primeras mentalidades de la región en el divino arte y tanto por esto como por su trato bondadoso, modesto, se había captado las simpatías de cuantos le trataron.

> El acto del entierro verificado esta mañana ha sido una demostración palpable, fehaciente, de lo mucho que ha sentido Vall de Uxó la pérdida de uno de sus hijos más ilustres.
> Más de 4.000 personas figuraban en el acompañamiento, concurriendo también las tres bandas de música, pero era tal la impresión sufrida por los músicos, que han desistido de tocar, porque las lágrimas se agolpaban a sus ojos.
> Nosotros, con Vall de Uxó, sentimos el prematuro fin de tan eminente músico y de presbítero virtuoso.
> A su familia y a Vall de Uxó enviamos la expresión de nuestro más sincero pesar.
> Dios habrá acogido amoroso en su seno de gloria, el alma del vallense insigne.

Poca cosa més podem conèixer dels funerals i de les circumstàncies de la mort, doncs els periòdics de València van tancar les rotatives des del dia 8 d'octubre fins el 5 de novembre per la vaga dels tipògrafs. Tots els diaris de la capital valenciana del dia 6 de novembre obrin amb la noticia de la vaga i el retorn a la labor editorial. En cap es fa esment del sepeli i posterior funeral del capellà.

Cinquanta-set anys després del decés, Octavi Ten presenta un relat precís del soterrament al diari *Uxó* del 13 de gener de 1977. Dóna alguna informació força interessant, però no contrastable. No sabem d'on extreu tanta i tan detallada informació, encara que la major part de les dades són versemblants i, certament, possibles. Conta la seua crònica que:

> Su muerte fue un día de verdadero duelo en toda la ciudad. A las 12 se realizó el traslado del cadáver, para su enterramiento, en la Ermita del Santo Cristo del Calvario, ermita que aún existe en el Barrio de Carbonaire y que fue testigo de sus grandes triunfos como orador en las fiestas en honor del Mártir del Gólgota.
> Impresionó por la inmensa multitud que asistió y por el dolor que se apreciaba en el rostro de sus participantes.
> El féretro en su último viaje, era conducido a hombros de los componentes de la Filarmónica que rendían honores al que había sido su Profesor. Los actuantes de la Capilla del Corpus Cristo prestaban acatamiento al que fue su Maestro. La presidencia oficial del duelo estaba compuesta por el Alcalde de Vall de Uxó D. Emilio Bernús, el de Valencia D. Juan Bort, el Catedrático del Conservatorio D.

> Pedro Sosa, el Director de la Filarmónica D. Joaquín Rambla y una representación del Colegio del Patriarca. Seguían los familiares y una inmensa multitud que es como decir todo el pueblo. La Banda Artística, interpretando marchas fúnebres cerraba el cortejo.
> Entre la muchedumbre se encontraba D. Félix Azzati, abogado diputado a Cortes por Valencia, director de "El Pueblo" y jefe del partido republicano autonomista, partido al que también pertenecía D. Juan Bort, grupo que tenía mayoría en la ciudad del Turia y como eran tiempos de democracia se elegía Alcalde al que obtenía mayor número de votos.
> Días más tarde recibió la familia de Mosen Francisco un telegrama desde Mentón, en cuyo texto se daba sentido pésame por el fallecimiento de Mosen Francisco Peñarroja. Firmaba la misiva D. Vicente Blasco Ibáñez. Dicho telegrama estaba en poder de su hermano político y estando gravemente enfermo se lo enseñó al cronista.

Tots i cadascun dels personatges, que segons Ten assistiren al sepeli, ho pogueren fer. Però creiem que és un relat construït *ad hoc* pel propi Ten emprant dades que li donen versemblança. Així, encara que Joan Bort va ser l'alcalde de València, però no ho era en el moment de la mort de Mn. Peñarroja, ja que en va exercir entre març de 1919 i març de 1920. Va ser succeït pel també republicà Ricardo Samper. No obstant açò, podia haver assistit al funeral, però evidentment, no en qualitat d'alcalde de València. Emilio Bernús era l'alcalde liberal de la Vall d'Uixó des de gener de 1919 fins 1923. De Pedro Sosa es diu que era catedràtic del Conservatori, però en aquell moment, com hem vist anteriorment, exercia de supernumerari, una espècie de professor adjunt. Joaquín Rambla devia estar present com a director de la banda Filarmónica Centro Vallense, com també hi devia estar Manuel García al front de l'Artística Musical. La presència d'estes dues bandes es devia a la vinculació que Peñarroja tenia amb elles. La banda a la qual pertanyia el capellà era l'Artística Musical, la del *Poble de Dalt*. Així ho recull l'esmentada biografia del pare Tena. Tanmateix, segons l'entrevista amb Vicenta Borràs, Peñarroja va dirigir en nombroses ocasions la música de Rambla, com era coneguda la Filarmónica Centro Vallense; ho corrobora Ernesto Pérez en un dels articles de la sèrie publi-

cada a finals de 1969 en el periòdic *Uxó*, així com l'homenatge que eixa banda li va retre en 1913 per nomenar-lo president honorífic, del qual parlarem més endavant.

Cal recordar, però, que la crònica de premsa del dia posterior parla de l'assistència de les tres bandes del poble. No obstant açò, segons el que exposa Josep-Joaquim Esteve a la seua monografia *C.I.A.C.: música, cultura y societat a la Vall d'Uixó* i Leopoldo Peñarroja en *Historia de Vall d'Uxó*, a la població en eixe moment existien quatre bandes: les esmentades Filarmónica Centro Vallense, l'Artística Musical, la Lira Nuevo Centro i la d'El Progreso. Segons estos autors, esta última es va dissoldre en 1921. Pensem, però, que esta societat ja no existia en el moment del soterrament i per això se'n parla de tres bandes. Esta hipòtesi la corrobora l'article de premsa d'Ernesto Pérez aparegut el 3 de desembre de 1985 al diari *Mediterraneo* on es diu que esta agrupació va desfer-se en 1919 i els seus membres van ingressar, uns en l'Artística i altres en la Lira. Així doncs, la tercera de les bandes devia ser la Lira Nuevo Centro sota les ordres de Fulgenci Badal.

Més endavant parlarem de l'obstinació per part d'Octavi Ten de relacionar els republicans amb mossèn Francesc en el relat del soterrament del capellà. Esta propensió, tal volta motivada per la seua tendència ideològica i per certa imatge del capellà com un home d'idees avançades que es té a la Vall, fa incloure al redactor a Juan Bort, a Fèlix Azzati i a Blasco Ibáñez en la seua crònica. Després aclarirem esta relació amb el republicans i fins a quin punt el capellà era progressista. Per de prompte direm que Octavi Ten sembla recrear la crònica sobre certs elements vertaders i altres dels quals dubtem de la seua veracitat.

El cos de mossén Francesc va ser soterrat en l'ermita del santíssim Crist del Calvari. Antigament, esta ermita estava davant del cementeri de les dues parròquies de la Vall d'Uixó –la del *Poble de Dalt* i la del *Poble de Baix*– abans de ser traslladat. Com li corresponia per pertànyer a la parròquia del *Poble de Dalt*, el seu cos va ser dipositat dins d'un ninxo a la part

esquerra de l'ermitori, on resten les despulles dels preveres de la parròquia del sant Àngel Custodi –els preveres de la parròquia de Nostra Senyora de l'Assumpció ocupen la part dreta–. La sepultura va ser tapiada i no té cap làpida, cosa que no deixa de sorprendre perquè el capellà no devia tindre problemes econòmics pels càrrecs que ocupava.

En la imatge es pot observar la rudimentària pintura que serveix de làpida a la tomba de mossèn Francesc en l'ermita. Si fem cas al que es diu d'ell, podem pensar que, pel seu esperit modest i humil, va voler una sepultura senzilla, sense ornaments. Segons ens ha contat Vicenta Borràs van ser la família d'ella, i ella mateixa, els que durant anys van mantindre la memòria del prevere i visitaven sovint la tomba, li duien flors i, fins i tot, pintaven la falsa làpida. Així ho recull el text on diu «tus sobrinos no te olvidan». També explica el disseny tosc i rudimentari, així com certes errades introduïdes en el text com la data de defunció situada en l'11 d'octubre, en lloc del dia 19 –tal volta fruit d'uns dels retocs de la pintura en confondre la segona xifra–, la confusió del sobrenom de patriarca atorgat a sant Joan de Ribera amb el del patriarca sant Josep, o l'ús inadequat de l'article davant del terme «composición». A més a més, s'aprecia un afegitó davant del nom mirant de donar-li la dignitat que es mereixia en escriure barroerament l'abreviatura de don.

Resumint en unes poques paraules: una tomba senzilla per a un home senzill.

Possiblement, la seua humilitat, senzillesa i modèstia, van fer que la seua vida i obra, encara que pel que hem vist tingueren certa importància a la seua època, anaren perdent-se amb el transcurs del temps, sobretot a nivell valencià. En l'ideari valler sempre ha tingut un lloc rellevant, com ho demostren els homenatges rebuts en vida i pòstumament.

L'expressió de l'amor del poble cap al seu conciutadà es va demostrar en la massiva assistència a l'acte de soterrament: 4.000 persones, segons l'article de l'*Heraldo de Castellón*, en un

poble d'uns 8.800 habitants.

La corporació municipal no va ser aliena a este sentiment de dol mostrat pels veïns de la ciutat. Als pocs dies, el ple municipal es va fer ressò de l'òbit i va mostrar el seu condol per la pèrdua de tan il·lustre fill de la població. A més a més, va prendre la iniciativa de posar el nom de «Francisco Peñarroja» a un carrer o plaça de la població. D'esta manera es va donar un pas per a mantindre en la memòria del poble la figura del destacat prevere músic. Així ho recull l'acta del ple municipal del dia 25 d'octubre de 1920:

Con motivo del fallecimiento de D. Francisco Peñarro-

Senzilla pintura que adorna el ninxo on està soterrat Mn. Francesc Peñarroja (Ermita del santíssim Crist de la Vall d'Uixó)

> ja Martínez, hijo distinguido de esta Villa por sus virtudes, por las cualidades y condiciones, tanto en el orden moral como en el intelectual especialmente por sus profundos conocimientos en el arte de la música, puesto que desempeñaba el cargo de maestro de capilla del Real Colegio de Corpus Christi y era profesor por oposición de Composición y nociones de Armonía del Conservatorio de música de Valencia y vice-director del mismo, el Ayuntamiento acuerda por unanimidad, hacer constar en acta el sentimiento de la corporación municipal por tan sensible pérdida y se signifique el más sentido pésame a la familia del finado, y que se ponga el nombre de D. Francisco Peñarroja a una de las calles ó plazas de esta población que se designara oportunamente.

El procés va continuar fins al mes de gener de 1921. En les següents actes podem descobrir quins van ser els acords i passos donats per decidir la plaça a reanomenar i la seua retolació.

El primer acord, pres en la sessió del 8 de Novembre 1920, va ser disposar que la plaça del Roser anava a ser la que canviaria el nom pel de D. Francisco Peñarroja:

> En cumplimiento del acuerdo tomado en la sesión celebrada el día veinticinco del pasado mes de Octubre acuerda el Ayuntamiento que se ponga el nombre de D. Francisco Peñarroja á la plaza del Rosario, y que se comunique a la familia para su conocimiento y satisfacción.

En l'acta del 20 de desembre de 1920 s'aprova la despesa de la làpida i el material a emprar, juntament amb les dues que es van encarregar per al carrer del Regiment Tetuan. Entenem que la làpida va costar 50 pessetes més altres 8 pels caragols de subjecció.

> Se aprueba un recibo ó cuenta de Rafael Gomez Molinos por tres lápidas de marmol rotuladas, con la rotulación emplomada y doce clavos niquelados con tornillo, que importan las lápidas ciento cincuenta pesetas y los tornillos veinticuatro, con un total de ciento setenta y cuatro pesetas. Con cargo al capítulo de imprevistos.

La col·locació de la làpida a la casa pairal devia realitzar-se a finals del mes de gener. Concretament, a partir del dia 17 de gener, quan es notifica al ple la recepció de les esteles. El ple

va deixar a disposició de l'alcalde la seua instal·lació.

> Habiéndose recibido las lápidas rotuladas para la calle de Reg^to. de Tetuán número 45 y plaza de D. Francisco Peñarroja se faculta a la Alcaldía para que disponga a su colocación.

Segons el relat biogràfic de Manuel Ferrer publicat el 30 de agost de 1966 en el periòdic *Uxó* es va fer un senzill acte d'acatament per a la col·locació de la làpida commemorativa, al qual van assistir autoritats i veïns del poble.

> El Ayuntamiento de nuestra ciudad, acordó por unanimidad rotular la plaza del Rosario con el nombre de su hijo ilustre Rvdo. D. Francisco Peñarroja Martínez. Y en la fachada de la casa n.º 3, en que nació el insigne compositor vallense, se colocó la lápida conmemorativa del acuerdo. Con tal motivo, celebróse un sencillo y emocionante acto en que el pueblo y autoridades, fundidos en un mismo sentimiento de admiración y cariño, rindieron al autor del «Himno a la Vall», el agasajo a que se hizo acreedor por su esclarecido talento y sus preclaras virtudes personales.

Làpida honorífica a la façana de la casa pairal.

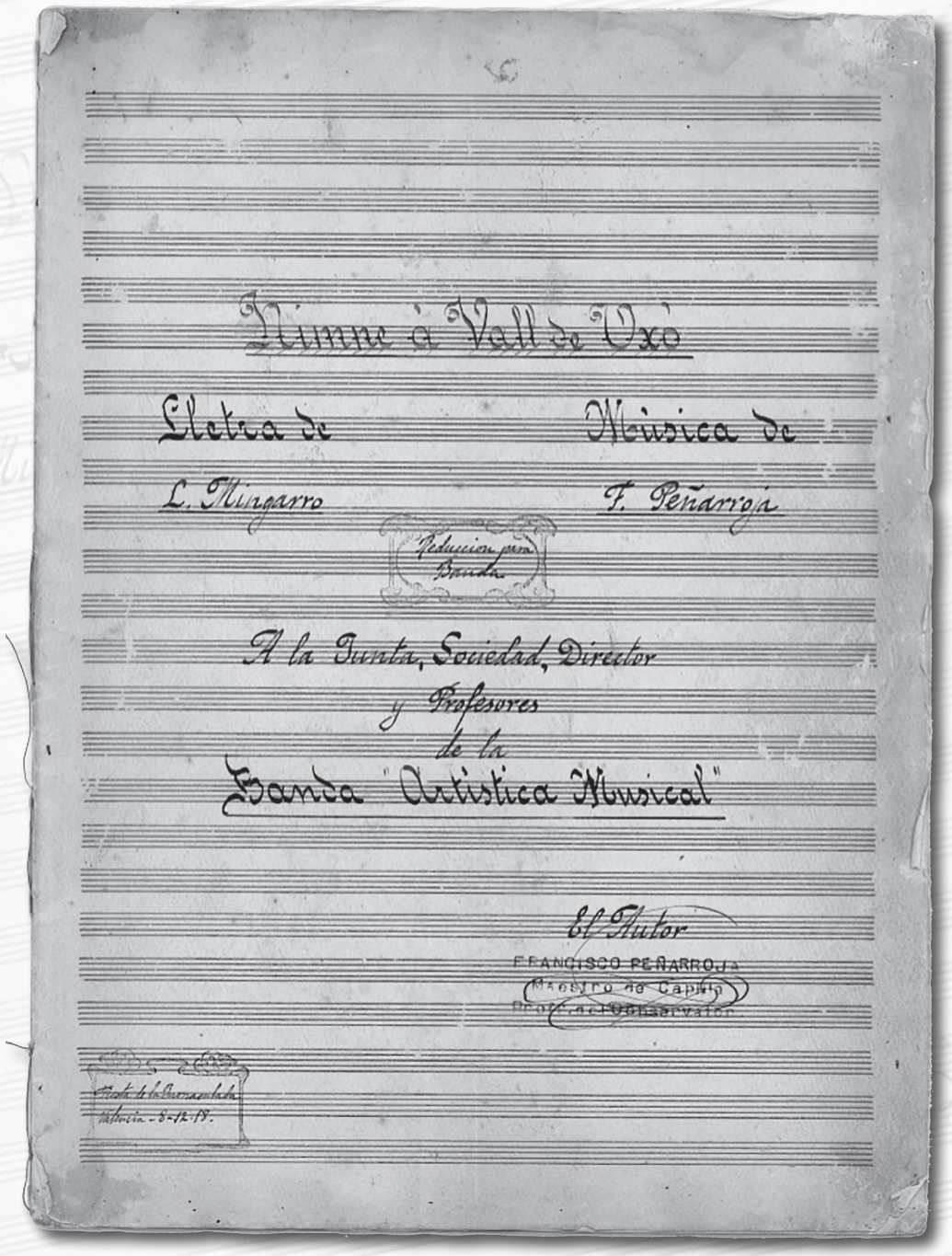

Portada de la transcripció per a banda de l'himne a la Vall d'Uixó feta per mn. Francesc Peñarroja l'any 1918.

5
Mn. Francesc Peñarroja en l'ideari i cultura vallera

Voldríem ara detindre'ns a reflexionar sobre la importància de la figura de Peñarroja dins de la seua població natal, la creació i manteniment de la imatge que es té dins de la cultura de la Vall. Farem un recorregut pels diferents homenatges que se li reteren en vida i després de la seua mort i com s'ha anat configurant la memòria que es té i es guarda del prevere.

No sols després de la mort es va tindre present i es va homenatjar al capellà en la seua població natal. Ja en vida, el músic va ser tingut entre els vallers com a una insigne personalitat musical. Recordem el gran homenatge que se li va retre el 12 de setembre de 1911 amb la finalitat de nomenar-lo fill predilecte, per al qual el sacerdot va compondre l'*Himne a la Vall d'Uixó*.

En este acte van convergir les dues facetes. No havia transcorregut ni un any dels nomenaments com a mestre de capella de RCCCh i professor de composició del Conservatori, quan els dirigents del poble natal de Peñarroja van decidir retre-li un homenatge al músic més il·lustre de la població en eixe moment. Els càrrecs aconseguits així ho demostraven i no es va voler deixar passar l'ocasió de transmetre el respecte, l'orgull i l'estima dels vallers cap a l'insigne capellà. L'entusiasme amb què els habitants de la Vall devien rebre la notícia de les altes fites aconseguides pel seu conciutadà ens explica la diligència i sol·licitud per a organitzar l'homenatge. Anteriorment hem reproduït les paraules d'Ernesto Pérez i l'origen d'este acte i la composició amb què va agrair Peñarroja a la seua població natal.

Resumint el procés direm que durant l'any 1911 es va anar amanint un homenatge per declarar fill predilecte a Mn. Francesc, a celebrar en l'estiu. Finalment la data escollida va ser el 12 de setembre de 1911. El capellà, en agraïment, decideix compondre un himne al qual va posar lletra Lleonard Mingarro.

En l'any 2011, quan es commemorava el centenari de l'homenatge i l'estrena de l'himne, ja vam parlar detalladament, en col·laboració de Josep Font, de tot el que va envoltar l'acte i la composició en *L'Himne a la Vall d'Uixó: un estudi filològic i musicològic*. Poc més a afegir al que ja es va aportar en eixa publicació. Resumint les aportacions de l'estudi sobre el concert-homenatge direm que va tindre lloc la nit del 12 de setembre de l'any 1911. El concert va ser un esdeveniment molt reeixit, tant pel nombre d'assistents com per la difusió que va tindre la notícia. La xifra d'assistents que donen els periòdics és clarament una exageració, doncs es parla d'un nombre entre deu mil i dotze mil persones per a una població que en aquella època no arribava a les nou mil. Encara que siga una xifra unflada, però pel què ens conten les cròniques es van quedar curtes les tres mil cadires que es van amanir i la plaça estava de gom a gom fins al punt que els espectadors ocupaven també les teulades de les cases. Açò ens parla que va ser un acte extraordinari que va congregar moltíssim públic, en part vingut d'altres poblacions. Tal volta la raó d'açò la poden trobar en que s'obria al públic en general la possibilitat d'assistir a un concert amb un programa del qual difícilment hagueren pogut gaudir d'altra manera, especialment si pensem en el *Parsifal* de Wagner. A sobre, si es pensa en la magnitud de la massa coral i simfònica que es va reunir, podem entendre que l'esdeveniment resultara atractiu.

Tan extraordinari acte va tindre ressò en molta de la premsa estatal a banda de la valenciana i va quedar marcat en la memòria dels vallers i valleres que el rememoraren quan feia cent anys.

Dos anys després d'este acte, en agost de 1913, la banda Filarmónica Centro Vallense també li va dedicar un homenatge i el va nomenar president, suposem que honorífic. Així ho explica el diari *La correspondencia de Valencia.*

> D. Francisco Peñarroja Martínez, maestro de capilla del Real Colegio del Corpus-Christi, es un músico distinguido que honra á Vall de Uxó, su país natal. Sus paisanos han querido demostrarle sus simpatías, y al afecto, y por iniciativa de la naciente Sociedad Filarmóni-

> ca de aquel pueblo, se celebró dias pasados una solemnidad artística que resultó brillante y atrajo numeroso público. El presidente explicó el objeto de la velada, que era el de entregar al Sr. Peñarroja el diploma del título de presidente de la citada agrupación de músicos. El maestro de la escuela graduada de Cervantes, D. Eleuterio Pérez, dirigió elocuentes frases en elogio del Sr. Peñarroja, y éste pronunció un notable discurso en el que hizo á grandes rasgos la historia de la música, sus progresos, su influjo en las almas é hizo resaltar la grandiosa figura de Wagner. Fué ovacionado.
> La banda de la Filarmónica, dirigida por el maestro Rambla, interpretó composiciones de su selecto repertorio, siendo muy aplaudida.

Altrament, amb el pas dels anys i l'arribada de la Guerra Civil, sembla que va anar perdent-se la memòria del sacerdot. Durant els anys posteriors a la seua mort les seues obres continuaven interpretant-se a València, principalment al Patriarca, tal com es comprova en la premsa. No obstant açò, cap als anys trenta va anar minvant la seua programació i va desaparèixer amb l'esclat de la Guerra Civil.

En la Vall no tenim cap referencia a escrits i concerts amb obres del capellà fins a la dècada dels anys seixanta, amb alguna excepció com la de l'article sobre l'himne escrit pel guitarrista Estanislao Marco (*1873;†1954) que va ser publicat en 1947 dins *Escuela de Aprendices*.

Així doncs, en la dècada dels anys seixanta comença la recuperació de la seua obra i restitució de la seua memòria en escrits, concerts i actes commemoratius, vinculats amb la proximitat del cinquantè aniversari de la mort del capellà. Els escrits se centren especialment en la composició més emblemàtica per al poble, el seu himne. Va ser la publicació local *Uxó* amb el seu director Manuel Barberán al capdavant els que impulsaren esta restitució. Manuel Barberán, cronista del poble, va ser el primer biògraf i a ell s'uniren altres redactors del periòdic: Ernesto Pérez i Octavi Ten.

Per a commemorar els cinquanta anys de la mort del compositor es van dur a terme diferents iniciatives, que es van concentrar en la IV Setmana Musical de l'any 1969, tal com ho

Retrat de mig cos de Mossén Francesc Peñarroja conservat a la casa pairal.

recull el periòdic *Mediterraneo*. Un any abans de l'efemèride, l'Escola i la Banda Municipal de Música van organitzar una sèrie d'actes entre el 23 i el 30 de novembre, coincidint amb la celebració de la festivitat de santa Cecília, patrona dels músics. Els actes van ser els següents: diumenge 23 celebració de la festivitat de santa Cecília amb la missa *Recordare Virgo Mater*, de Mn. Peñarroja; dilluns 24, conferència d'Ernesto Pérez «La Música como vocación y servicio»; dimecres 26, concert de la Banda Municipal y la Coral Polifónica dirigits per Vicente Peirats Montón; divendres 28, conferència «Mosén Francisco Peñarroja, su vida y su obra» a càrrec de Vicente Llopis Arnau, seguida d'un concert on es va interpretar la missa *Recordare Virgo Mater* sota la direcció de Salvador Seguí; diumenge 30, benedicció de la nova bandera de la Banda Municipal, desfilada, col·locació d'ambdues corones de llorer en les plaques dels carrers dels autors de l'*Himne a la Vall d'Uixó*, Francesc Peñarroja i Lleonard Mingarro, i dinar de germanor per acabar.

Entre les activitats destaquem la recuperació de la missa *Recordare Virgo Mater*, que a partir d'este moment esdevé obra de referència del catàleg de Peñarroja. De fet, juntament amb l'*Himne a la Vall d'Uixó* és l'obra que va tindre i té certa vigència.

D'antuvi ens pot atreure l'atenció la conferència sobre la vida i obra del sacerdot de Vicente Llopis. Llegint, però, la ressenya que en va fer Ernesto Pérez, arribem a la conclusió que no va aportar res de nou que no coneguem: inventari d'obres, notes biogràfiques i aportació musical que no va més enllà de l'*Himne* de la població. En acabar, com a prova de la vàlua musical del prevere, es va interpretar la missa esmentada.

Este mateix acte es va aprofitar per a presentar la iniciativa més interessant i important de totes elles: la recopilació de les obres de Peñarroja. Així, abans de la conferència es va fer la presentació del resultat final del projecte del pare Tena amb el patrocini de l'Ajuntament. El recull presenta trenta-set obres en còpia manuscrita: trenta-sis són còpies d'originals arxivats

al RCCCh i l'última és de l'*Himne a la Vall d'Uixó.* Una apreciació que volem fer al respecte de la recopilació que es custodia a l'arxiu de la Biblioteca Municipal de la Vall d'Uixó és que es tracta d'una còpia mecànica en mala qualitat de la conservada a la Biblioteca de Compositors Valencians de València. La còpia de l'arxiu valler té les fulles tallades i, per tant, s'ha perdut part de la música.

A partir d'este moment i per la promoció que es va fer de l'*Himne* es va anar incorporant esta peça, cada volta més, en molts dels actes. Açò va fer cada vegada més presents als autors de l'obra, especialment a Peñarroja.

L'any 1986 es va celebrar el 75è aniversari de l'estrena de l'*Himne*. El dia quatre d'octubre de 1986 es va dur a terme un festival-homenatge als autors, Peñarroja i Mingarro. Es va resoldre amb un concert on actuaren les tres bandes del municipi –la Unión Musical Vallduxense, el Centro Instructivo de Arte y Cultura i l'Ateneu Musical Schola Cantorum– i el cor polifònic Serra Espadà. Evidentment, l'acte es va concloure amb la interpretació de l'obra rememorada per part de l'Ateneu Musical Schola Cantorum, entitat que per altra banda més voltes l'ha interpretat, atès que compta amb un cor polifònic, segons diu Ernesto Pérez en el seu llibre sobre esta obra.

L'any 2000 es celebrava el 750è aniversari de la carta pobla de la Vall d'Uixó, atorgada pel rei Jaume I, el conqueridor. Un dels projectes que es van dur a terme eixe any va ser l' edició impresa de l'*Himne a la Vall d'Uixó* a càrrec de l'Ajuntament. Va ser una bona iniciativa, doncs fins a eixe moment el material del que es disposava per a la interpretació de l'obra eren còpies manuscrites de les parts dels instruments que posseïen les bandes en els seus arxius. No hi havia partitura general i a les particel·les hi havien nombroses errades de còpia, introduïdes amb les diferents còpies fetes amb el pas dels anys. El projecte es va resoldre amb una nova còpia de les particel·les, però sense sotmetre-les a una anàlisi i correcció d'errades, tret d'algunes que eren més evidents. No es va realitzar allò que es coneix com a una edició crítica. No sols

això, durant el procés es van introduir noves errades, amb la qual cosa una iniciativa positiva va esdevindre un projecte contraproduent. Molt més si pensem que l'Ajuntament va distribuir el nou material imprès a totes les bandes per a tindre un únic material.

Passats uns anys, el 21 d'abril de 2004 es va publicar l'ordre de la Generalitat Valenciana per la qual es resolia denominar al Conservatori Professional de la Vall d'Uixó amb el nom de «Mossèn Francesc Peñarroja». La resolució regulava la sol·licitud acordada pel Consell Escolar de l'esmentat conservatori el 7 d'octubre de 2002 i ratificada pel Consell Escolar Municipal el dia 25 de març de 2003. Amb este gest, el Conservatori i per extensió la ciutat, va consolidar en la seua memòria la figura del capellà, en una població amb una gran tradició musical, on tota la comunitat escolar musical es troba vinculada amb el centre.

El darrer dels homenatges es va celebrar l'any 2011, en complir-se els cent anys de l'estrena de l'*Himne a la Vall d'Uixó*. Van ser molts els actes commemoratius organitzats per diverses associacions culturals: articles, publicacions, enregistraments i concerts. L'Ajuntament va resoldre l'homenatge amb un concert de les tres bandes de la població, en el qual es va interpretar

Logotip oficial del centenari de l'himne a la Vall d'Uixó.

indefectiblement l'*Himne*. El concert va tindre lloc el diumenge dia 11 de setembre, justament la nit abans de complir-se els cents anys. En la seua interpretació participaren cantants de totes les agrupacions corals de la població juntament amb una selecció de músics de les tres bandes.

Tal volta l'associació que va dedicar més esforços a commemorar l'efemèride va ser l'Ateneu Musical Schola Cantorum. Esta entitat va publicar un estudi amb edició crítica de la partitura de l'himne, l'esmentat *L'Himne a la Vall d'Uixó: estudi filològic i musicològic* de Font i Valls, a més de realitzar a partir d'ell un enregistrament, *Himne a la Vall d'Uixó 100 anys de 1911-2011: un segle d'himne, mig segle de Schola Cantorum*, que va ser guardonat amb el premi Euterpe a la investigació, producció i creació musical de la Federació de Societats Musicals de la Comunitat Valenciana. A més a més, van dedicar el concert que anualment realitza la banda de l'entitat al mes de setembre a reconstruir el concert de cent anys abans. Dit concert va comptar amb la col·laboració de membres d'algunes agrupacions corals del poble –Cor Polifònic Serra d'Espadà, Cor de la parròquia de la Mare de Déu de Lourdes i Cor de la parròquia de Nostra Senyora de l'Assumpció. En este mateix acte es va presentar un menut documental, *La veu d'un poble*, sobre l'estrena de l'himne.

Allò que es desprèn del que hem estat veient fins ara és que existeix a l'ideari valler un espai per al record de Mn. Francesc Peñarroja, malgrat els anys passats. La memòria vallera el recorda com a un compositor destacat i que està directament unida a l'obra per la qual és recordat: l'*Himne a la Vall d'Uixó.* En este sentit, hem de dir que l'obra s'ha guanyat un lloc al repertori en ser l'obra que tanca certs actes musicals o protocol·laris de la població, cosa a la qual ha servit l'enregistrament de l'Ateneu Schola Cantorum que habitualment és emprada quan no es disposa d'agrupació musical per a interpretar-la.

Realment, l'*Himne* és tingut com a un referent hui en dia pels vallers, espentada per la promoció que se n'ha fet des dels anys seixanta. Prova de la seua presència en la consciència

identitària de la comunitat dels habitants de la Vall i de la infiltració en les noves generacions és la recent versió que ha fet de l'obra el grup local, que fa sàtira musical, Peluts Productions. El grup, format per persones amb una mitja d'edat de 30-35 anys, ha fet una nova versió crítica de la idiosincràsia de la població en la cançó *Dos de tot* sobre la música de Peñarroja.La versió es va interpretar en directe en el concert que van oferir el 7 de març de 2015 a l'auditori de l'edifici cultural Leopoldo Peñarroja i es pot trobar en la xarxa.

L'altra de les peces que de tant en tant es programa és la *Missa Recordare Virgo Mater*. Potser siga l'obra culminant del repertori de Peñarroja i pel seu valor s'ha recuperat en diferents ocasions. Ja hem comentat com es va interpretar durant les celebracions del cinquantenari de la mort del compositor. El Cor Parroquial de l'església de l'Àngel Custodi és qui ha mantingut entre el seu programa esta peça i l'ha interpretada en diverses ocasions, segons ens ha contat el seu director, Miguel Ángel Martínez.

Per últim, comentarem que a principis d'agost de l'any 2012 es va recuperar altra de les seues partitures més importants: el *Magnificat a sant Joan de Ribera* per a tenor, 12 veus i orquestra. El director i investigador Robert Ferrer (*1984) es troba desenvolupant una valuosa tasca de recuperació de repertori valencià de principis del segle XX al voltant de la figura de Rigoberto Cortina (*1843;†1920). En el transcurs de la seua investigació, va descobrir la partitura de Mn. Francesc i li va parèixer digna de ser recuperada. Així, els dies 2, 3 i 4 d'agost es va interpretar juntament amb altre repertori d'autors valencians en un cicle que es va desenvolupar en les poblacions de la Vall d'Uixó, Borriana i Faura. Per a dur a terme el projecte va disposar de l'Ensemble Col legno, que habitualment dirigeix, i va comptar amb la col·laboració del Cor Parroquial del sant Àngel de la Vall d'Uixó, la Coral Polifònica Benicalaf de les Valls i el Cor Carnevale de Borriana.

Quan han passat quasi cent anys des de la desaparició del compositor, la memòria que es té del capellà és difosa. Més enllà de quatre dades biogràfiques rellevants com que va ser el compositor

de l'himne de la localitat i que era professor de composició al Conservatori de València i mestre de capella del Reial Col·legi de Corpus Christi, poc més en sabem els veïns de la Vall sobre el seu avantpassat. Queden en boca d'unes poques persones relats envoltats de certa aura laudatòria, una mena de mitologia popular que sempre naix al voltant d'aquelles persones que són considerades il·lustres. Estes històries han passat de pares a fills i, dues generacions després, allò que ens conten són retalls mal lligats de la seua vida i molt poc de la seua obra, a excepció de l'*Himne a la Vall d'Uixó* i la *Missa Recordare Virgo Mater*. A més, llevat del cas de Vicenta Borràs, poc hem tret en clar de les entrevistes mantingudes.

Un tòpic comú que se'ns ha transmès del capellà és que el mossèn era un home avançat, que pertanyia a algun tipus d'associació d'idees progressistes. Cal dir, però, que esta idea recurrent no ens encaixa amb tot allò que hem anat descobrint de l'autor. El perfil que hem esbossat ens indica que era un sacerdot de fortes conviccions religioses, preocupat per difondre la doctrina de la fe catòlica. Açò el va dur a desenvolupar una intensa tasca com a predicador i, fins i tot, sembla imbuir la resta de facetes com a músic, docent i compositor.

Altre tòpic que trobem entre els vallers és la profunda admiració que mossèn Francesc professava per la música de Wagner. Esta passió la va intentar transmetre al poble mitjançant la interpretació d'obres de l'autor per les bandes de la població. A més a més, els cronistes vallers insisteixen una i altra volta en les arrels wagnerianes de les seues composicions, sobretot en l'obra per la qual es conegut a la Vall: l'*Himne*.

Tot seguit aprofundirem en estos tòpics, més o menys fundats del capellà.

5.1 Peñarroja com a un home d'idees avançades, amic de republicans

Existeix en l'imaginari valler la idea que Peñarroja era una persona un tant progressista. Tanmateix, no sabem indicar qui-

na era eixa tendència ni de quin signe era: si era una qüestió religiosa, política, social, musical, lingüística, artística, etc.

Hi ha persones que parlen dels vincles que l'unien amb importants republicans de l'època, concretament amb Fèlix Azzati (*1874;†1929) i Vicent Blasco Ibáñez (*1867;†1933). L'origen d'açò sembla estar a l'article que Octavi Ten Orenga va publicar al diari local *Uxó*, on parla de les suposades relacions de Peñarroja amb estes persones. Exposem la part de l'article on hi ha molta informació que ens pot resultar útil per a la qüestió que ens ocupa, si bé, esta informació després passarem a confrontar-la, contrastar-la i filtrar-la. Pel que hem vist al llarg del present treball, els articles de premsa i les monografies semblen fruit d'un exercici d'imaginació i narrativa dels autors, fonamentats en unes poques dates, més o menys verídiques, però no contrastades.

Així ens parla Octavi Ten Orenga a l'article «20 de septiembre de 1920. Muere mosen Francisco Peñarroja» publicat al periódic *Uxó* el 13 de gener de 1977.

> El 20 de septiembre de 1920 fallecía en nuestra ciudad el que fue su hijo predilecto, Mosen Francisco Peñarroja Martínez, Director de la Capilla del Corpus Cristi de la Colegiata del Patriarca de Valencia y Catedrático de Armonía y Composición del Conservatorio de la misma población.[…]
>
> El féretro en su último viaje, era conducido a hombros de los componentes de la Filarmónica que rendían honores al que había sido su Profesor. Los actuantes de la Capilla del Corpus Cristo prestaban acatamiento al que fue su Maestro. La presidencia oficial del duelo estaba compuesta por el Alcalde de Vall de Uxó D. Emilio Bernús, el de Valencia D. Juan Bort, el Catedrático del Conservatorio D. Pedro Sosa, el Director de la Filarmónica D. Joaquín Rambla y una representación del Colegio del Patriarca. Seguían los familiares y una inmensa multitud que es como decir todo el pueblo. La Banda Artística, interpretando marchas fúnebres cerraba el cortejo.
>
> Entre la muchedumbre se encontraba D. Félix Azzati, abogado diputado a Cortes por Valencia, director de "El Pueblo" y jefe del partido republicano autonomista, partido al que también pertenecía D. Juan Bort, grupo que tenía mayoría en la ciudad del Turia y como eran tiempos de democracia se elegía Alcalde

al que obtenía mayor número de votos.
Días más tarde recibió la familia de Mosen Francisco un telegrama desde Mentón, en cuyo texto se daba sentido pésame por el fallecimiento de Mosen Francisco Peñarroja. Firmaba la misiva D. Vicente Blasco Ibáñez. Dicho telegrama estaba en poder de su hermano político y estando gravemente enfermo se lo enseñó al cronista.
¿Cuál era la amistad de Blasco Ibáñez, Félix Azzati, y Juan Bort con Peñarroja?
A mediados de 1921 el antecesor del relator tenía dos ídolos: Blasco Ibáñez y Mosen Francisco Peñarroja. También era suscriptor de «El Pueblo» órgano del partido republicano autonimista de Valencia de cuyo periódico era propietario Blasco Ibáñez y director D. Félix Azzati. En dicho periódico, había una sección que se titulaba: ¿Qué desea Vd. saber? Cada lector realizaba la pregunta que le interesaba. Un equipo de destacadas figuras del arte, literatura, filosofía y ciencias contestaba. Ese antecesor preguntó Concepto de Mosen Francisco Peñarroja como religioso y músico. A dicha pregunta replicó D. Félix Azzati de la siguiente manera:
«D. Francisco Peñarroja era un músico de elevada cultura y Blasco Ibáñez, a principios de siglo, había sido alumno de él, puesto que por consejo de D. Salvador Giner, que los puso en contacto, recibió lecciones de armonía y composición porque deseaba superar su conocimiento intelecto-musical, y de esa manera mejorar las críticas que realizaba en la correspondiente sección de El Pueblo.
Le consideré como un gran profesional de la música y un gran humanista, dispuesto siempre al diálogo, pero nunca provocándolo. Tolerante hasta lo máximo pero dominando fuerte el terreno de la Teología. En fin un profesional del que guardas un agradable recuerdo; el haber tenido contacto con superdotado.»
Hasta aquí ha hablado el director de El Pueblo. El que desea saber sí hay tal exactitud puede buscar en la hemeroteca de Valencia, julio de 1921.
Pero no termina esto. Un buen amigo del cronista, D. Vicente García Julve, canónigo de la Diócesis de Tortosa y director de la capilla de la Catedral Tortosina, en 1948 había ganado por oposición la plaza de director de la capilla del Corpus Cristi del Colegio del Patriarca de Valencia, o sea, la que ocupó hasta su fallecimiento Mosen Francisco, le narró: que revisando el archivo musical de la Capilla del Patriarca encontró una especie de memorias del maestro Peñarroja por medio de las cuales se deducía que con la amistad y apoyo de D. Juan Bort y D. Félix Azzati, Alcalde y Diputado a Cortes por Valencia respectivamente y apoyados por las demás

> autoridades se trasladaron a Madrid donde realizaron gestiones con el fin de conseguir que el Conservatorio de Música que era de carácter Municipal pasase a ser Nacional.
> Costó muchos viajes y visitas pero la terquedad dió sus frutos y se consiguió el deseo.
> Lo triste fue que el «Capellá» no lo pudo contemplar puesto que celebrándose su sepelio se daba la penosa casualidad de que se recibía en Valencia el comunicado del ministerio por medio del cual se le daba el pase a categoría Nacional y se designaba director a D. Francisco Peñarroja Martínez.
> Está descifrada la incógnita de la asistencia de D. Félix Azzati y D. Juan Bort al entierro del maestro Peñarroja y el telégrama de pésame de D. Vicente Blasco Ibáñez.
> Mosen Francisco tenía más categoría que la que los valleros le concedían y eso que no eran cortos.
> ¡Qué gran personaje de Vall de Uxó se fue prematuramente!

En el seu moment no va deixar de sorprendre'ns el que es pot llegir en estes pàgines: l'amistat d'un capella amb els principals líders republicans de la València de l'època. Açò també concordava amb la seua amistat amb un altre republicà declarat, Lleonard Mingarro, autor de la lletra de l'*Himne a la Vall d'Uixó*, al qual Peñarroja va posar música. I encara anàvem més lluny en les nostres elucubracions, fent-nos pensar en la hipòtesi d'un presumpte relegament de la història de la música valenciana per part de l'orde eclesiàstic, sobretot dels cecilianistes, precisament per estes amistats poc recomanables. Altrament, el silenci i oblit que personatges del panorama musical eclesiàstic vessaren sobre ell, com ara Vicente Ripollés, ens feia afermar-nos en esta hipòtesi, i que creiem, no és del tot descartable. No obstant açò, de les paraules de Ten no ens en podem refiar massa, ja que han resultat no ser del tot certes, com es pot comprovar des de la primera frase, on diu que la mort de Peñarroja va esdevindre el 20 de setembre, quan realment va ser un mes després. Malfiats del text de Ten, vam intentar confirmar les seues afirmacions. Malauradament, les fonts d'eixa època són escasses i parcials.

La premsa, que ens podia confirmar allò que narra Ten sobre

el sepeli de Peñarroja no es pot contrastar. A la ciutat València es va produir una vaga de tipògrafs dels periòdics a partir del 8 d'octubre i que es va perllongar fins el mes de novembre, la qual cosa va comportar que es deixara de publicar la premsa diària durant pràcticament tot el mes d'octubre i que no es donara noticia de la mort i posterior soterrament del capellà. Sols un parell de periòdics de la ciutat de Castelló recolliren l'esdeveniment: l'*Heraldo de Castellón* i *Provincia nueva*. Cap dels dos fa una crònica tan detallada com la de Ten i destaquen únicament que a l'acte assistien al voltant d'unes 4000 persones amb participació de les tres bandes de música, sense donar més detalls.

Cercant l'article del diari *El Pueblo*, al qual ha fet referència Octavi Ten, comprovem que realment no es correspon amb allò que exposa este autor. Per de prompte, el diari no és de juliol de 1921, sinó que és del 24 de desembre de 1927. Vicent Ten, pare d'Octavi i valler de fortes conviccions republicanes, fa una pregunta en la secció «¿Qué desea usted saber?», oberta a les qüestions plantejades pels subscriptors de *El Pueblo*. A continuació el reproduïm, per contrastar el seu contingut.

> VICENTE TEN, Vall de Uxó.—«En el hermoso articulo de don Félix Azzati, contestando al señor Fornet inserto en nuestro periódico EL PUEBLO, se cita el nombre del sacerdote señor Peñarrocha, como su profesor de música. ¿Por qué no tienen la bondad de darnos detalles de este señor sacerdote que no temía el contagio del empecatado señor Azzati?»
>
> Era el señor Peñarrocha un notabilísimo armonista. Son muchas las figuras ilustres de técnicos y artistas valencianos desconocidos por su total aislamiento de la vida. Hombre de vasta cultura musical, sus lecciones de harmonía eran un modelo de claridad: explicada por él la técnica de los altos estudios de harmonía y composición, aparecía mucho más fácil y asequible de lo que comunmente se cree. Fué una figura notable en nuestro Conservatorio. El señor Azzati, ya en edad madura, quiso completar sus estudios musicales en nuestro Conservatorio y se matriculó para cursar los estudios de harmonía y composición. Asistió a las clases del sacerdote Peñarrocha y recibió de él muy sabias lecciones. Compuso entonces nuestro Director algunos ejercicios, que conserva, sobre temas dados por el profesor.

> Sin embargo, algo hay en la pregunta que usted nos dirige que aviva nuestros recuerdos. Casi terminados los estudios técnicos de harmonía por el señor Azzati, suscitóse un día entre alumno y maestro, que se profesaban un verdadero cariño, el tema religioso hasta entonces, por fortuna, eludido u olvidado por los dos. A pesar de suaves reiteraciones del sacerdote señor Peñarrocha, procuró el señor Azzati, sobreponiendo a todas las diferencias, el afecto y gratitud que hacia su maestro sentía, asistir a clase esquivando con dulzura el vivo fervor de proselitismo que se despertó en el señor Peñarrocha. Y como las lecciones de harmonía no era lógico que se perdieran en vanas aunque discretas controversias sobre extremos religiosos, Azzati hubo de suspender muy a pesar suyo la asistencia a clase, con lo que él ganó en sosiego y el arte musical no perdió nada.

Si llegim el contingut, les diferències són més que evidents. Octavi Ten fa una interpretació bastant lliure del text. Ni tan sols la qüestió que motiva el text anava en els termes d'admiració al·ludits i s'entreveu certa sorna en les paraules. Pel que ens conta Ten, sembla que en cert moment va tindre accés a l'article i coneixia el seu contingut, però no el devia consultar en el moment de la redacció del seu escrit o simplement va decidir refer-lo. És evident que adapta, quan no s'inventa directament, el seu contingut des de la pròpia percepció de la figura de Mn. Peñarroja amb la finalitat de transmetre una determinada imatge del capellà als lectors del periòdic local en el últims anys de la dictadura franquista.

Per a conèixer un poc més eixa relació amb Félix Azzati, hem consultat el número d'*El Pueblo* on apareix l'article del qual naix la consulta de Vicente Ten. Fèlix Azzati va publicar el 16 de agost de 1927 l'article «A modo de reconvención» en resposta a una carta del jove Emilio Fornet, amb aspiracions a escriptor, el qual es queixa de no veure publicat al diari *El Pueblo* cap dels escrits que ha enviat. En ell, Azzati fa gala dels seus coneixements musicals i ens diu que els va aprendre de la mà de Peñarroja, cosa per la qual li està agraït.

> […]Para las palabras, la ortografía, es como los intervalos para los acordes. Supongamos que sus cuartillas pretenden ser un acorde (tono de la natural menor) de séptima de dominante, en busca de

> la tónica, su suave desenlace; pues bien; en vez de mí natural, sol sostenido, sí y re naturales, equivocó usted el bajo (ahora recuerdo con dilección y gratitud las lecciones que recibí, muy cumplidos mis cuarenta años, del sacerdote señor Peñarrocha). Bien sabe usted cuanto se vacila, en los comienzos, para armonizar un bajo dado o armonizar una melodía dada. Sí, muy difícil es para un ciego o un sordo vivir en el pentragrama.[…]

Es veu com, efectivament, hi va haver certa relació amb Azzati, si més no, cortès, encara que no en els termes que relata Octavi Ten. Cap rastre de la relació amb Blasco Ibáñez ni de les classes amb Peñarroja recomanades per Salvador Giner. I què dir de la resta del text suposadament citat: pura invenció. La possibilitat d'una vertadera relació entre Blasco Ibañez és molt remota, ja que Blasco va fixar la seua residència a Madrid en 1906. Cap la probabilitat que en eixos anys es conegueren per la passió d'ambdós per la música, sobretot la de Beethoven i Wagner. Creiem que esta hipòtesi s'esvaeix si pensem en els convulsos anys de principi de segle i el marcat republicanisme de Blasco Ibáñez. Escriu en eixos any *La catedral* (1903), un al·legat anticlerical. Mal moment per encetar relacions amb un capellà nouvingut a la capital, dedicat en aquell moment a la predicació catequètica i obstinadament combativa de les tendències de lliure pensament, tal com hem llegit en premsa. Després de 1906, les visites de Vicent Blasco Ibáñez a València són esporàdiques i breus. És un home que es dedica a recórrer el món i recollir els fruits de la seua fama. En esta conjuntura difícilment podia forjar-se l'amistat entre persones tan diferents i allunyades. No sols això, el presumpte telegrama, enviat per l'escriptor a la mort de Peñarroja, provenia de Menton, segons Ten. En 1920 Blasco Ibàñez es trobava a Nova York, d'on va tornar en estiu a Niça. No va ser fins 1922 quan va fixar la residència a Menton, a trenta quilòmetres de Niça. Sembla, doncs, que la història del telegrama és de nou una invenció del periodista. No obstant açò, cap la remota possibilitat que es rebera un telegrama de condol de França, ja que Ten assegura

que el cunyat del prevere el posseïa i ell el va poder veure. Cal dir, però, que per més que hem cercat i preguntat, la família de Vicent Segarra, el que fóra cunyat de Peñarroja, no en sap res.

Arribats a este punt, tenim fundats dubtes que la història de Ten siga certa.

A més a més, del parer que tenien els republicans de la figura de Mn. Peñarroja, tenim altres referències no tan bondadoses a *El Pueblo*. Concretament ens referim a la crònica del Dijous Sant en la parròquia de la Mare de Déu del Roser del Cabanyal de l'any 1906 que es pot llegir en l'apartat corresponent a l'etapa de 1901 a 1910. Cal dir, però, que es tracta d'un document marcadament anticlerical, en sintonia amb la tendència ideològica republicana imperant. En el moment de l'article, Mn. Francesc era un prevere dedicat a la predica i no s'havia convertit en el referent musical de la dècada següent. Entenem que en este període posterior podia haver-se guanyat el respecte dels conciutadans de València per la seua tasca artística i docent, fins i tot dels republicans, com ho demostra el testimoni d'Azzati.

Era, doncs, Mn. Peñarroja un home d'idees avançades, com ens han dit?

Pensem que des d'un punt de vista polític no ho era. Però una cosa que sembla desprendre's dels testimonis és que era una persona oberta i dialogant. D'ací la col·laboració amb republicans com Lleonard Mingarro en la lletra de l'*Himne a la Vall d'Uixó*, el qual el tracta d'amic en la dedicatòria de la seua fotografia que hem reproduït al principi d'este llibre.

Hem comentat en tractar de les seues activitats durant la primera dècada a la ciutat de València que Peñarroja mostra una clara inclinació a participar de l'acció social de l'Església. Esta era una línia d'evangelització i presència en el món obrer encetada a finals dels segle XIX amb la doctrina social del papa Lleó XIII i que es manté amb menor o major intensitat fins als nostres dies. Amb esta línia d'acció intenta frenar-se l'expansió dels ideals socialistes i comunistes al novell món obrer nascut de la industrialització del XIX. Mn. Francesc desenvolupa una

remarcable labor en este sentit amb conferències a les societats i cercles catòlics de la capital valentina i formant part de l'Academia para la Propaganda Social Católica. D'esta implicació amb el món obrer tal volta li vinga la imatge de capellà progressista.

Este perfil també pot estar relacionat amb la participació en institucions seglars com la seua docència al Conservatori o, amb major mesura, pel compromís amb la llengua i la seua pertinença a la societat valencianista Lo Rat Penat i la vinculació amb l'Agrupació Pro-Poesia Valenciana. Recordem com la majoria d'obres profanes a les quals va posar música tenien lletra en valencià. No sols això, pel que hem sabut, mitjançant el testimoni de Lòpez-Chavarri, la versió de l'escena de la «Consagració del Greal» del *Parsifal* que va muntar l'any 1911 era la traducció catalana de Pena i Viura. No obstant tot açò, no era estrany trobar eclesiàstics implicats en la causa de la llengua. Recordem com a la mateixa associació de Lo Rat Penat treballava intensament el pare Lluís Fullana (*1872;†1948) per dotar a la llengua d'un corpus ortogràfic. O en altres contrades, la important tasca lingüística del sacerdot mallorquí Antoni Maria Alcover (*1862;†1932). El seu compromís amb la cultura valenciana el duia no sols a participar en qüestions de llengua, sinó també a potenciar la música de compositors valencians, contemporanis o del passat.

No sabem fins a quin punt se'l pot considerar avançat pel seu compromís amb la llengua i la cultura valenciana.

Per altra banda, segons testimoni de Vicenta Borràs, Mn. Francesc tenia una dispensa papal per a no dur la sotana protocol·lària que com a prevere havia de vestir. La vènia li va ser concedida per la seua presència en el món seglar en institucions com el Conservatori, segurament amb la pretensió de donar-li un imatge de proximitat.

Este perfil que hem anat desgranant ens mostra un capellà potser no progressista, però, si més no, de tarannà obert, accessible i dialogant. Estos trets poden causar, en una persona d'un segle després, la impressió de trobar-se enfront d'un sacerdot

d'idees avançades, des de la visió distorsionada que podem tindre del món eclesiàstic noucentista i de principis del segle XX.

5.2 Mossèn Peñarroja wagnerià

De tots és conegut que al final del segle XIX i principi del XX es va produir al món occidental un fort corrent de difusió de l'obra de Richard Wagner. Arreu d'Europa van ser molts els músics, artistes i intel·lectuals que és van deixar captivar per la música i pel pensament estètic de l'autor alemany. Bayreuth esdevé un lloc de pelegrinatge i es reverencia la figura del músic germànic. La projecció i influència de la música de Wagner s'estén d'una manera o altra en la producció musical dels compositors posteriors, adquirint els seus procediments o refusant el seu estil. La importància del fenomen va ser tal que fins i tot és va incorporar a la llengua el terme wagnerisme per a denominar este corrent i wagnerià per a designar als seus partidaris. La música i òperes del compositor alemany es van escampar ràpidament per Europa i Amèrica, de manera que els defensors i partidaris dels postulats estètics de Wagner es multiplicaven per tot arreu i s'agruparen en associacions. A Espanya el principal nucli es va constituir a Barcelona on es va crear l'Associació Wagneriana en 1901. A València va arribar el moviment de la mà d'Eduard Lòpez-Chavarri, amic i company al Conservatori de Mn. Peñarroja. Chavarri va defendre la figura de l'autor alemany amb tot tipus d'arguments mitjançant estudis sobre les obres d'este compositor, en conferències i en la seua tasca com a crític. Altres wagnerians que es dedicaren a difondre amb els seus escrits l'obra de Wagner van ser Ricardo Benavent, Rodrigo Soriano o Vicent Blasco Ibáñez.

Els músics religiosos no van ser aliens a esta tendència. Malgrat l'esperit pagà que impregna gran part de la seua producció, fonamentada en la mitologia germànica, Wagner fa ús en l'òpera *Parsifal* del simbolisme cristià i està plena d'al·lusions a la figura del redemptor, la qual cosa li dóna una aura de mis-

ticisme i religiositat. Açò li va reportar aferrissades crítiques i apassionades adhesions. Entre les primeres, és coneguda l'enemistat del filòsof Nietzsche, nascuda arran esta òpera i els escrits que li va dedicar a qui en altre temps era admirat. Per altra banda, la càrrega cristiana de l'òpera li va atorgar les simpaties dels sectors cristians, especialment, els catòlics, els quals van veure en ella una de les composicions religioses culminants de tota la història de la música. A més a més, no s'han d'oblidar les recomanacions d'este autor germànic de tornar la mirada cap als models estilístics del contrapunt de Palestrina per a transmetre valors d'elevada espiritualitat i dels quals fa ús al *Parsifal*. Tots estos elements van fer que fóra pres com a un exemple prototípic i sublim d'un nou estil religiós arrelat en la tradició contrapuntística i transmissor d'una profunda espiritualitat, especialment en l'escena de la Consagració del Greal, ja que en ella es fa exaltació dels misteris eucarístics. Prova d'esta admiració i encimbellament de l'òpera esmentada i la figura del mestre alemany les trobem en el Tercer Congrés sobre Música Sagrada celebrat a Barcelona, on va participar Peñarroja.

Mn. Francesc no va quedar al marge d'esta passió per la música de Wagner i la veneració del *Parsifal*. Ja hem vist en els apartats corresponents com va recórrer a l'escena de la Consagració del Greal en diversos moments i contextos: en l'acte en commemoració del tercer centenari de la mort de, l'aleshores, beat Joan de Ribera; en el concert-homenatge que li van retre a la Vall d'Uixó; en les classes al front del conjunt vocal i instrumental del Conservatori.

La seua devoció per Wagner va constituir un senyal d'identitat, si s'ha de jutjar pel que ens conten sobre el capellà alguns dels seus biògrafs i per la imatge que se'n conserva a la Vall d'Uixó.

Així, Manuel Ferrer en un article en el periòdic *Uxó* del 30 de agost de 1966 afirma que:

> Enamorado de la música alemana, de sentido altamente revolucionario que patrocinaba el inmortal Wagner, introdujo en esta

> población de Vall de Uxó la afición a la escuela de aquel famoso compositor germánico.

O les que fa dos anys després Ernesto Pérez, als huit articles que dedica a parlar de l'*Himne a la Vall d'Uixó* i dels seus autors, publicada en el mateix diari local. Diu en el segon d'ells, publicat el 26 d'octubre de 1968, dedicat a parlar de l'autor de la música:

> Enamorado de la música de Wagner, cuya moderna música y estilo no se aceptaba y era calificada de sensacional y estrindente revolucionarismo, fue precisamente su Himno, en ocasión de su homenaje el que le dió la oportunidad de introducirla en el Valle y de dejar tantos adeptos y admiradores de la escuela de uno de los más famosos e inmortales compositores como es Ricardo Wagner.

Afegeix en el sisè lliurament, del 30 de novembre de 1968, que:

> Don Francisco llevaba en el alma la música wagneriana.[…] Peñarroja, sentía, en cambio, gran admiración por la concepción monumental de la música wagneriana, y acabó, no solo él por hacer gustara y se admirare entre los vallduxenses, si no que su música del inmortal y coloso genio de Leipzig, triunfara en todo el mundo.

Per a acabar este recorregut pel que ens transmet la premsa vallera en el periòdic *Uxó* sobre la seua passió per Wagner, citarem l'article que Octavi Ten escriu anys després, el 13 de gener de 1977:

> Era un enamorado de la música wagneriana, con toda su expresión. Admiraba su concisión atrevida, su vigor y diversidad de ritmo, su riqueza singular de dicción con conceptos fuertes y precisos. […] Sentía gran admiración por el genio de Leipzig. En este entusiasmo captó a todo su pueblo natal. Vall de Uxó gracias a él conoce y admira la Tetralogía, Maestros Cantores, Tanhauser, Parsifal, Rienzi… Cuando Mosen Francisco tomaba la batuta y se ponía al frente de la Filarmónica, se convertía en un espectáculo sin igual. Sus ensayos eran una perfecta lección de música. Todo el repertorio del

> músico alemán salía del verbo cálido de Mosen Francisco como un goce de espíritu. Explicaba maravillosamente el argumento de las obras de Wagner y lo que era el lei-motiv de cada personaje y con ello introducir en el aficionado, el cántico de Wotam, el amor de Brunilda, la tragedia de Sigfrido, y el grito de guerra de la cabalgata de las Walquirias.

Pensem que en estes línies queda més que patent la idea col·lectiva que es té al poble de la Vall sobre el wagnerisme del que feia gala mossèn Francesc. No obstant açò, ens trobem front a fonts tardanes, de manera que el millor dels casos dista quaranta-sis anys des de la mort del capellà.

Poc podem conèixer de primera mà del gust de Peñarroja per la música de Wagner. Entre la premsa consultada s'ha trobat un article on es pot comprovar, en una font coetània a l'autor, eixa estima que tenia per Richard Wagner. Al diari valencià *La correspondencia de Valencia* del 22 d'agost de 1913 es recull la noticia de l'homenatge que en agost de 1913 li van retre els músics de la banda de la Sociedad Filarmónica de la Vall d'Uixó, a la qual estava vinculat. L'objecte de l'acte que se'ns narra és el de nomenar-lo president d'eixa entitat i lliurar-li un diploma acreditatiu. Durant esta vetllada Peñarroja va pronunciar un discurs «en el que hizo á grandes rasgos la historia de la música, sus progresos, su influjo en las almas é hizo resaltar la grandiosa figura de Wagner.» Esta darrera frase ens confirma allò que hem llegit a moltes fonts i que encara perdura en l'imaginari valler: que Francesc Peñarroja era un ferm wagnerià. No és d'estranyar, doncs, que hagen estat molts els que consideren que en la seua música hi ha clares influències del mestre alemany.

L'esmentat Ernesto Pérez és qui més advoca per les influències wagnerianes en els comentaris que fa de l'*Himne a la Vall d'Uixó*, tant en l'article citat anteriorment del periòdic *Uxó* com en el llibre de 1981 que va publicar per commemorar el 75è aniversari de l'estrena d'este himne.

En el quart dels articles de la sèrie del periòdic local afirma

que l'*Himne* «era la fusión de un poema y una cantata de la más pura escuela wagneriana, para unir a todos los hijos del Valle en un solo ideal y un solo afán común.»

Posteriorment, en el sisè article de la sèrie exposa que:

> El Himno a Vall de Uxó, es por una parte, composición con notas sugeridas de la escuela wagneriana, con sus síncopas y notas cromáticas en la introducción, seguidas por la estrofa, con frases del más alto tono melódico, y cerrando su última parte con la jota vallera, que expuesta en crescendo al principio, es de una amplitud extrema al final con riqueza de timbres y fuerte colorido, propio de una gran paleta sinfónica. Más que un himno es un poema o una cantata.

Segurament, influït per les paraules de Pérez, en l'any del centenari de la composició i estrena de l'*Himne*, Paco Salvador Nebot, veí i mestre de la Vall d'Uixó, va escriure un article comentant l'obra en el llibre de les festes patronals en honor a sant Vicent Ferrer de l'any 2011. Paco Nebot apunta que «es pot dir que més que un himne és un poema simfònic, de formes wagnerianes». Tornem a la idea del wagnerisme en l'estil compositiu de Peñarroja. I a la mateixa publicació, Pasqual Andrés, en parlar dels autors de la lletra i la música d'esta composició centenària, afirma que Mn. Francesc «era un enamorat de la música wagneriana, afició que va introduir entre els músics del nostre poble quan era instructor-director de la banda local "La Filarmónica Centro Vallense"».

Sense menysprear estos darrers articles, sembla que es deixen dur per eixe ideal del wagnerisme de Peñarroja, conreat especialment per Ernesto Pérez. De fet, tots estos escrits són obra d'aficionats a la música, sense una formació musical acadèmica, o músics amateurs amb nocions bàsiques de la disciplina. L'únic article escrit per un músic format és el que va nàixer l'any 1947 de les mans d'Estanislao Marco. És el primer comentari de l'*Himne a la Vall d'Uixó* que hem trobat, redactat bastants anys abans dels tractats fins ara, i va ser publicat a la revista *Escuela de aprendices*. Este destacat guitarrista i com-

positor valler va ser contemporani de Mn. Peñarroja i el devia conèixer. A l'article esmentat, no fa en cap moment una sola menció a este deute amb la música de Wagner. Per contra, parla dels evidents trets nacionalistes presents en les melodies desenvolupades en l'*Himne*.

Nosaltres no gosem parlar de música wagneriana en l'estil compositiu del mestre Peñarroja, malgrat la provada estima que tenia per l'autor alemany. No obstant açò, en el seu estil compositiu es poden observar certes influències, si no wagnerianes, sí d'arrel centreeuropea. A més a més, si recordem altres aspectes de la seua producció, com són els manuals didàctics per a les assignatures d'harmonia i de formes musicals, observem en este últim la predilecció per emprar exercicis pràctics presos de sonates de Beethoven i en cap moment hi ha referència a Wagner.

5.3 El llegat material de Mn. Francesc Peñarroja

Fins a este punt hem fet un repàs del llegat immaterial pel qual és recordat mossèn Francesc. Ara volem presentar un inventari de les poques pertinences del capellà que han arribat fins als nostres dies. La revisió d'este conjunt de béns ens facilita informació personal amb la qual completar el perfil del biografiat.

Allò que hem pogut esbrinar, gràcies a les entrevistes amb els seus hereus i família llunyana –família Palasí i amb Vicenta Borràs–, és que les poques coses que va deixar restaren en la casa pairal. No se sap res d'allò que podia contindre la casa de València –el darrer domicili del qual tenim constància estava localitzat en el carrer Cuines, número 14– ni tampoc l'inventari de béns desats al Col·legi del Patriarca; la manca de catalogació i ordenació de l'arxiu d'esta institució ho impedeix.

El llegat, doncs, que ens ha arribat és el que s'ha conservat malgrat el pas del temps a la casa pairal de la Vall d'Uixó. Segons pareix, si no va ser el mateix Francesc qui la va comprar, a

ell es deu la fesomia que tenia la casa fins la remodelació que va sofrir als anys huitanta. Al seu interior hi havia un gran despatx on Mn. Peñarroja componia i llegia. Allí estava la biblioteca i arxiu personal del prevere. Vicenta Borràs ens ha contat en la seua entrevista que va vindre gent de València i es va endur els papers del capellà, sobretot la música. Suposem que eixes persones foren enviades pel Col·legi del Patriarca per a recollir allò que consideraven que els pertanyia. Pels problemes d'accés a la documentació de l'arxiu d'esta institució, desconeixem si això respon a alguna clàusula en entrar a formar part de la institució o per ser-ne el mestre de capella o es tracta d'alguna de les últimes voluntats del testament del mossèn. Suposem que estos papers que se van endur formen part del catàleg d'obres del capellà arxivats al RCCCh. Això pel que fa a les obres musicals, perquè l'arxiu institucional no està inventariat ni catalogat i falta un gran treball per a posar-lo en ordre i treure a la llum el patrimoni diplomàtic que amaga.

A la casa pairal, heretada per la família Palasí, ens ha permès accedir als pocs béns que encara es conserven a l'edifici. El que es conserva són unes quantes imatges religioses i llibres vells que formaven part de la biblioteca personal de Mn. Francesc. Actualment, els llibres són custodiats per la família Arnal-Palasí a la mateixa casa. També resten a l'habitatge la major part d'objectes d'art sacre.

La immensa majoria dels llibres conservats són, com no podia ser d'altra manera, religiosos. Alguns són propis de la biblioteca d'un sacerdot que ostenta una capellania com el nou testament o els breviaris i oracions dels oficis. Tanmateix, la majoria d'ells són reculls catequètics, sobre moral cristiana o reculls de sermons. Açò explica i confirma el que venim apuntant des dels primers capítols d'este estudi: que Mn. Francesc va dirigir inicialment els seus passos cap a la predicació.

Una altre bloc reduït de llibres provenen dels anys d'estudi al Seminari de Tortosa com ara les gramàtiques llatines o els manuals de retòrica i història de la religió. Entre ells es troben

detalls que ens informen sobre determinats aspectes de la seua vida: la data de l'arribada al Seminari en 1881 gràcies a una butlleta de rifa; la veritable vocació sacerdotal d'un xiquet que s'anomenava a ell mateix com a «Francisco del Niño Jesús», seguint l'exemple de sants i religiosos; o llibres on es veu la vinculació amb el Seminari de sant Josep de València, de la qual no parla cap biografia, però que explica les obres que va estrenar i interpretar la capella d'eixe seminari.

Pel que fa als llibres de música són realment pocs, però ens informen del centre d'interès musical i compositiu de Francesc: la música litúrgica gregoriana i la polifonia històrica.

Hem vist, com a finals de la primera dècada del segle XX, Mn. Francesc es tingut per un gran gregorianista i se li va encomanar la reforma de la música litúrgica d'Eivissa. A més a més, poc després va assumir el mestratge de la capella del Reial Col·legi de Corpus Christi, institució on el cant litúrgic gregorià tenia especial importància. Així doncs, no és d'estranyar que trobem este tipus de llibres. A més a més, es troben dos tractats sobre teoria musical del segle XVIII: *Dialectos músicos* de Francisco de Santa María i *Llave de la modulación y antiguedades de la música* del pare Antonio Soler. Mitjançant elles, Peñarroja podia conèixer els principis de la composició de la polifonia clàssica. Esta música era el model a seguir per als compositors eclesiàstics a partir de les disposicions del *Motu proprio tra le sollecitudine*. La influència dels models clàssics del barroc són evidents en la producció de Peñarroja, principalment en el tractament de les textures policorals i els recursos contrapuntístics. Però en el seu estil compositiu també es veu un intent de fusió del llenguatge polifònic clàssic amb les aportacions harmòniques més modernes.

També hi ha entre els llibres un tractat sobre direcció, *Sur l'art de diriger*, de Fèlix Weingartner (*1863;†1942). Esta traducció francesa de l'obra va ser publicada en 1911. Peñarroja la devia adquirir per a assolir un major grau de coneixements per a afrontar la direcció de la capella i, tal volta, per a la clas-

se de conjunt vocal i instrumental del Conservatori. En este darrer cas, devia comprar el llibre al poc de ser publicat, atès que va deixar l'assignatura al començament del curs de 1912-1913. Demostra la seua preocupació per formar-se en la matèria. Li devia servir, a més a més, per a afrontar els nombrosos compromisos com a director que va tindre al llarg de l'última dècada. En estos actes va haver de dirigir grans masses corals i orquestrals, que sempre suposen un repte.

Crida l'atenció que els llibres de la biblioteca siguen dels segles XVIII i XIX i manquen obres del temps en què va viure, així com una falta de llibres sobre música. Proposem dues raons que poden explicar esta circumstància. Per una banda, a partir del seu ingrés en la capella del RCCCh disposava de la important biblioteca de la institució. Allí tindria a l'abast llibres de teologia i música. Sobre esta darrera temàtica disposaria dels volums del biblioteca del Conservatori, quan va accedir com a professor en 1910. A estes raons, afegirem que els llibres que devia adquirir durant el període de residència a València, de 1900 a 1920, estarien dipositats en el seu domicili de la capital. Cap la possibilitat que, després de la seua mort, eixos volums no foren portats fins a la casa de la Vall d'Uixó, on bàsicament van quedar els llibres anteriors a la seua marxa a València. Açò ens fa pensar que devia tindre una biblioteca més nombrosa i completa, sobretot pel que fa a temàtica musical –recordem que la seua última dècada la va dedicar a la docència i composició, la qual cosa ens fa pensar que devia contindre bastants volums de música–. Malauradament, esta es devia perdre després de la seua mort.

6
Obra musical

Obrim un apartat on aprofundirem en la producció del capellà de la Vall. Per a tal propòsit es dividirà l'estudi en dos apartats. El primer d'ells el dedicarem al comentari de les característiques de la seua obra musical i un altre per a presentar els diversos inventaris de la seua obra.

6.1 Trets generals de la producció musical de Mn. Francesc Peñarroja

En el present apartat ens proposem extreure les principals característiques de la producció i de l'estil del sacerdot valler. Per a aconseguir tal finalitat, farem una anàlisi estadística a partir dels catàlegs i inventaris que es presenten en el següent capítol. Les dades estaran referides al repertori d'obres conservades, ja que d'elles podem extraure totes les dades, mentre esporàdicament farem menció a les composicions perdudes amb la informació extrapolable per a donar un major abast a l'estudi. Esta anàlisi estadística es completarà amb un mostreig del seu llenguatge harmònic extret de les obres de les quals hem fet una edició crítica i que apareixen al final de la tesi.

El primer que podem dir de la primera estadística és que Mn. Francesc va ser un compositor eminentment religiós, com es pot comprovar en la següent taula i la gràfica corresponent.

	Conservades	Perdudes	Total
Profà	2	5	7
Religiós	47	10	57

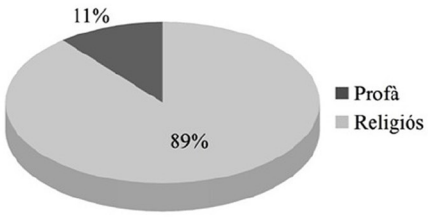

No podia ser d'altra manera, si pensem que la seua principal tasca compositiva estava destinada al servei litúrgic del RCCCh. Tan sols un 11% de la producció de Peñarroja coneguda en l'actualitat és profana. D'este grup, però, tan sols cinc poden ser considerades com a pròpiament profanes, *Himne a la Vall d'Uixó*, *Himne a Dª María Carbonell*, *Aires gitanos*,*Enyorances d'un desterrat* i *Flor de maig*; ja que dues d'elles, *Coral armónico fugado en homenaje al señor Arzobispo* i *Himno del centenario del Beato Juan de Ribera,* estaven destinades a esdeveniments relacionats amb l'Església i, per la seua temàtica, es troben en un àmbit a cavall entre allò profà i allò religiós.

Atès tot el que sabem fins ara, Mn. Francesc, malgrat tindre una poètica compositiva personal única, va cultivar dos estils o, millor dit, dues vessants del mateix pensament creatiu: el sacre, marcat per les disposicions del *Motu proprio* de Pius X, i el profà, amb influències del nacionalisme o folklorisme valencià. Malauradament, l'estudi del repertori profà és molt esquifit, ja que tan sols ens han arribat els dos himnes esmentats a dalt. I encara es redueix més, atès les dificultats per a poder copiar i treballar amb l'*Himne a Dª María Carbonell*, cosa que ens ha obligat a centrar-nos en l'*Himne a la Vall d'Uixó*, malgrat la poca representativitat que suposa estudiar tan sols una única obra.

Així mateix, Mn. Francesc Peñarroja va ser un compositor de música vocal. El 100% del catàleg d'obres conservades van ser escrites per a cor, amb acompanyament instrumental o sense ell. Si considerem les 15 obres perdudes que hem documentat, pel que ens conten les cròniques tan sols una és estrictament instrumental: *Aires gitanos*.

	Religiós	Profà	Total
Vocal	30		30
Vocal + org	5		5
Vocal + vlc; cb; (org)	10		10
Vocal + conjunt inst.	2	2	4

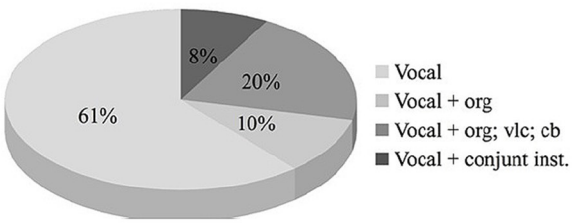

De les composicions vocals, un 61% són estrictament vocals, mentre que el 39% restant tenen algun tipus d'acompanyament instrumental. Detectem una clara diferència entre el repertori profà i el religiós, ja que els tipus de composicions profanes que ens han arribat són obres simfonicocorals mentre les obres sacres reben més tipus de tractaments.

En les obres profanes sempre fa ús d'un solista o solistes, amb cor i un conjunt instrumental en què utilitza l'orquestra de cordes com a base, a la qual afegeix altres instruments. Malauradament, no ha arribat la instrumentació original de l'*Himne a la Vall d'Uixó*, però per les cròniques sembla que era una orquestra simfònica a l'ús amb les seccions completes de vent i corda. Es conserva, però, un arranjament per a banda del mateix Peñarroja de l'any 1918 i que va ser el material emprat per a l'edició crítica de l'any 2011 en *L'Himne a la Vall d'Uixó: estudi filològic i musicològic*. Pel que fa a l'*Himne a Dª María Carbonell* és més modest i tan sols incorpora un piano i una arpa a una orquestra de cordes. Tanmateix, pel que hem pogut comprovar Mn. Francesc era un orquestrador destre i sap aprofitar els recursos dels instruments.

El repertori religiós és més ric, en tant que nombrós. El 64% de les peces d'este repertori (61% del global del catàleg) estan escrites per a veu sola. La formació preferida és un cor mixt a 4 o 5 veus amb un 58% de les peces vocals, destacant un poc el quintet vocal (28%), tal com es veu en la següent gràfica.

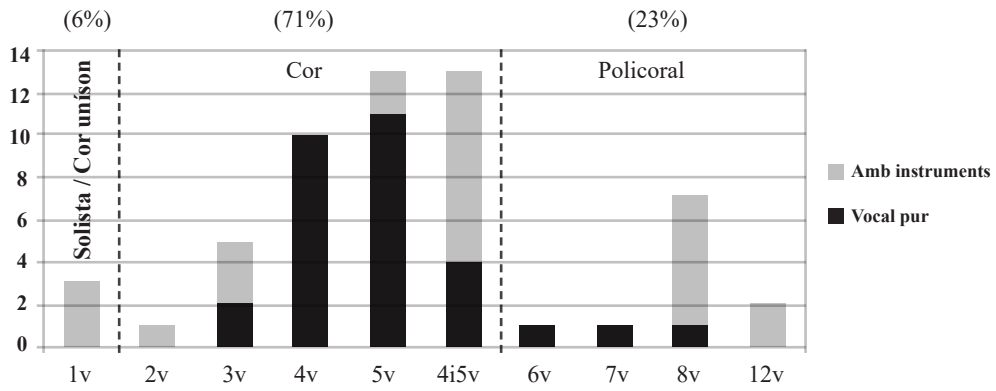

Quan escriu per a agrupacions de poques veus –a 1, 2 o 3 veus– o per a obres policorals amb gran nombre de parts –a 8 i 12 veus–, Mn. Peñarroja recorre a l'acompanyament instrumental. Se pot comprendre fàcilment les raons d'este ús. En el cas de les agrupacions amb un nombre reduït de veus, els instruments completen l'harmonia, a més a més, de fer de suport harmònic. Així, s'entén que l'acompanyament el desenvolupen l'orgue, el violoncel i el contrabaix. Malgrat poder presentar-se els tres instruments alhora en una obra, normalment dupliquen o tripliquen una mateixa veu en funció de baix continu. Açò s'evidencia en algunes partitures on apareix el baix xifrat, quan no directament anomena la part com a baix continu. El cas de l'orgue ja sabem que era l'únic instrument permès sense cap restricció dins de les esglésies, plenament litúrgic, pel *Motu proprio* i la normativa eclesiàstica derivada. Fins i tot, sospitem que en els casos que no està escrit el paper, podia reforçar el paper de les veus, duplicant-les. Açò també explicaria que en algunes composicions es troben únicament les parts de violoncel i/o contrabaix, però no la d'orgue, que segurament s'improvisaria sobre estos papers. Encara que l'orgue era l'instrument litúrgic per antonomàsia, la normativa musical vaticana no prohibia l'ús dels instruments de corda fregada. D'ací la presència de les cordes greus que acabem de comentar.

Una excepció en l'escriptura i el tractament és la *Missa Recordare Virgo Mater*, on empra un cor a 3 veus, l'habitual orgue i una menuda orquestra formada per la secció de corda i excepcionalment per instruments de vent –flauta, 2 clarinets, fagot i 2 trompes–. En esta partitura l'orquestra pren protagonisme i va més enllà del mer acompanyament i cobra importància en les introduccions i interludis de cadascuna de les parts que conformen una missa. El cas de l'orgue sols respon a la funció de reforç de les veus i suport harmònic, encara que en comptades ocasions té cert protagonisme.

Un ús ben diferent s'observa en les composicions policorals (23%). Hi ha dues maneres d'emprar els instruments, siga qui-

na siga la formació policoral. Per una banda, l'habitual ús de duplicació de les veus i baix continu, especialment en el cas de l'orgue. D'altra i seguint la tradició de l'escriptura policoral, els instruments són emprats com un cor més, amb certa independència de les veus, sobretot en el cas del *Magnificat*. Cal destacar, però, que en este darrer cas s'aparta de la tradició i el grup instrumental s'allunya del llenguatge vocal, per desenvolupar les possibilitats dels instruments. En este sentit, ja hem dit que Mn. Francesc demostra tindre bons coneixements d'orquestració.

Pel que fa a les obres purament vocals, es tracta sempre d'obres litúrgiques pensades per als oficis del Reial Col·legi de Corpus Christi. Recordem que el cant gregorià era considerat l'oficial i propi dels serveis litúrgics pel *Motu proprio* de Pius X i en el mateix sentit parla el Patriarca Ribera en les *Constituciones*. També la polifonia és considerada adequada per a la litúrgia, si bé els dos documents esmentats tenen diferències que repercutiran en la producció de Peñarroja. La norma vaticana equipara la polifonia del segle XVI, especialment la palestriniana, amb el cant gregorià en les funcions de solemnització de la litúrgia i recomana la seua recuperació en aquells àmbits on puga practicar-se amb condicions –basíliques, catedrals i seminaris–. Les *Constituciones* són més estrictes i regulen cadascun dels usos musicals de cada servei litúrgic. Mn. Vicente Ripollés va estudiar les disposicions del Patriarca Ribera, que casaven perfectament amb l'esperit reformista, i va redactar en 1897 la *Memoria sobre la reforma de la música religiosa en la Capilla de Real Colegio de Corpus Christi de Valencia* amb l'objectiu de restaurar les pràctiques musicals estipulades pel fundador de la Capella. Entre estes pràctiques, cal destacar les ornamentacions polifòniques que es feien sobre el cant gregorià. Estes són el fals bordó, el *sencillo* i les *varillas*, que eren aplicades segons el grau de solemnitat de la celebració. Els investigadors no acaben d'aclarir en què consistien estes formes d'interpretació, tret del fals bordó que està ben documentat.

No entrarem en discussions sobre el que significaven històricament estes tècniques i passarem a descriure l'ús que en fa Peñarroja. Dins del seu repertori compositiu trobem representats tots estos tipus d'ornaments polifònics sobre el cant gregorià. Fent un repàs de les composicions sacres, ens adonem de seguida de l'abundància de *versicles* de salms litúrgics (83% del total del catàleg). Sota esta forma apareixen recollides totes estes elaboracions polifòniques de la monodia gregoriana. El terme *varillas* sols apareix emprat una volta i l'empra per a referir-se a la combinació de falsos bordons i *sencillos* en els versicles d'un salm. De fet, esta combinació, encara que no apareix anomenada com a *varillas*, és la solució que empra per a la majoria de salms harmonitzats. Hi ha, però, un grup important de salms que sols apareixen com a *sencillos*. En tots els casos, els *sencillos* són harmonitzacions amb contrapunt homofònic a cinc veus, més rarament a quatre escrits, en valors llargs de blanca i redona amb compàs *alla breve* (¢). A voltes, dins d'una textura homofònica, el versicle comença amb imitacions. Altres vegades trobem una fórmula mixta, quan empra un començament a fals bordó i enllaça amb una de les elaboracions imitatives pròpies d'allò que pareix ser el *sencillo*.

Front a la polifonia més senzilla del grup d'obres del versicles que acabem de veure, els salms tenen una major complexitat i suposen el segon grup en quantitat dins del catàleg. Com en el cas anterior, es tracta de composicions sobre el text litúrgic i melodia gregoriana. Altrament, el tractament que reben abasta la integritat dels versos d'un salm i el treball contrapuntístic està molt més desenvolupat i elaborat. De fet, és en este grup on trobem totes les obres policorals.

Hom pot imaginar que la diferència entre els usos d'un i altre tipus de polifonia està vinculat amb la major solemnitat i sobrietat de la celebració en què s'interpretaven les composicions. Les elaborades peces incloses en el grup dels *salms* anaven destinades a solemnitzar festivitats importants dins de l'any litúrgic del Reial Col·legi de Corpus Christi: la celebració

de l'aniversari de la mort del beat, ara sant, Joan de Ribera a principi de gener i la festivitat d'este mateix sant al Col·legi a mitjan novembre; la Setmana Santa; la festa i octava del Corpus Christi i, per últim, la commemoració de sant Maure, patró de la institució, a principi de desembre. En concret, trobem que va escriure gran quantitat de música sobre el *Beatus vir* que hem comprovat per la premsa que estava vinculat amb les celebracions en commemoració de sant Joan de Ribera. Per contra, els falsos bordons i *sencillos* s'interpreten durant els oficis divins setmanals, depenent del grau d'importància del dia dins de la litúrgia. Tanmateix, no sabem la raó per la qual dins d'este grup de salms trobem alguns escrits per a l'ofici de completes del dilluns i dimarts –*Completas para feria II*, *Completas para el martes* i *Psalmo 3º de las completas de la feria 3ª*–, tret que foren les vespres d'alguna festivitat important.

Centrant-nos en el repertori dels *salms*, direm que en tots els casos estan escrits per a una agrupació vocal, més o menys nodrida –3, 5, 8 o 12 veus–, acompanyats pels típics instruments de baix continu –violoncel, contrabaix i orgue–, a excepció del *Beatus vir, a 7 veus*, que no porta acompanyament instrumental. La textura preferida en tots el casos és la contrapuntística en totes les seues variants. És remarcable l'ús que fa de tots els recursos propis de la polifonia policoral hispànica i valenciana dels segles XVII i XVIII, en els quals s'inspira.

Malgrat d'entendre'ls com grups independents, els *misereres* i els *càntics* estan escrits seguint els mateixos patrons policorals descrits. La principal diferència és la magnitud d'elements interpretatius disposats i la presència o absència d'instruments. Així doncs, per la sobrietat que demana el text del miserere no empra acompanyament instrumental. A més a més, hem de pensar que estes composicions es van concebre per als oficis de Setmana Santa, durant la qual s'interpreten. Tot el contrari passa amb el càntic del *Magnificat*, cant marià de joia i lloança a Déu per excel·lència. És l'obra més ambiciosa del catàleg de Peñarroja, que desenvolupa una agrupació de tenor solista, tres

cors a quatre veus i un conjunt instrumental compost per orquestra de corda completa i orgue.

Per als oficis de Setmana Santa va escriure la *Lamentación 1ª del Sábado Santo* i les *Letanías para el Sábado Santo y Pentecostés*. Estes primeres són molt simples i sòbries, desenvolupant-les amb un senzill recitat a quatre veus del tipus fals bordó, mentre que la *Lamentación* presenta una major elaboració desenvolupant una textura contrapuntística a cinc veus.

Per a concloure amb este repàs per les formes emprades i el seu tractament musical, direm que l'únic motet conservat –*Tota pulchra*– presenta la típica escriptura de polifonia contrapuntística a quatre veus, mentre que el versicle *Alabado sea el Santísimo Sacramento*, els *Gozos a san Juan de Ribera* i el *Trisagio al Santísimo Sacramento* responen a una textura de melodia acompanyada per la funció que tenien de cants assemblearis populars. Per esta raó, disposa melodies senzilles per a les veus acompanyades per orgue que presenta un contrapunt poc elaborat. Estan disposades en ordre de creixent complexitat, perquè la primera té una sola melodia, mentre que els gojos tenen dues parts melòdiques desenvolupades per paral·lelisme de terceres i el trisagi presenta dues parts vocals principals de tenors i baixos més un cor popular, totes elles independents.

Estil musical

Passarem ara a endinsar-nos en el detalls propis del llenguatge musical de les obres religioses, que són el gros del seu catàleg, mitjançant el sondeig de les obres que hem considerat més representatives del seu estil.

Començarem parlant d'allò referit al compàs.

De les 49 obres que composen el seu catàleg, tan sols 12 (24%) d'elles presenten el compàs ternari bé en tota la peça o en algun moviment o secció. La resta empren el compàs binari –*compasillo* (c) o *alla breve* (¢)– (76%) siga explicit o estiga elidit al principi de l'obra.

Pel que fa al tempo, presenta una evident predilecció per tempos moderats, no massa ràpids amb predomini de les indicacions *andante sostenuto* i *moderato*. En els canvis de tempo esdevinguts al llarg de les obres continua esta predilecció per temps lents i, a més a més, es veu el grau de concreció i la demanda d'expressió en els matisos que incorpora en les obres més ambicioses i treballades: *Andante sostenuto muy ligado*; *Andante molto sostenuto, con mucha expresión y muy ligado*; *Moderato con expresión*; *Andante no molto moveto*,etc.

Destaca també per una escriptura molt precisa en dinàmiques i agògica, fins i tot detallant els plans sonors. La partitura que destaca per la concisió de les indicacions és el *Miserere, a 8 veus*, on detalla als cantants tot el referent al color i timbre. Exemples d'açò els podem observar en el començament del núm. 3 *Tibi soli peccavi*, on indica als baixos «Como recitado muy ligado» a més d'una dinàmica en *pianíssimo*. El cas més destacable el trobem al núm. 10 *Benigne fac* on especifica que «El tenor con voz natural y con mucha expresión; los tiples haciendo eco con voz de cabeza y piano; el coro pianísimo y muy ligado.»

En referència a l'harmonia es comprova com el llenguatge de Peñarroja es troba plenament inserit en el sistema tonal. Fins i tot quan empra melodies modals gregorianes o harmonitza els tons salmòdics, les relacions acòrdiques i l'estructura està subjugada per l'harmonia tonal.

Si ens centrem en els tons gregorians comprovem que, front als tradicionals tons diatònics o els transports amb un sol bemoll, Peñarroja prefereix els tons salmòdics amb armadures que van des d'una fins a tres o quatre alteracions, tant bemolls com sostinguts, quan escriu els versicles com a falsos bordons i *sencillos*.

Parant-nos a considerar el llenguatge harmònic emprat per Peñarroja, hem de dir que, com ja s'ha apuntat en diversos llocs d'esta monografia, el capellà cerca conciliar les restriccions imposades per la normativa regeneracionista vaticana amb recursos harmònics derivats dels estils tardoromàntics europeus, en especial del model de contrapunt i harmonia wagnerià. No cal

dir que si comparem el seu llenguatge amb les propostes avantguardistes –impressionisme, expressionisme, futurisme, etc.– de l'Europa de principis del segle XX, l'estil de Peñarroja es troba lluny de les propostes estètiques d'estes tendències. Però no podia ser d'una altra manera. La seua qualitat de sacerdot i compositor religiós pesava en la seua poètica, marcada per les disposicions del *Motu proprio* i a més dirigia musicalment una institució amb pràctiques litúrgiques ancorades en el passat com era el Reial Col·legi de Corpus Christi. Malgrat açò, es palesa en el llenguatge de Peñarroja la recerca d'un nou estil de música al servei de la litúrgia on s'integrara la «música moderna», a voltes també anomenada «música cromàtica» en els cercles de músics eclesiàstics. Esta era una preocupació freqüent en estos cercles durant la segona dècada del segle XIX i principis del XX, els quals tenien en el llenguatge contrapuntístic de Wagner el model per a les noves composicions sagrades. A més a més, no hem d'oblidar la seua faceta com a professor de composició al Conservatori de València, que l'obligava a estar en contacte amb les noves aportacions teòriques i pràctiques en els diferents àmbits d'esta disciplina –orquestració, harmonia, formes, etc.– i el devia animar a experimentar amb elles en les seues creacions.

Seguint, doncs, la combinació dels estils moderns i els històrics fonamentats sobre les bases del contrapunt, el llenguatge de Mn. Peñarroja es desenvolupa sobre textures contrapuntístiques a les quals incorpora una harmonia fortament alterada, allunyada del diatonisme –açò es comprova fent una simple ullada a qualsevol de les partitures adjuntades–. En este sentit, no ens pot escapar la influència de les corrents postwagnerianes centreeuropees de finals del segle XIX. Com hem dit, este llenguatge, ben emprat, no contravenia les disposicions de la reforma.

Com a resultat d'esta harmonia alterada és freqüent l'aparició de dominants secundàries, d'acords de la família de la sexta augmentada, i en alguna ocasió, acords que podríem relacionar

amb el de napolitana, per tractar-se de segons graus rebaixats, però allunyats de la típica disposició tradicional. En este darrer cas es tracta més d'acords de préstec, fruit de l'alteració i digressió tonal, que d'acords de sexta napolitana com a tal, un ús que ja era habitual durant el segle XIX en els compositors romàntics.

A continuació presentem un mostreig il·lustratiu d'alguns exemples de l'ús d'acords estranys en les obres que hem editat i que apareixen al final de la tesi.

Acords de sexta augmentada preparant semicadència en el *Miserere, a 8 veus*

cc. 59-51

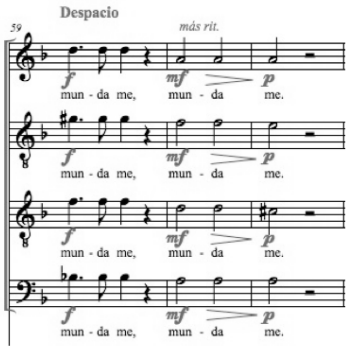

cc. 132-134

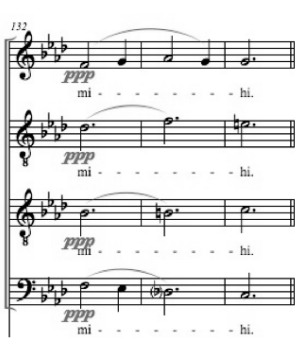

cc. 161-163

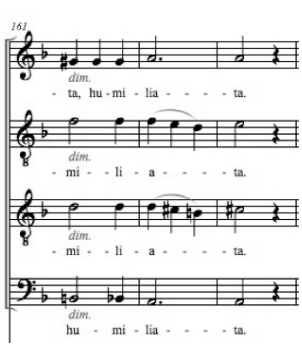

Acords de novena disminuïda sobre la dominant en diferents disposicions resolts en la tònica a l'inici del *Magnificat* (cc.1-2) i reexposició (cc. 9-10).

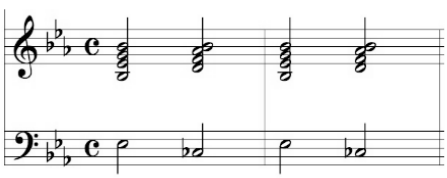

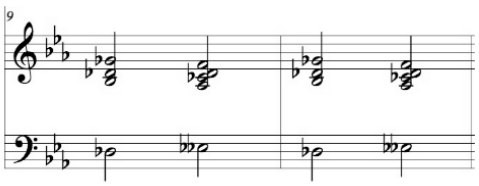

Ús d'octava disminuïda en *Memoriam fecit* (cc. 7 – 11).

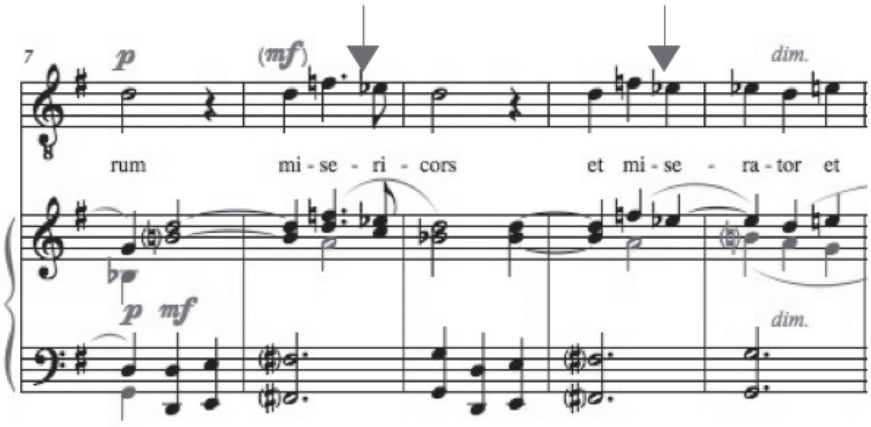

Aparició de l'octava augmentada per cromatisme en el Credo de la *Missa* (c.185)

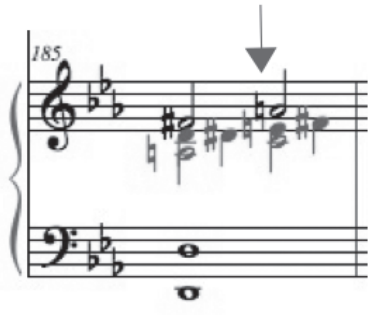

Ús d'octava doble augmentada i altres acords amb la quinta augmentada o disminuïda per cromatisme en el Sanctus de la *Missa* (cc. 13-15).

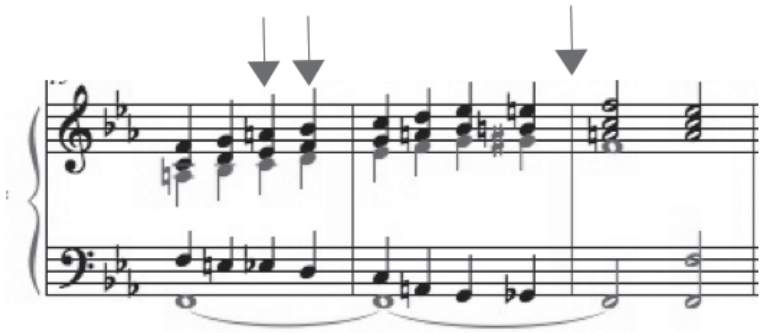

Seqüències d'acords de sèptima amb harmonies estranyes –sexta augmentada, quinta augmentada, tretzena– per cromatisme: final de *Memoriam fecit*

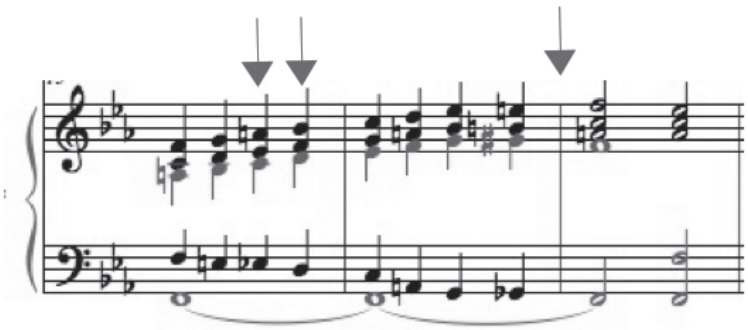

Enllaços heterodoxos d'acords presents en els exemples anteriors i en estos fragments

Dixit Dominus, cc. 78-79

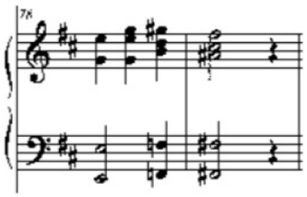

Magnificat, cc. 31-33

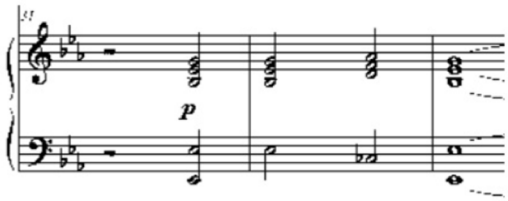

L'ús reiterat de dominants secundàries crea en moltes ocasions un discurs inestable des del punt de vista tonal i són freqüents les modulacions transitòries i digressions a tonalitats que en ocasions es troben molt lluny en el cercle de quintes, com es comprova en este fragment del *Miserere, a 8 veus* (cc.12-29).

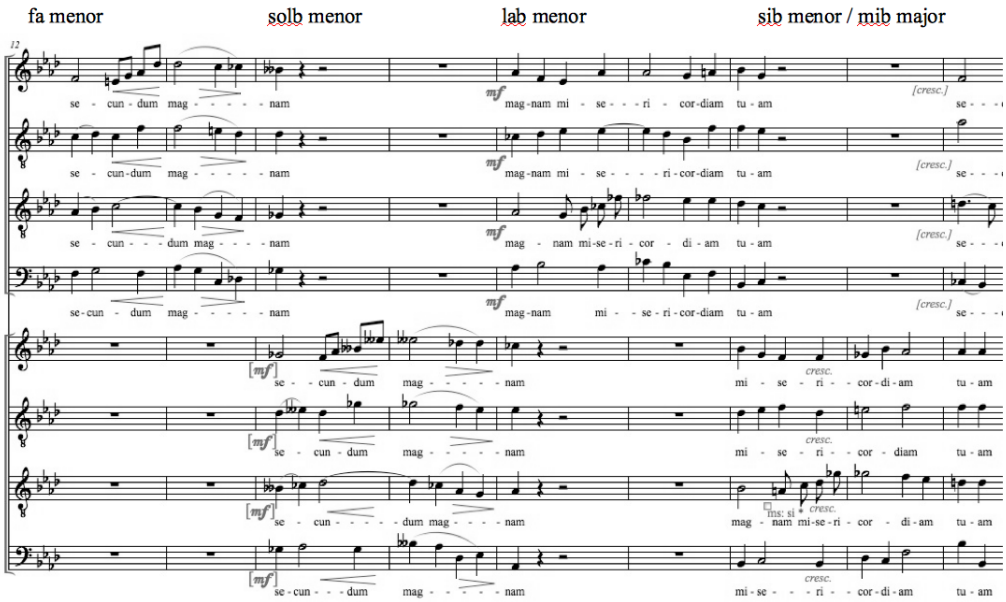

També hem observat una aproximació a una espècie d'harmonia modal des d'unes estructures que responen a l'harmonia tonal en les composicions religioses. Bàsicament empra dos recursos per a aconseguir tal fi: l'ús de cadències plagals o l'omissió de la sensible en els finals i ocasionalment en tonalitats menors la utilització del setè grau a distancia de to per a la construcció melòdica. Tanmateix, hem de dir que moltes voltes abans de la cadència final ha emprat acords amb la sensible reafirmant la tonalitat. També s'aprecia que en les obres amb un caràcter més popular com el *Trisagio* o dirigits al públic en general com l'*Himne* són plenament tonals i no presenten estes característiques.

- cadència sense sensible al final del *Dixit Dominus* (reducció melodicoharmònica)

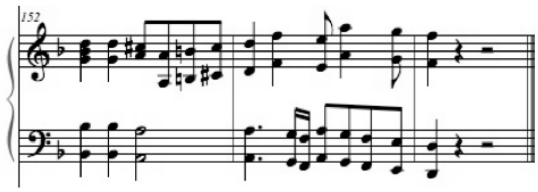

- cadències plagals (reduccions melodicoharmòniques)

Final del *Magnificat*

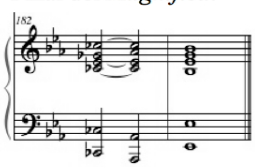

Final del *Sanctus* de la *Missa*

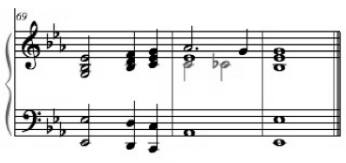

Final de l'*Agnus* de la *Missa*

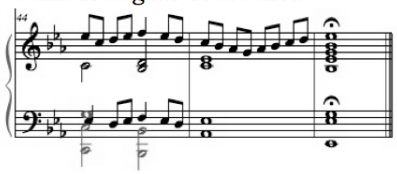

- construcció melodicoharmònica en mode menor evitant l'ús de sensibles.

Kyrie de la *Missa Recordare Virgo Mater,* cc. 1-4

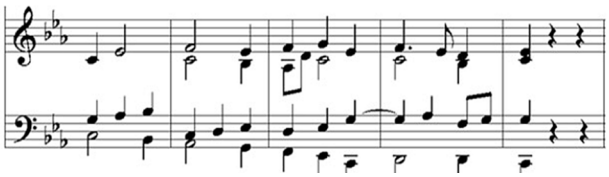

Credo de la *Missa Recordare Virgo Mater,* cc. 1-4

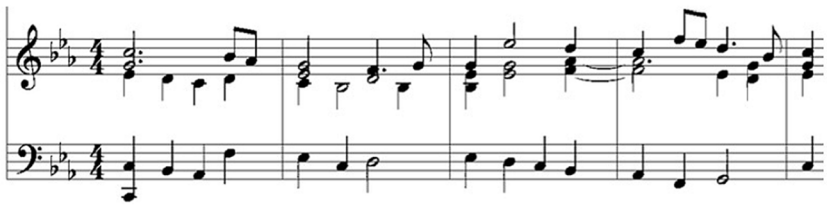

Per a acabar comentarem les diferències entre el repertori profà i el religiós. Estes se mostren en la construcció harmonicomelòdica i bàsicament deriven de l'aplicació de la normativa de la reforma de la música sagrada. Així, en este darrer tipus de música, el pes de la tradició polifònica fa que el llenguatge contrapuntístic siga el predominant, mentre que en el profà, malgrat ser un compositor dens i presente diverses línies imbricades, hi ha un predomini d'una línia melòdica sobre un acompanyament on no manquen els contracants, fent gala del seu domini de la tècnica del contrapunt. Pel que fa a les melodies, les emprades en el repertori profà provenen o estan inspirades en el folklore valencià, el que situa a Peñarroja dins de la corrent nacionalista encapçalada pel seu mestre, Salvador Giner, mentre que ja hem parlat de la procedència del material melòdic del repertori religiós, basat en melodies o usos de la litúrgia gregoriana.

Tancarem l'apartat dedicat a l'estudi de l'estil de Mn. Peñarroja parlant dels models formals emprats en la composició de les seues obres. Ja sabem que es tracta d'un compositor de música vocal i que tota la producció conservada és d'este tipus. Açò implica que les formes de les seues obres estiguen directament vinculades als textos als qual va ficar música. Per tant, empra models formals lliures amb una construcció orgànica del discurs per juxtaposició de seccions temàtiques diferents. Cada secció s'adapta i respon a les exigències expressives del text. No hem d'oblidar que estos eren els models compositius emprats pels autors de la música sagrada dels segles XVI i XVII, referents de la reforma de la música litúrgica. Però també els podem trobar en compositors del segle XIX. No obstant açò, malgrat ser un model de música sagrada, la música profana conservada de Peñarroja respon a esta mateixa realitat d'adaptació al text i plasticitat orgànica del discurs musical. Val a dir que en alguns casos empra el recurs de la recapitulació temàtica conclusiva per a tancar moviments o obres. En estes ocasions sol recórrer al desenvolupament motívic dels temes

presentats anteriorment sobre una harmonia inestable, abans de la recapitulació i d'esta manera s'aproxima a models tripartits d'exposició, desenvolupament i recapitulació.

6.2 Inventari complet de composicions musicals conservades i perdudes

En el present capítol es presenta el llistat d'obres de Francesc Peñarroja tant d'aquelles que encara es conserven en diferents arxius valencians com d'aquelles que s'han documentat en diferents fonts però que actualment no són localitzables bé perquè s'han perdut o perquè es troben amagades sense catalogar en fons i arxius públics i privats.

En primer lloc es pot consultar el llistat de composicions que es conserven en diferents arxius, encara que principalment estan custodiades en l'arxiu del Reial Col·legi de Corpus Christi de València. A més a més, s'ha disposat de manera que es veuen les correspondències de les obres entre els diferents catàlegs.

En un segon apartat s'exposen les 15 obres perdudes que s'han pogut documentar detallant la font i comentat allò que es coneix de cada una de les composicions.

Obres conservades amb les correspondències entre catàlegs

En este llistat trobem en quatre columnes les referències de les obres a cadascun dels catàlegs corresponen amb el títol que l'identifica. En les dues columnes sota la denominació «Climent» es presenta el número de la catalogació que va assignar José Climent Barber en la sèrie d'inventaris publicats per la Institució Alfons el Magnànim amb el títol de *Fondos musicales de la región valenciana*; sols en dos dels volums trobem obres de Francesc Peñarroja: els dedicats al Reial Col·legi de Corpus Christi –columna amb la sigla actual Vacp– i a la catedral de Sogorb –columna SEG–, ambdues publicades en 1984. La columna Tena recull el número assignat a les obres en la recopilació dirigida pel sacerdot jesuïta

Vicente Javier Tena Meliá sota el títol *Obras musicales de Francisco Peñarroja Presb*. de 1970. La columna RCCCh presenta les signatures normalitzades segons les normes internacionals d'arxivística que es troben en l'actual catàleg disponible únicament *on-line* dins del «Catàleg col·lectiu del patrimoni valencià» pàgina web de la Biblioteca Valenciana. L'última de les columnes acull les signatures normalitzades seguint l'estàndard internacional aplicat als manuscrits musicals del RISM en la tesi *Mossén Francesc Peñarroja Martínez (*1868;†1920): vida i obra*, defensada l'any 2015 en la Universitat de València per un servidor.

Nota: aquelles entrades que presenten una creu davant (+) i no estan en negreta són còpies del títol en negreta que les precedeix.

Títol	**Climent**		**Tena**	**RCCCh (*on-line*)**	**Valls**	
	VAcp	SEG				
Alabado sea el Santísimo Sacramento	4263			inclòs sense signatura	E-VAcp P 4/3	
Beati omnes	4210		18	VAcp-Mus/CM-P-23	E-VAcp CM-P-23	E-VAbmc M/552 (18)
Beatus vir, a falsos bordons i sencillos en els huit tons	4212				E-VAcp P 3/19-1	
Beatus vir, a 4 i 5 veus	4216		11	VAcp-Mus/CM-P-24	E-VAcp CM-P-24	E-VAbmc M/552 (11)
Beatus vir, a 5 veus	4215		16	VAcp-Mus/CM-P-25	E-VAcp CM-P-25	E-VAbmc M/552 (16)
Beatus vir, a 7 veus	4214		2	VAcp-Mus/CM-P-26	E-VAcp CM-P-26	E-VAbmc M/552 (16)
Beatus vir, a 4 veus, cor i acompanyament	4213		32	VAcp-Mus/CM-P-27	E-VAcp CM-P-27	E-VAbmc M/552 (32)
Beatus vir, a 12 veus i acompanyament			34	VAcp-Mus/CM-P-28	E-VAcp CM-P-28	E-VAbmc M/552 (34)
Beatus vir, a 8 veus	4218		33	VAcp-Mus/CM-P-29	E-VAcp CM-P-29	E-VAbmc M/552 (33)
Beatus vir, a 3 veus	4217		20	inclòs sense signatura	E-VAcp III/17	E-VAbmc M/552 (20)
Calicem				VAcp-Mus/CM-37	E-VAcp CM-37 (6)	
Completas para feria II	4234		27	VAcp-Mus/CM-P-30	E-VAcp CM-P-30	E-VAbmc M/552 (27)
Completas para el martes				VAcp-Mus/CM-P-31	E-VAcp CM-P-31	
Confitebor, a 5 veus en 6è to	4222			VAcp-Mus/CM-P-32	E-VAcp CM-P-32	
Confitebor, a 5 veus en 2n to	4220		15	VAcp-Mus/CM-P-33	E-VAcp CM-P-33	E-VAbmc M/552 (15)
Credidi	4223		14	VAcp-Mus/CM-P-34	E-VAcp CM-P-34	E-VAbmc M/552 (14)
Dixit Dominus, a 4 i 5 veus	4229		8	VAcp-Mus/CM-P-35	E-VAcp CM-P-35	E-VAbmc M/552 (8)
Dixit Dominus, a 5 veus	4230		4	VAcp-Mus/CM-P-36	E-VAcp CM-P-36	E-VAbmc M/552 (4)
Dixit Dominus, a 8 veus amb acompanyament	4228		1	VAcp-Mus/CM-P-37	E-VAcp CM-P-37	E-VAbmc M/552 (1)
Et in saecula			25		E-VAbmc M/552 (25)	
Fabordones para vísperas de los domingos y ferias	4233		26	inclòs sense signatura	E-VAcp II/41	E-VAbmc M/552 (26)

+ Fabordones para vísperas de domingo, lunes, martes y miércoles	4207, 4208, 4209, 4211, 4225, 4226, 4227, 4231, 4241, 4243, 4251, 4256, 4258		26	VAcp-Mus/CM-P-53	E-VAcp CM-P-53	E-VAbmc M/552 (26)
+ Vísperas a fabordón para domingo, lunes, martes y miércoles			26	VAcp-Mus/CM-P-55	E-VAcp CM-P-55	E-VAbmc M/552 (26)
+ Vísperas de Sabbato			26	VAcp-Mus/CM-P-56	E-VAcp CM-P-56	E-VAbmc M/552 (26)
+ Fabordones para vísperas de jueves, viernes y sábado	4219, 4221, 4232, 4235, 4236, 4237, 4238, 4239, 4259, 4261		26	VAcp-Mus/CM-P-54	E-VAcp CM-P-54	E-VAbmc M/552 (26)
Gozos a san Juan de Ribera	4262		24		E-VAbmc M/552 (24)	
Himne a la Vall d'Uixó			35		E-VAbmc M/552 (35)	
Himne a Dª María Carbonell					E-VAcm MC II/17	
In convertendo	4240		9	VAcp-Mus/CM-P-38	E-VAcp CM-P-38	E-VAbmc M/552 (9)
Laetatus sum	4244		13	VAcp-Mus/CM-P-39	E-VAcp CM-P-39	E-VAbmc M/552 (13)
Lamentación 1ª del Sábado Santo	4224		30	VAcp-Mus/CM-P-40	E-VAcp CM-P-40	E-VAbmc M/552 (30)
Lauda Jerusalem	4245		10	VAcp-Mus/CM-P-41	E-VAcp CM-P-41	E-VAbmc M/552 (10)
Laudate Dominum	4246		3	VAcp-Mus/CM-P-42	E-VAcp CM-P-42	E-VAbmc M/552 (3)
Laudate pueri	4247		19	VAcp-Mus/CM-P-43	E-VAcp CM-P-43	E-VAbmc M/552 (19)
Letanías para el Sábado Santo y Pentecostés	4242		23	inclòs sense signatura	E-VAcp P I/35	E-VAbmc M/552 (23)
Magnificat	4250		5	VAcp-Mus/CM-P-44	E-VAcp CM-P-44	E-VAbmc M/552 (5)
Memento	4252		12	VAcp-Mus/CM-P-45	E-VAcp CM-P-45	E-VAbmc M/552 (12)
Memoriam fecit	4253				E-VAcp VI/12	
Miserere, a 6 veus	4254		21	VAcp-Mus/CM-P-46	E-VAcp CM-P-46	E-VAbmc M/552 (21)
Miserere, a 8 veus	4255		31	VAcp-Mus/CM-P-47	E-VAcp CM-P-47	E-VAbmc M/552 (31)
Missa Recordare Virgo Mater	4206		6	VAcp-Mus/CM-P-50	E-VAcp CM-P-50	E-VAbmc M/552 (6)
Nisi Dominus	4257		17	VAcp-Mus/CM-P-48	E-VAcp CM-P-48	E-VAbmc M/552 (17)
Psalmo 3º de las completas de la feria 3ª				VAcp-Mus/CM-P-49	E-VAcp CM-P-49	
Sepulto Domino			7		E-VAbmc M/552 (7)	
Tota Pulchra	4260		22	VAcp-Mus/CM-P-51	E-VAcp CM-P-51	E-VAbmc M/552 (22)

Trisagio al Santísimo Sacramento	4264		36	VAcp-Mus/EDB-1144	E-VAcp EDB-1144	E-VAbmc M/552 (36)
+ Trisagio al Santísimo Sacramento	4264		36	VAcp-Mus/EDB-1145	E-VAcp EDB-1145	E-VAbmc M/552 (36)
+ Trisagio al Santísimo Sacramento	4264		36	VAcp-Mus/VRP-176	E-VAcp VRP-176	E-VAbmc M/552 (36)
+ Trisagio al Santísimo Sacramento		1991	36		E-SEG 70/8	E-VAbmc M/552 (36)
+ Trisagio al Santísimo Sacramento		1991	36		E-SEG 81/20	E-VAbmc M/552 (36)
Varillas per a la fira sexta			29 (30-33)		E-VAcp P 3/19-2	E-VAbmc M/552 (29)
Versicles a fals bordó per a l'ofici de tèrcia de Dijous Sant	4248		29 (18)		E-VAcp P 3/19-3	E-VAbmc M/552 (29)
Versicles sencillos per a l'ofici de tèrcia de Dijous Sant	4249		28		E-VAcp P 3/19-4	E-VAbmc M/552 (28)
Versicles a fals bordó per a l'ofici de sexta de Dijous Sant			29 (19)		E-VAcp P 3/19-5	E-VAbmc M/552 (29)
Versicles imparells per a l'ofici de sexta de Dijous Sant			29 (20-29)		E-VAcp P 3/19-6	E-VAbmc M/552 (29)
Versicles parells per a l'ofici de sexta de Dijous Sant			29 (1-17)		E-VAcp P 3/19-7	E-VAbmc M/552 (29)
Versicles per a l'ofici de completes de Dijous Sant					E-VAcp P 3/19-8	

Inventari comentat d'obres perdudes documentades

Títol: *Aires gitanos*

Comentari: Composició per a orquestra. Açò la converteix en l'única obra instrumental del catàleg de Peñarroja de la qual hom té notícia. Va ser interpretada, tal volta en primícia, en la 1ª Festa de la Música Valenciana, organitzada per l'associació Lo Rat Penat i celebrada en el Teatre Principal de València el 21 de juny de 1917.
Fonts:*Las Provincias. Diario de Valencia*, València, 18 de juny de 1917, pàg. 2; ídem, 20 de juny de 1917, pàg. 2; ídem, 22 de juny de 1917, pàg. 1; *El Pueblo. Diario republicano de Valencia*, València, 20 de juny de 1917, pàg. 2; ídem, 21 de juny de 1917, pàg. 2.

Títol: *Coral armónico fugado en homenaje al señor Arzobispo*

Comentari: Composició estrenada en la vetllada o assaig poetico-musical, tal com l'anomenen. L'acte va ser organitzat pels seminaristes per homenatjar l'arquebisbe Victoriano Guisasola Menéndez. L'acte es va celebrar al Seminari Conciliar Central la vesprada del 3 de gener de 1909.
Fonts: *La correspondencia de Valencia. Diario de noticias. Eco imparcial de la opinión y la prensa*, València, 2 de gener de 1909, pàg. 2; *Las Provincias. Diario de Valencia*, València, 3 de gener de 1909, pàg. 2.

Títol: *Duetto a San José*

Comentari: Obra cantada en la vetllada celebrada al Col·legi de Vocacions de Sant Josep de Tortosa. La lletra és d'un altre seminarista, Francisco Bellmunt. Possiblement va ser estrenada en eixe acte, esdevingut el 21 d'octubre de 1891.
Font: *El Estandarte Católico*, Tortosa, 22 d'octubre de 1891, pàg 2.

Títol: *Enyorances d'un desterrat*

Comentari: Composició, que segons Ernesto Pérez va ser composada en els últims dies de la vida del compositor, en octubre de 1920, quan ja es trobava malalt de mort. La peça era una espècie de memorial i recull de sentiments vers el seu poble natal en els darrers moment de la seua existència. Segons ens diu Ernesto Pérez era una composició vocal per a cor a 4 veus mixtes i solo de tiple. No tenim cap altra informació d'esta obra.
Font: Pérez Almela, Ernesto: *L'Himne a la Vall: Molt més que un himne.* Ajuntament de La Vall d'Uixó, 1988, pàg. [9]-[10]

Títol: *Flor de maig / Himne per la pau*

Comentari: Composició vocal nascuda per patrocini de Lo Rat Penat. L'any 1916 se celebraven el coneguts com a Dijous de Lo Rat Penat. El dijous 27 d'abril d'eixe any es van repartir una sèrie de poemes per a ser harmonitzats. A Mn. Francesc Peñarroja li va correspondre el poema *Flor de maig* de Manuel Millás i Sagreras. No apareix en premsa la seua estrena, però si trobem que per a un acte en favor de la pau, celebrat el 21 de maig a la Capella de Mare de Déu dels Desemparats, s'havia d'estrenar un himne de Peñarroja sobre lletra de Millàs. Molt probablement es tracte de la mateixa peça.
Font: *La correspondencia de Valencia. Diario de Noticias. Eco imparcial de la opinión y de la prensa*, València, 28 d'abril de 1916, pàg. 3; ídem, 18 de maig de 1916, pàg. 2; *Las Provincias. Diario de Valencia*, 28 d'abril de 1916, pàg. 1.

Títol: *Gozos a San Felipe Neri*

Comentari: Composició dedicada a festejar el sant en l'asil de les Germanes dels Pobres de València per la Germandat de la

Congregació de sant Felip Neri. Pel que es desprèn de la premsa, la seua estrena va ser el 29 de juny de 1903. Encara que trobem referències disperses fins a 1923, probablement estos gojos s'entonaven anualment, almenys fins a esta darrera data. Desconeixem la sort posterior dels gojos.
Font: *La correspondencia de Valencia. Diario de noticias. Eco imparcial de la opinión y de la prensa*, València, 27 de juny de 1903; ídem, 22 de juny de 1905; ídem, 28 de juny de 1923, pàg. 1; *Las Provincias. Diario de Valencia*, València, 28 de juny de 1903, pàg. 1; ídem; 28 de juny de 1904; ídem, 28 de juny de 1911, pàg. 2; 28 de juny de 1916, pàg. 1; ídem, 28 de juny de 1922, pàg. 4; ídem, 29 de juny de 1922, pàg. 4; ídem; 27 de juny de 1923, pàg. 5.

Títol: *Himne litúrgic*

Comentari: Composició realitzada per a celebrar el setè centenari de la institució de l'orde de Santa Clara per al convent que dita congregació té a Onda. Altres autors composaren himnes per a la celebració (Benito Traver, Ramos i Esperanza Tormo)
Font: *El Restaurador. Diario de propaganda católico-social y de avisos*, Tortosa, 28 de març de 1912, pàg. 1.

Títol: *Himno del centenario del Beato Juan de Ribera*

Comentari: Composició per a veus i orquestra amb lletra en valencià de Fèlix Senent, pre-col·legial del Reial Col·legi de Corpus Christi. Va ser creada expressament per a l'acte de commemoració del tercer centenari de la mort de Joan de Ribera. L'obra es va estrenar en l'esmentat acte celebrat el 5 de juliol de 1911 al claustre del Reial Col·legi de Corpus Christi. Composició que devia ser de gran valor pels elogis que va rebre. Estava construïda amb el tema de la marxa de la ciutat de València i la melodia del *Pange lingua*. Malauradament s'ha perdut una de les millors mostres de Peñarroja.

Fonts: López-Chavarri, Eduard: «Desde Valencia» en *Revista Musical Catalana*, any VIII, núm. 91, juliol de 1911, pàgs. 216-217; *La correspondencia de Valencia. Diario de noticias. Eco imparcial de la opinión y de la prensa*, València, 29 de juny de 1911, pàg. 1; *Las Provincias. Diario de Valencia*, València, 30 de juny de 1911, pàg. 1; ídem, 4 de juliol de 1911, pàg. 1; ídem, 6 de juliol de 1911, pág. 1-2; *Guadalupe. Revista quincenal, religiosa y social*, Cáceres, 15 d'agost de 1911, pàgs. 475-476; Cárcel Ortí, Vicente: *Obispos y sacerdotes valenciano de los siglos XIX y XX. Diccionario histórico*, València, Edicep, 2010, pàg. 694.

Títol: *Magnificat*

Comentari: Obra interpretada el 21 de juny de 1904 al Reial Col·legi de Corpus Christi durant les vespres de la festa del Corpus Christi. Este ha de ser diferent de l'altre que s'ha conservat, ja que este últim porta una dedicatòria del 15 de desembre de 1910.
Font: *La correspondencia de Valencia. Diario de noticias. Eco imparcial de la opinión y de la prensa*, València, 21 de juny de 1904, pàg. 1.

Títol: *Nunc dimittis*

Comentari: Composició per al text del càntic litúrgic. Com la resta de composicions que presenta Vicente Cárcel, no tenim altra notícia i no sabem d'on extrau els títol. Pensem que cap la possibilitat que siguen obres que s'interpretaven i es trobaven al Seminari Conciliar de València, però açò tan sols és una conjectura que resta per confirmar-se.
Font: Cárcel Ortí, Vicente: *Obispos y sacerdotes valenciano de los siglos XIX y XX. Diccionario histórico*, València, Edicep, 2010, pàg. 694.

Títol: *O Doctor angelicus*

Comentari: Possible motet dedicat a sant Tomàs d'Aquino, que rep els sobrenoms de *Doctor Angelicus* i *Doctor Communis*. Tal volta es tracte de la mateixa peça que la següent composició d'esta llista, també dedicada a sant Tomás d'Aquino i Vicente Ortí li haja canviat el nom. Com la resta de composicions que presenta Vicente Cárcel, no tenim altra notícia i no sabem d'on extrau el títol. Pensem que cap la possibilitat que siguen obres que s'interpretaven i es trobaven al Seminari Conciliar de València, però açò tan sols és una conjectura que resta per confirmar-se.
Font: Cárcel Ortí, Vicente: *Obispos y sacerdotes valenciano de los siglos XIX y XX. Diccionario histórico*, València, Edicep, 2010, pàg. 694.

Títol: *O Doctor optime*

Comentari: Possible motet dedicat a sant Tomàs d'Aquino. El títol prové del començament del text de l'antífona del *Magnificat*, que s'entona el dia de la commemoració del sants doctors de l'Església catòlica. Esta obra va ser interpretada al Seminari Conciliar de València en la missa solemne celebrada en honor a sant Tomàs d'Aquino el 7 de març de 1925. Probablement, esta obra s'havia d'haver estrenat anys enrere, en vida del capellà.
Font: *La correspondencia de Valencia. Diario de noticias. Eco imparcial de la opinión y la prensa*, València, 6 de març de 1925, pàg. 1; *Las Provincias. Diario de Valencia*, València, 7 de març de 1925, pàg. 5.

Títol: *O quam pulchra es casta generatio*

Comentari: Composició policoral per a 8 veus en dos cors i conjunt instrumental format per 2 violins, viola, violoncel,

contrabaix, piano i harmònium. Va ser estrenada, juntament amb altres obres creades per a l'esdeveniment, el 22 de novembre al Seminari de Tortosa durant la vetllada organitzada per a festejar l'erecció de la Milicia Angélica.
Fonts:*La Cruz. Diario católico*, Tortosa, 21 de novembre de 1903, pàg. 2; *La Libertad. Periódico tradicionalista,* Tortosa, 21 de novembre de 1903, pàg. 1; *Los debates. Diario político defensor de los intereses de la comarca*, Tortosa, 6 de març de 1911, pàg. 1; Pavia i Simó, Josep: «Archivo de música de la catedral de Tortosa (Tarragona). E: TO» en *Anuario Musical*, núm. 51, 1996, pàg. 278.

Títol: *O sacrum convivium*

Comentari: Composició, tal volta un motet, que pel títol desenvolupa el text de l'antífona del Magníficat de las segones vespres del Corpus Christi. Com la resta de composicions que presenta Vicente Cárcel, no tenim altra notícia i no sabem d'on extrau els títol. Pensem que cap la possibilitat que siguen obres que s'interpretaven i es trobaven al Seminari Conciliar de València, però açò tan sols és una conjectura que resta per confirmar-se.
Font: Cárcel Ortí, Vicente: *Obispos y sacerdotes valenciano de los siglos XIX y XX. Diccionario histórico*, València, Edicep, 2010, pàg. 694.

Títol: *Trisagio sobre «Sacris solemniis»*

Comentari: Composició interpretada en la festivitat del Sagrat Cor de Jesús al Col·legi de les Germanes de la Consolació de Tortosa, l'11 de juny de 1915. Com diu la premsa, l'obra estava composada sobre la melodia «Sacris solemniis», que correspon amb l'himne litúrgic matines del dia del Corpus Christi.
Font: *El Restaurador. Diario de propaganda católico-social y de avisos*, Tortosa, 9 de juny de 1915, pàg. 3.

Conclusions

La raó inicial i objectiu central que estan en l'origen d'esta investigació era redescobrir la personalitat musical de Mn. Francesc Peñarroja per al món acadèmic actual, així com valorar el pes específic de la seua obra compositiva i educativa entre els seus contemporanis i la projecció posterior. El recorregut per la vida i obra del prevere valler ha posat en evidència una sèrie de qüestions tant en l'àmbit personal com en el context més general, sobretot el referit a la música, la seua docència i la composició religiosa. Sobre estes qüestions aparellarem una sèrie de conclusions al voltant de la personalitat de Mn. Peñarroja; de la seua música i poètica compositiva; de la seua tasca al Conservatori de València; dels factors que influïren en la formació de la seua personalitat artística i docent; de la repercussió i projecció de la seua obra, així com dels elements conjunturals pels quals s'han vist afectades.

Les primeres conclusions que tractarem versen precisament sobre factors conjunturals que rauen en la base de l'estat actual de la qüestió. S'ha evidenciat la manca d'estudis sobre autors valencians en general, i més concretament del període estudiat, que, per sort, comença a ser objecte d'estudi. La carència és major si allò que es pretén investigar és música religiosa, sobretot la derivada del *Motu proprio* de Pius X pels prejudicis negatius vessats sobre estes produccions, que han estat considerades anacròniques i d'escàs valor. Açò s'ha comprovat en la recerca duta a terme en alguns arxius, on les composicions religioses relativament properes en el temps —segles XIX i XX—, no reben el mateix tractament que les d'èpoques històriques anteriors i moltes voltes romanen amuntegades en racons sense catalogar, sense cap atenció. En la tasca de recuperació de patrimoni musical, molt probablement per influència dels postulats del *Motu proprio*, s'han centrat els esforços en el repertori d'allò denominat polifonia clàssica, és a dir, les obres dels segles XVI, XVII i XVIII. La música posterior, en certa mesura, és menyspreada.

Altre factor que afecta negativament a este repertori concret és

la pràctica absència d'una xarxa de producció i distribució. Creiem que el predomini del món de la banda a terres valencianes i el poc pes de les agrupacions corals fa que hi haja pocs grups amb components amb la suficient competència vocal per a la interpretació d'este repertori. Si pensem en l'exigència als cantants de les obres de Peñarroja, podem entendre que agrupacions poc preparades d'aficionats o estudiants defugen este repertori. A més a més, un altre element a considerar és la nul·la demanda d'estes obres entre el públic actual. És produeix un cercle viciós: com no hi ha demanda, els grups musicals no el programen, i com que no es programa, el públic no coneix el repertori i, per tant, no el demana. La conseqüència final de tota esta conjuntura és que este repertori resta desconegut en les prestatgeries i depòsits dels arxius.

En el cas concret que ens ocupa, sobre l'obra de Peñarroja intervenen a més d'estos factors conjunturals, altres més específics i individuals que es troben interrelacionats. El fet que la seua obra siga majoritàriament religiosa i estiguera dedicada als cultes del Reial Col·legi de Corpus Christi, redueix l'àmbit de repercussió de les seues composicions. No són peces pensades per a ser interpretades en concerts públics, sinó que van ser concebudes per a acompanyar la litúrgia de determinats dies o celebracions i, fins i tot, pensant en els recursos musicals dels quals es disposava a la Capella. Com ocorre amb la majoria, si no són tots els mestres de capella de tots els temps, les composicions eren per a consum intern de les institucions i rarament es reposaven més enllà d'unes quantes interpretacions. La vida útil era, per tant, reduïda i les obres passaven a engruixar els arxius on, en el millor dels casos, dormen la son dels justos, si no han estat extraviats amb el pas dels anys. Les poques obres que podien tindre cert recorregut eren les que es publicaven. En el cas de Peñarroja tan sols el *Trisagio al Santísimo Sacramento* va ser publicada i va tindre certa projecció, com ho palesa el fet de trobar-se en diferents còpies i arranjaments a diversos arxius. El vincle d'esta obra amb la peregrinació de la diòcesi de València a Roma l'any 1912 deu estar en el rerefons causal de la publicació d'una peça menor, amb poc de valor estètic,

des del nostre punt de vist. Les obres més valuoses resten a l'arxiu del Col·legi del Patriarca.

Tret d'esta obra, sols unes poques obres tingueren cert recorregut en la seua època i en anys posteriors a la seua mort: els *Gojos a Sant Felip Neri* es cantaven amb certa regularitat, per la vinculació de l'obra amb la festivitat del patró de la Congregació de l'Oratori de Sant Felip Neri; i algunes obres d'elaboració ambiciosa del seu catàleg, totes elles policorals, com ara els dos *Miserere*; els *Beatus vir*; el *Magnificat* dedicat a Sant Joan de Ribera; i la *Missa Recordare Virgo Mater*. Esta va estar recuperada al cinquantenari de la seua mort a la Vall d'Uixó i esporàdicament s'ha continuat cantant. També recentment, l'any 2012, s'hi ha recuperat el seu *Magnificat a sant Joan de Ribera.* Com hem vist, l'altra composició que ha tingut un recorregut més enllà del període de vida de l'autor ha estat l'*Himne a la Vall d'Uixó*, considerada des de fa anys una senya d'identitat de la seua població natal.

La sort que ha patit la figura de Mn. Francesc Peñarroja no difereix molt de la de molts dels seus contemporanis per les circumstàncies a les que hem al·ludit. La creixent tasca investigadora de caràcter musicològic ha comportat que poc a poc s'hagen emprés estudis sobre compositors que visqueren a cavall del segles XIX i XX. Estes investigacions han tingut un perfil principalment biogràfic i catalogràfic. Resten estudis de calat pel que fa a l'anàlisi estilístic d'autors i escoles; especialment pensem que per la visió pejorativa que s'ha tingut calen investigacions serioses sobre la creació musical en la generació del *Motu proprio*. Creiem que la contribució específica d'este corrent rau en el difícil equilibri entre la modernitat i la tradició polifònica a la que s'aferren. En este sentit les aportacions individuals dels autors de música religiosa no han estat ponderades ni ateses. La bibliografia existent està plena de llocs comuns i tòpics per als autors més destacats i ressenyats, per no parlar del desconeixement d'altres compositors considerats secundaris o que ha estat a l'ombra dels grans noms del moment —Úbeda, Ripollés, Guzman, Giner. Cal endinsar-se en la creació artística sagrada al canvi de segle XX. Les poètiques de composi-

tors sacres d'este moment han estat considerades poc valuoses per desfasades i anacròniques, allunyades de les innovadores propostes estètiques musicals que sorgien arreu d'Europa, sobretot a França i a Alemanya, però amb uns estils propis i originals, dins de les limitacions marcades per l'Església. El cas de Mn. Francesc Peñarroja en seria una bona prova d'esta recerca estilística, com segurament ho van ser molts altres compositors, preocupats per oferir una música nova però sense trencar amb la tradició polifònica.

A estos factors conjunturals que hem identificat, cal afegir altres de caire personal. Segons els testimonis orals i escrits que ens parlen sobre la personalitat de Peñarroja era una persona d'una gran modèstia i humilitat, que sembla no prodigar-se massa més enllà dels seus àmbits de treball, bolcat en la seua feina al si del Col·legi del Patriarca i al Conservatori. Es pot pensar que estos valors se li atribuïen pel fet de ser prevere, però, pel que hem pogut discernir d'este home, sembla que el perfil encaixa bastant amb la realitat. Esta personalitat devia influir negativament en la difusió de la seua obra més enllà del restringit cercle local de la música religiosa per a la litúrgia del Reial Col·legi. Tanmateix, els càrrecs prestigiosos de professor de composició al Conservatori i mestre de capella del Patriarca li van comportar cert prestigi i notorietat entre els seus contemporanis valencians, com s'ha vist al llarg del present estudi.

Este predicament, però, pareix que va quedar eclipsat, amb posterioritat a la seua mort, per la figura de Mn. Vicent Ripollés. En vida els dos eren tinguts com a referents de la reforma musical vinculada amb el *Motu proprio*, com ho prova les carreres paral·leles que van desenvolupar i testimonis explícits, com el que s'ha presentat d'Henri Collet. De fet, des de la perspectiva que ens dóna l'actual investigació pensem que Mn. Peñarroja va ser l'home a l'ombra de Mn. Ripollés. Els projectes abandonats pel sacerdot castellonenc a la Capella del RCCCh i al Conservatori, pensem que per orgull i ambició personal, van ser desenvolupats amb reconeixement per Mn. Peñarroja. Malgrat que este últim va treballar durant tota la segona dècada del segle XX en implantar les disposicions del *Motu proprio* i les mesures apuntades per Mn. Ripollés

en la *Memoria sobre la reforma de la música religiosa en la Capilla de Real Colegio de Corpus Christi de Valencia*, la seua tasca ha estat oblidada, ocupant un lloc secundari i restant a l'ombra de la de Ripollés. Idèntica situació es dóna amb la tasca docent i directiva al Conservatori: es recorda el pas esporàdic de Mn. Ripollés pel centre, mentre queden diluïts els deu anys de docència i treball en favor del Conservatori de Mn. Peñarroja. Som de l'opinió que el fet que Mn. Vicent Ripollés sobrevisquera en més de vint anys a Mn. Francesc i desenvolupara una important tasca musicològica i de docència al Seminari, juntament amb la implicació a nivell estatal en institucions i congressos de regeneració de la música litúrgica, va afectar a la projecció i diferent valoració de les seues carreres.

A açò cal afegir, com s'ha apuntat al llarg de la tesi, la possible antipatia, animadversió o simple relació distant de Mn. Ripollés envers Mn. Peñarroja, precisament pel fet d'haver-li restat protagonisme en la seua carrera i els seus projectes des dels temps al Seminari de Tortosa. Açò és una mera conjectura, però el mutisme als escrits de Ripollés respecte a Peñarroja és bastant sospitós i eloqüent, més si pensem que va ser una persona amb la qual va compartir espais, ofici i càrrecs des de la infantesa. El diferent tarannà d'ambdós sacerdots, la projecció de les seues carreres, l'eclipsament d'un per l'altre han donat com a resultat este oblit de la tasca de Mn. Peñarroja, en el millor del casos relegat a un lloc secundari. Val a dir que esta tendència s'està trencant-se amb les darreres investigacions sobre personalitats i el món musical a València, i a poc a poc està restituint-se la figura de Francesc Peñarroja.

Un últim factor que pensem que ha afavorit la relativa caiguda en l'oblit de la labor desenvolupada pel prevere valler ha estat el fet de no haver tingut família directa que es preocupara de mantindre el seu llegat i de recuperar la seua obra i memòria. Cap dels germans van tindre descendència i els familiars que heretaren el patrimoni sembla que no donaren massa importància al llegat fins a fa pocs anys. Els hereus actuals han mostrat una preocupació per conservar el minvat patrimoni que els ha arribat, després de vora cent anys durant els quals sembla que s'ha anat perdent a poc a

poc part del béns. No obstant açò, podem dir que ha mancat una actitud més activa de recuperació i difusió de l'obra que, suposem, en el millor dels casos haguera pogut tindre uns familiars directes. No és tant un retret, com la constatació d'un fenomen que, malauradament, s'estén a molts dels músics de temps passats.

Cal dir, però, que la major part del patrimoni musical ha restat a l'arxiu del RCCCh i allí s'ha conservat. La dissort és que es tracta íntegrament d'obres sacres i les poques composicions profanes s'han perdut amb el pas del temps, tret del cas de l'*Himne a Dª María Carbonell* i de l'*Himne a la Vall* d'Uixó. Altres que s'ha pogut documentar es troben actualment perdudes i resta l'esperança que romanguen en el fons d'algun arxiu personal o institucional.

Totes estes circumstàncies han fet que la figura de Mn. Francesc Peñarroja tradicionalment haja quedat relegada a un paper secundari i marginal dins de la història de la música valenciana, encara que en l'actualitat s'ha encetat un procés de restitució, fruit d'algunes investigacions. La seua memòria ha restat viva tant sols a la seua població natal vinculada amb la composició de l'*Himne a la Vall d'Uixó*, obra que ha esdevingut senya d'identitat dels seus veïns.

Esta conjuntura ha fet que allò que es coneixia de Mn. Peñarroja fóra poc i es reduïa a les poques dades transmeses per un grapat de biografies. D'entre elles, les elaborades per veïns de la Vall d'Uixó com ara Manuel Ferrer o Ernesto Pérez eren les que més dades podien aportar, però contenien algunes errades i no estaven contrastades. Així, un dels objectius necessaris per a aprofundir en l'obra i la personalitat de Francesc Peñarroja era elaborar una biografia amb rigor i mètode. Com a resultat d'ella és la biografia presentada al llarg d'este llibre. A mode de conclusió, presentarem els principals esdeveniments i trets de cadascuna de les tres etapes en què s'ha dividit el recorregut vital del capellà valler.

La primera etapa s'ha establert entre 1868 i 1892. Són els anys d'infantesa i formació, primer a la Vall d'Uixó i posteriorment al Seminari de Tortosa des d'una data que hem establert al voltant de 1880. No anem a entrar en detalls, sols destacarem la seua proce-

dència humil, popular i la vinculació que sempre va tindre amb la seua població natal, perquè pensem que el va a influir en certs aspectes de la seua personalitat. Aspectes com els modals senzills i proximitat personal amb tothom, més enllà d'ideologies; la primera vocació pastoral, la preocupació pel món obrer i la doctrina social; la vinculació al valencianisme mitjançant els cercles de la Renaixença.

Des del nostre punt de vist, el pas pel Seminari tortosí, des de 1880 fins a 1892 va ser decisiu per moltes raons, en una edat on es posen els fonaments dels valors i dinàmiques personals. Allí va rebre la formació teològica, filosòfica, humanística i musical, a més de conrear una profunda espiritualitat, sobre les quals es va desenvolupar tota la seua vida, tant el plànol professional com fora d'ell. Durant el pontificat de Pius IX es va promoure una línia conservadora de formació fonamentada sobre tomisme i neoescolàstica. Encara que durant aquells anys de formació ja havia mort este papa, la línia conservadora estava present al pla d'estudis del Seminari, elaborat durant els anys del seu pontificat. Hi ha alguns indicis que mostren que esta línia de pensament estava present en Mn. Peñarroja: alguns articles de premsa parlen de la seua lluita contra els corrents lliurepensadors moderns i el jansenisme filosòfic i també ho palesa la temàtica de bastants dels volums conservats de la seua biblioteca personal. L'altre aspecte cabdal de la seua formació va ser el musical. Encara que no sabem exactament en quins termes es va desenvolupar esta faceta. Pel testimoni de Vicent Ripollés sabem que l'italianisme teatral imperant hi estava present. Tanmateix, els influxos de la reforma es van deixar sentir ben prompte a Tortosa i van arrelar profundament doncs d'esta diòcesi van eixir alguns noms importants lligats al cecilianisme i la reforma com són Felip Pedrell, Vicente Ripollés, Mariano Baixauli o el mateix Francesc Peñarroja.

Una segona etapa ha estat fixada entre 1893 i 1900. És el període durant el qual va exercir com a prevere coadjutor i organista de les esglésies parroquials de Cabanes (1893-1896) i d'Onda (1896-1900). Estos set anys es poden definir com de preparació

i transició a l'etapa a València. No és un temps que destaque en la biografia de Peñarroja i, de fet, és el període amb menys informació. No obstant açò, en este lapse de temps sembla que va continuar la formació musical i va estar estudiant composició per correspondència amb Salvador Giner. La música, però, des d'este moment té un paper secundari en la seua vida i, pel que hem vist, dirigeix la seua vocació i esforços cap a la labor pastoral. L'arribada de Lleó XIII a la Seu papal va marcar una nova direcció en este sentit. El creixement dels moviments obrers i la força que prenia el socialisme entre les classes populars va moure a este pontífex a escometre una línia de denúncia d'estos corrents laics i anticlericals i promoure l'acció pastoral dins del món obrer. En este sentit hem vist com Mn. Peñarroja forma part del grups de preveres que es van encarregar de les *santes missions* pastorals que van recórrer les poblacions castelloneres a la fi del segle XIX. Esta acció pastoral d'evangelització del món obrer va constituir el principal àmbit d'acció en la següent etapa, quan ja es trobava a València.

La tercera de les etapes és la que es desenvolupa a la ciutat de València. És un llarg període de vint anys que abasta des de 1900 fins a 1920 i que hem subdividit en dos noves demarcacions temporals. L'any 1910 s'ha erigit en fita, perquè la vida de Mn. Francesc va experimentar uns canvis decisius en la seua trajectòria en ser nomenat mestre de capella del Reial Col·legi de Corpus Christi i professor del Conservatori.

El primer període valencià l'hem situat a partir de 1900, malgrat la incertesa de la seua localització des de finals d'eixe any. Mitjançant el que hem esbrinat, s'ha arribat a la conclusió que probablement es trobava a València. Allò cert és que l'1 de setembre 1901 va ingressar com a capellà segon amb càrrec de penitencier en la Capella del Reial Col·legi de Corpus Christi. A partir d'este moment anirà forjant una destacable carrera com a predicador, però mai va deixar de compondre, encara que fóra esporàdicament. Tanmateix, Mn. Peñarroja no era ningú, musicalment parlant, a la seua arribada a València. Pràcticament, la seua carrera i prestigi musical es va forjar en la dècada entre 1910 i 1920, quan ja

contava més de quaranta anys. A poc a poc, a partir de la segona meitat de la primera dècada del segle XX va anar guanyant pes la faceta de músic religiós, vinculat a l'aplicació de les disposicions del *Motu proprio tra le sollecitudine* de Pius X a l'arxidiòcesi valentina. Mitjançant la biografia de Mn. Francesc s'ha vist la delicada situació que hi havia a la Capella del Patriarca a la seua arribada i l'evolució en els anys posteriors. També ens ha permès aprofundir en les repercussions que va tindre la reforma de la música sagrada a l'arxidiòcesi valenciana. Com establia el punt 24 del document de Pius X, es va crear una comissió per a vetllar per les directrius sobre música sagrada a la diòcesi valentina l'any 1904. Mn. Peñarroja va ser nomenat vocal en gener de 1906 d'esta primera Comissió Diocesana de Música Sagrada. Mai va deixar de pertànyer a esta Comissió. En 1908, arran un curs de gregorià impartit per al clergat de l'arxidiòcesi, Mn. Francesc va assolir prestigi com a entés en la matèria i als pocs mesos va obtindre el càrrec de director de cant gregorià de la Capella, que sembla creat expressament per a ell. Al poc de temps, en octubre de 1908, va ser promogut a capellà primer. Malgrat estos càrrecs musicals, la seua tasca principal continuava sent la predicació i acció pastoral. Açò canviarà l'any 1910, quan la seua plena dedicació a la música el va fer abandonar la vocació evangelitzadora mitjançant la predica.

Una segona etapa de la vida de Mn. Francesc Peñarroja s'obri l'any 1910. Esta és la més important des del punt de vista de la projecció i rellevància en la història de la música valenciana pels càrrecs que va assolir. La progressiva deriva cap a la música va culminar amb el nomenament com a mestre de capella del Reial Col·legi de Corpus Christi i com a professor del Conservatori de València en 1910. Ambdós càrrecs els va desenvolupar fins al seu decés, esdevingut el 19 d'octubre de 1920. A partir d'este moment, Peñarroja es converteix exclusivament en músic religiós. Segons el testimoni de Henry Collet, a principis de la segona dècada del segle XX Mn. Francesc Peñarroja era un dels referents de la música sagrada a la ciutat, juntament amb la figura capdavantera de Mn. Vicent Ripollès.

La seua mestria de capella al Col·legi de Corpus Christi es va caracteritzar per la programació i composició d'un repertori adequat a les celebracions litúrgiques més importants de l'any dins de la institució segons les línies marcades per la reforma de la música sagrada: les festivitats en honor al beat Joan de Ribera de principis de gener –aniversari de la seua mort– i mitjan novembre –festivitat del beat al Col·legi–, la Setmana Santa, la festivitat i octava del Corpus Christi i la festa de sant Maure, patró de la institució, a principis de desembre. La seua direcció de la Capella havia d'estar sotmesa a les directrius del *Motu proprio* i les normes sobre música litúrgica de les *Constituciones* del Patriarca Ribera. L'orientació establerta per Mn. Francesc al seu mestratge va defugir les interpretacions més ortodoxes del moviment reformista. Així, front a la línia de recuperació històrica d'obres polifòniques dels segles XVI i XVII marcada pel cecilianisme i la norma vaticana, Mn. Peñarroja va fer una clara aposta per obres d'autors valencians contemporanis o no massa allunyats en el temps. Així va programar obres de Giner, Úbeda o d'ell mateix. Fora dels autors valencians, es decanta per compositors cecilianistes italians, sobretot Lorezo Perosi, i d'alemanys com Mitterer o Witt. Sols uns pocs autors del segle XVI i XVII van merèixer el seu interès, especialment les composicions de Tomás Luis de Victoria i Joan Baptista Comes, que foren posades en el faristol recurrentment. Entre les obres que va dirigir al front de la Capella hi va haver en un menut percentatge misses de destacats autors romàntics europeus: Charles Gounod, Camille Saint-Saëns, Robert Schumann i Franz Liszt. De nou Mn. Peñarroja mostra una actitud un tant aperturista, heterodoxa en el seguiment de les disposicions de la normativa vaticana, ja que moltes d'estes obres i autors eren vistes amb recel pels sectors reformistes més ortodoxos. El *Motu proprio* admetia la interpretació d'obres més enllà del repertori de la polifonia clàssica del Renaixement i primer barroc, sempre que s'adequaren a la solemnitat i serietat requerides i s'allunyaren de models profans, especialment la música teatral. Ací hi havia una porta oberta a la innovació, especialment concebuda per Pius X per a les composi-

cions de nova factura. Precisament l'estil compositiu de Peñarroja és fruit de l'adaptació del models polifònics històrics amb l'ús d'un llenguatge harmònic més modern, hereu del llenguatge romàntic centreeuropeu d'arrel wagneriana. El tarannà de Mn. Peñarroja al front de la Capella va ser el d'intentar mantindre un difícil equilibri en conciliar les disposicions vaticanes respecte a la música sagrada i l'aposta personal per un llenguatge més actual, incorporant les novetats harmòniques del segle XIX amb les pràctiques contrapuntístiques de la polifonia clàssica. Cal dir, però, que la recerca d'un llenguatge modern adequat a la litúrgia va ser un tema de debat i preocupació entre els músics de la reforma. La proposta de Mn. Peñarroja va ser una més de les que es venien fent sobretot en la segona dècada del segle XX. Descobrir el grau de modernitat del seu llenguatge front a altres és una tasca a realitzar en un futur, quan s'hagen obtingut els perfils estilístics d'autors d'esta generació musical del *Motu proprio*.

L'altre gran àmbit d'acció de Mn. Francesc Peñarroja a partir de 1910 va ser el Conservatori de València. Des del curs 1910-1911 fins la seua mort en octubre de 1920, el mossèn va formar part de la plantilla de professors del centre. Durant eixos anys va exercir com a professor de diferents assignatures –conjunt vocal i instrumental, nocions d'harmonia, formes musicals i composició– i també va desenvolupar diferents funcions administratives –bibliotecari, sotsdirector i director suplent–.

Una de les primeres coses a destacar és l'irregular ingrés i l'anòmala situació del mestre Peñarroja durant els primers anys al centre. Hem vist la situació crítica que es va produir a l'inici del curs 1910-1911, quan Mn. Vicente Ripollés va decidir rebutjar la plaça, que havia obtingut per concurs d'oposició. Mn. Francesc va ocupar esta vacant a proposta del director, Ramón Martínez, amb el consentiment del Claustre de Professors, sense haver passat per cap tipus de procés de selecció. Este tipus d'ingrés va comportar que tinguera una consideració especial i anòmala, ja que era designat com a professor interí ocupant una plaça de numerari. Esta situació excepcional es va resoldre el novembre de 1913, quan va

aprovar l'oposició a la plaça de professor numerari de composició.

La conclusió que hem extret de tot açò és que va haver algun tipus de pressió per a designar a un religiós com a professor del centre, després de la mort d'Úbeda, ja que la incipient carrera musical del capellà tot just acabava de començar l'any 1910. Així i tot, es devia guanyar cert nom i prestigi si va ser proposat i elegit sense discussió entre altres opcions possibles per a un càrrec que va ocupar fins que va morir.

Des d'un primer moment es va encarregar de l'especialitat de composició. Els alumnes que estudiaven composició sempre eren pocs. Tal volta per açò va haver de simultaniejar altres tres assignatures amb l'ensenyament de la composició: conjunt vocal i instrumental, nocions d'harmonia i nocions de formes musicals. Totes estes assignatures eren de nova implantació i Peñarroja va haver de lidiar amb la dificultat de començar de zero. Va dirigir el conjunt vocal i instrumental fins a l'inici del curs 1912-1913, quan va deixar d'impartir-la per dedicar-se a la docència de la nova assignatura de nocions de formes musicals, de manera que la direcció del conjunt va passar a mans de López-Chavarri. Per a ajudar-se en la docència de les altres dues matèries, va escriure dos breus manuals: *Programa de Nociones de Armonia teórico y práctico* i *Nociones de Formas musicales*. Totes tres assignatures eren obligatòries per al conjunt de l'alumnat i per les seues classes passaren les diferents promocions entre 1910 i 1920.

Pel que fa a la seua tasca com a docent, concloem que Mn. Peñarroja va dotar a les assignatures d'una perspectiva europeista, gens localista, malgrat ser una compositor d'influències nacionalistes. Els programes de les audicions o els continguts dels manuals i programacions de les matèries que va dur a terme reflecteixen esta línia: tots els autors emprats són europeus així com també ho són els dels mètodes recomanats als alumnes. Així en l'assignatura de conjunt vocal i instrumental comprovem que el repertori interpretat a les audicions procedeix íntegrament d'autors europeus rellevants del Romanticisme de la segona meitat del segle XIX: Franck, Reinecke, Txaikovski, Verdi, Grieg, Wagner, Brahms. Cas

semblant és el de formes; en composició, els autors de referència van ser l'alemany Johann Christian Lobe i els francesos Andrè Gedalge, Charles-Marie Widor, Gabriel Parès i Vicent d'Indy; per a l'assignatura de nocions d'harmonia recorre a Vincent d'Indy, Beethoveen i Bach; pel que va a l'assignatura de nocions de formes musicals els autors de base són Vincent d'Indy, Salomon Jadasshon, Carl Czerny i Mathis Lussy amb exemples de Beethoven.

També trobem, però, que la seua qualitat d'eclesiàstic i el seu ofici com a compositor de música religiosa van influir en la direcció que va donar als continguts de les matèries. En les assignatures de nocions d'harmonia i nocions de formes musicals l'empremta és molt subtil i la trobem materialitzada en l'omnipresent influència de Vincent d'Indy, músic cecilianista i fundador de la Schola Cantorum de París. On es palesa realment la línia religiosa és en composició i en conjunt vocal i instrumental. En la temàtica del repertori interpretat en esta darrera assignatura detectem una clara tendència espiritual, religiosa, que resulta evident en les obres vocals: *La Verge al pessebre*, *A la porta del claustre*, la plegaria per cor a duet *L'àngel de la guarda*, l'*Ave Maria* de l'òpera *Otello*, o l'escena de la consagració del Greal del drama wagnerià *Parsifal*. Dins de l'especialitat de composició, la creació de música religiosa rebia un tractament igualitari amb la de formes profanes i ambdues es combinaven i complementaven al llarg dels cursos. A més a més, podem concloure que tenia predilecció per l'ensenyament de formes de música vocal, sense desdenyar la música instrumental.

Altrament, hem deduït que la tasca de Mn. Peñarroja va esdevindre important per al reconeixement de l'oficialitat dels estudis i fins i tot decisiva en la incorporació del Conservatori als centres de l'Estat. Per una banda, ell va ser l'encarregat de portar endavant les noves assignatures que es van anar implantat per adequar el currículum a les exigències del reconeixement oficial dels estudis. Estos van ser adscrits parcialment al Reial Conservatori de Madrid en 1911. Els esforços de tot el Claustre, entre ells Peñarroja, i la gestió del director Ramón Martínez va comportar que en 1917 es produïra la incorporació total als ensenyaments de l'Estat.

Va jugar un paper més destacat pel que fa a la inclusió del centre entre els que pertanyien a l'Estat. També va haver de resoldre la delicada situació sorgida de la malversació de fons per part de Ramón Martínez. Açò està lligat a la seua gestió com a càrrec directiu. Des de juliol de 1919 va exercir com a sotsdirector, amb un breu període de director en funcions d'un mes entre agost i setembre, per cobrir el lloc vacant després de la dimissió de Martínez, ateses les irregularitats econòmiques de la seua gestió. Gràcies a les seues gestions i les d'Amancio Amorós, el director suplent, el Conservatori va remuntar la situació econòmica i, a més a més, van aconseguir la incorporació del centre a la xarxa estatal, seguint amb el procés traçat pel director dimissionari.

Encara que són responsabilitats menys importats, amb anterioritat a estos càrrecs va exercir de bibliotecari del centre i també va tindre la responsabilitat de la redacció de l'articulat del mont de pietat que es va fundar per a cobrir les ajudes econòmiques en cas de malaltia per al professorat numerari i supernumerari.

Hem comprovat la presència i projecció en la vida cultural de la ciutat de València, més enllà de l'àmbit religiós que li era propi. Ja hem parlat del seu estatus i situació dins de la música religiosa valenciana. Formar part del Claustre del Conservatori li va obrir el pas a la societat laica, sobretot a la seua vessant artística, educativa i musical. Així el trobem formant part de tribunals i jurats de diversa índole, dins i fora de València i sobretot musicals; representant al Conservatori en diversos actes, en especial els religiosos; també com a conferenciant, tant religiós com musical; com a director musical d'actes majoritàriament dins del món eclesiàstic; com a compositor de música profana o religiosa fora de repertori litúrgic.

Mn. Francesc Peñarroja forma part de l'elit artística de la ciutat de València i el trobem relacionat amb els principals noms i institucions de la cultura valenciana. Així va estar vinculat amb noms de músics com Eduard López-Chavarri, Vicente Ripollés, Salvador Giner, Juan Bautista Gúzman, José Maria Úbeda, Juan Cortés, Pedro Sosa, Leopoldo Querol, Lamberto Alonso, per citar-ne

alguns. També va col·laborar amb els darrers escriptors de la Renaixença com Manuel Millàs Sagreras, Ramón Andrés Cabrelles o el polifacètic Eduard López-Chavarri. A nivell institucional va col·laborar o va ser membre en societats musicals o literàries com la Societat Filharmònica, l'Ateneu Musical, l'Acadèmia Científico-Social Valentina, l'Associació de Lo Rat Penat o l'Agrupació Pro Poesia Valenciana.

Derivat del que acabem de dir, hem conclòs que Mn. Francesc va estar involucrat, en major o menor mesura, en la Renaixença, pels lligams que tenia amb escriptors i associacions d'este moviment literari i musical, així com pels recursos nacionalistes provinents del folklore valencià que va emprar en algunes de les composicions profanes. Destaquem que pràcticament tots els poemes que va musicar es trobaven en valencià.

Hem procedit també a revisar i comprovar aquelles imatges que resten en la memòria d'aquells que encara el recorden, especialment a la seua població natal. La conclusió és que, després dels vora cent anys transcorreguts des de la seua mort, es té una visió idealitzada i transformada d'allò que era Mn. Francesc pel retrat, moltes voltes interessat, que en van fer els biògrafs. Trobem que entra dins de la normalitat la mitificació que es fa entre els seus conciutadans de la figura d'un fill il·lustre de la Vall d'Uixó i que es magnifica la seua faceta musical i queda en l'ombra l'altra gran faceta de predicació. Es té la creença que Mn. Peñarroja era una persona progressista, d'idees avançades i amic de republicans. No ens va deixar de sorprendre esta imatge d'un capellà, més si es té en compte el seu recorregut vital. Després de valorar la seua combativitat contra idees avançades en la seua faceta de predicador, hem arribat a la conclusió que, des d'un punt de vista ideològic, no ho era. No obstant açò, allò que sembla desprendre's dels testimonis és que era una persona oberta i dialogant, i que no defugia el tracte i l'amistat de qualsevol persona, més enllà d'ideologies. Cal tindre present una voluntat de proselitisme i conversió en esta proximitat. En Mn. Francesc pesa la vocació pastoral i missionera, i l'hem vist immers en la tasca pastoral obrera promoguda des del pontificat de

Lleó XIII. Tal volta esta proximitat al món obrer li va fer guanyar-se esta fama. També hem valorat que des de la perspectiva posterior es vera com avançada la vinculació amb la defensa de la llengua i el seu valencianisme. D'altra manera, esta inclinació era habitual en l'ambient cultural valencià de principis de segle XX. Este perfil que hem anat desgranant ens mostra un capellà potser no progressista, però, si més no, de tarannà obert, accessible i dialogant. Estos trets deuen causar, en una persona allunyada cronològicament uns cent anys, la impressió de trobar-se enfront d'un sacerdot d'idees avançades, des de la visió distorsionada que podem tindre del món eclesiàstic noucentista i de principis del segle XX.

Una altra visió del capellà que es té a la Vall d'Uixó és la de què era un wagnerià a ultrança i que l'estil del compositor alemany impregnava les seues composicions. Gràcies a les fonts hem pogut concloure que efectivament Mn. Francesc admirava la personalitat musical de Wagner i estimava les seues composicions, especialment l'exalçada escena de la Consagració del Greal. Tanmateix, tenim reticències a l'hora d'admetre el seu wagnerisme compositiu. Ja hem parlat de la seua perspectiva europeista pel que fa al seu pas pel Conservatori i esta mateixa tendència s'observa en el seu llenguatge harmònic, com veurem a continuació. Els seus manuals no mostren cap referència explicita ni velada al compositor alemany ni s'han apreciat influències directes en l'estil compositiu de Peñarroja, com alguns biògrafs han volgut veure. No obstant açò, insistim que l'estil harmònic de Peñarroja beu del llenguatge centreeuropeu, que no sabem fins a quin punt es atribuïble exclusivament a Wagner.

De la seua projecció en la ciutat de València més enllà de la seua mort, hem conclòs que va estar lligada a la interpretació d'un grapat d'obres religioses, bé a celebracions al Col·legi del Patriarca o a altres emplaçaments. La seua minvant presència musical va desaparèixer amb la Guerra Civil. Ja hem dit que pel que fa a la seua implicació en altres àmbits culturals i artístics pràcticament va desaparèixer fins a l'actual revitalització mitjançant recents investigacions sobre la

música a la ciutat de València a principis del segle XX.

Deixem de banda els aspectes biogràfics per a centrar-nos en allò que s'ha extret pel que fa a la seua obra i estil musical.

Mitjançant el catàleg de tota l'obra que hem pogut trobar en arxius i amb la recerca d'informació de les obres en premsa hem pogut obtindre una major perspectiva de l'obra de Mn. Francesc que la que es tenia fins ara. A partir d'este inventari i amb la informació extreta de l'anàlisi estadístic de les dates i de les obres, s'ha pogut extreure els trets generals de la seua obra i de l'evolució del seu llenguatge.

Tanmateix, sembla que en els seu inicis, durant la formació al Seminari de Tortosa, va estar influït pel corrent italianista imperant, de la qual en seria mostra el *Duetto a San José*. Prompte, però, va abandonar este estil per integrar-se en el corrent reformador. Ja a València, sent capellà segon del RCCCh, va compondre *O quam pulchra es casta generatio*, poc abans de què Pius X promulgara el *Motu proprio tra le sollecitudini.* En esta composició perduda ja es palesa el pes de la línia reformista que havia de sancionar la normativa pontifícia de Pius X. Els trets d'esta obra són els que podem trobar en la resta de producció i que se situen dins de les disposicions de la reforma de la música sagrada: ús de la policoralitat, predomini de la veu, acompanyament instrumental reduït al quintet de corda amb harmònium o orgue. En esta obra va emprar també el piano, però no el tornarà a usar, ja que posteriorment serà prohibit.

La seua vida a València va estar marcada per la pertinença a la Capella del Reial Col·legi de Corpus Christi. El gruix de la seua obra va ser composta per a la litúrgia de la institució i en el seu arxiu es conserva la pràctica totalitat de la seua producció. Les *Constituciones* del patriarca Ribera establien unes pautes molt clares i estrictes al respecte de la música litúrgica a practicar per la Capella i que Mn. Vicente Ripollés va intentar regenerar. Estes disposicions estaven en perfecta consonància per allò marcat pel *Motu proprio* i, si més no, limitaven encara més el marge d'acció compositiva. Així, la producció de Mn. Francesc va estar comple-

tament mediatitzada per l'esperit reformista i regenerador de la música sagrada.

Sobre els pilars de la restauració del cant gregorià i la pràctica polifònica històrica va construir les seues obres, a les quals, però, va intentar donar un aire de modernitat, introduint innovacions harmòniques a les estructures clàssiques.

Atenent a tot açò extraiem trets estilístics que exposem a continuació.

És un compositor bàsicament de música litúrgica. Hem pogut comprovar com la pràctica totalitat del seu catàleg correspon a esta tipologia. Dins del corpus d'obres litúrgiques, la majoria es tracta d'harmonitzacions del cant gregorià que demanaven les *Constituciones* del Patriarca Ribera per a la interpretació de la salmodia antifonal. Estes harmonitzacions dels salms estaven en plena sintonia amb la restauració de la interpretació gregoriana que hom perseguia amb la reforma de la música sagrada. Trobem tres tractaments d'harmonització: fals bordó, *sencillo* i *varillas*. La forma més senzilla d'elles és el fals bordó i consisteix en un recitat acòrdic sobre el cant pla sense mesura. Els *sencillos*, també elaborats sobre el cant pla, es mesuren i van des d'aquells que tenen una textura homorítmica o homofònica, fins als que tenen uns menuts desenvolupaments contrapuntístics. El terme *varillas* és un tant confús, que apareix en diversos llocs de les *Constituciones,* i que Peñarroja l'aplica per denominar la combinació d'ambdós tipus d'elaboracions polifòniques. Hem de dir que encara que tan sols empra la denominació de *varillas* una sola volta, sol emprar quasi sempre la solució de combinació al·ludida.

Quan s'aparta de la salmodia antifonal per a musicar íntegrament els textos llatins dels salms, empra la fórmula de la composició polifònica policoral i en un grup reduït d'estes inclou la figura del cantant solista.

La poca música profana que va escriure i es conserva es conformada per peces on torna a posar música a un text. És tracta d'allò que denomina com himnes, que realment són cançons polifòniques per a solista, cor i orquestra, dedicats a exalçar a una persona

o població. Estes obres simfonicocorals tenen un tractament de la instrumentació més acurada i elaborada que el de les composicions sagrades. La conseqüència cal cercar-la en les restriccions del *Motu proprio* pel que fa a l'ús dels instruments en la música sagrada.

Malauradament, l'única obra instrumental documentada, *Aires gitanos*, que ens podia mostrar el seu llenguatge instrumental pur, no s'ha conservat.

Així doncs, es conclou que estem davant d'un compositor essencialment d'obres vocals. Tret de l'obra instrumental esmentada, tot el seu repertori està pensat per a veu, amb acompanyament instrumental o sense ell. Dins d'este repertori vocal, el més abundant són les obres per a cor sol seguit d'obres policorals. Cal dir, però, que les obres per a cor sol són majoritàriament falsos bordons, *sencillos* i *varillas*, és a dir, els ornaments polifònics del cant gregorià per a la salmodia antifonal. Quan compon obres sacres de nova creació prefereix recórrer a la policoralitat, habitualment amb acompanyament instrumental, i per a les profanes a la combinació solista o solistes, cor i orquestra. L'exigència i tractament que en fa de les veus ens mostra a un compositor que coneix perfectament l'instrument i les possibilitats que en té.

Quant a l'ús d'instruments, hem de dir que la majoria d'obres vocals litúrgiques no fa ús de cap tipus d'acompanyament instrumental, seguint les recomanacions de la norma sobre música sagrada. Açò també obeeix al major nombre de peces polifòniques d'ornamentació del cant gregorià, que no reben acompanyament instrumental, encara que sospitem que podien tindre el sosteniment de l'orgue. En canvi, quan empra la policoralitat, no dubta en acompanyar-los d'algun instrument. L'acompanyament típic de les seues obres sol ser l'orgue i l'orgue amb el violoncel i el contrabaix, fent funcions de suport harmònic. La formació més emprada és esta segona, tant en obres policorals com per a les de cor sol. No obstant açò, ocasionalment, també apareix l'ús de vents i orquestra de corda. En el cas de les obres profanes, recorre a una orquestra fonamentada en la corda. En el cas de l'*Himne a la Vall d'Uixó* ens

ha arribat un arranjament de l'autor per a banda, però sabem que l'original era per a orquestra simfònica. Malgrat el reduït nombre d'obres amb recursos instrumentals, els pocs exemples mostren un instrumentador destre.

Pel que fa al seu llenguatge musical, concloem que presenta dues vessants d'una mateixa personalitat creativa: la religiosa i la profana. Malgrat les diferències puntuals, l'idioma de rerefons és el mateix. Les característiques generals d'este llenguatge les resumim en els següents punts:

Escriptura molt precisa en dinàmiques i agògica, a voltes amb indicacions molt concretes per als cantants pel que fa al color i timbre.

L'ús de tempos moderats, no massa ràpids sobre compassos preferentment binaris.

Un llenguatge subjugat a l'harmonia tonal encara que allò que musique siguen melodies modals gregorianes, amb preferència per tonalitats amb bemolls. No dubta en transportar els tons gregorians amb armadures que van des d'una fins a tres o quatre alteracions, tant bemolls com sostinguts, quan escriu falsos bordons i *sencillos*.

L'ús d'harmonia alterada és un tret bàsic del seu llenguatge. L'alteració de les notes del discurs musical, cosa que redunda en una aparició freqüent de dominants secundàries i d'acords de la família de la sexta augmentada i en general acords de préstec. No és estrany trobar resolucions excepcionals d'estos acords.

Fruit d'estes alteracions presents en el discurs musical és la presència de cromatisme melòdic, poc freqüent malgrat l'abundància d'alteracions, i de digressions harmòniques a tonalitats llunyanes.

Utilització esporàdica però significativa d'acords dissonants d'octava disminuïda, augmentada o doble augmentada, novena amb diverses disposicions sense defugir enllaços excepcionals poc acadèmics amb la novena en el baix.

Pel que fa a les diferències entre el repertori profà i el religiós se centren en la construcció harmonicomelòdica. En essència

provenen de l'aplicació de les normes de la reforma de la música sagrada. En este darrer tipus de música, el pes de la tradició polifònica fa que el llenguatge contrapuntístic siga el predominant, mentre que en la profana, malgrat ser un compositor dens, hi ha un predomini d'una línia melòdica sobre un acompanyament on no manca el contrapunt dels contracants. Les melodies d'este repertori provenen o estan inspirades en el folklore valencià, el que situa Peñarroja dins del corrent nacionalista encapçalat pel seu mestre, Salvador Giner.

En la construcció de la música sacra es fonamenta en els recursos propis del cant gregorià –recitacions i cadències dels tons salmòdics– i a voltes pren melodies gregorianes quan crea obres de nova factura, cas de la missa elaborada sobre la melodia de l'ofertori de les festes marianes *Recordare Virgo Mater.* El cant pla el disposa en la veu superior, amb més o menys ornaments melòdics. Prefereix models formals lliures amb construcció orgànica del discurs, açò és, per juxtaposició de seccions temàtiques diferents, adaptades a les exigències expressives del text, tal com ho feien els models compositius de la polifonia sagrada dels segles XVI i XVII. No obstant açò, també recorre a ells per a les composicions profanes. En alguns casos empra el recurs de la recapitulació temàtica conclusiva per a tancar moviments o obres.

Pel que respecta als usos harmònics, es veu una clara aproximació a una espècie d'harmonia modal des d'unes estructures que responen a l'harmonia tonal quan fa un constant ús de cadències plagals per als finals. A voltes s'aprecia un tímid atansament en emprar el setè grau a distancia de to en la construcció melòdica.

Per a tancar este apartat de conclusions, recapitularem dient que va ser un compositor eminentment religiós immers en la reforma de la música sagrada i marcat per les directius de la reglamentació vaticana de música sagrada i de les *Constituciones* del patriarca Joan de Ribera. La seua dedicació compositiva en exclusiva al Reial Col·legi de Corpus Christi va convertir-lo en un autor de repercussió local. Encara que trobem interpretacions de certes composicions a Tarragona i hi ha publicacions estatals on

es parla d'ell, la seua obra no es va publicar i pràcticament no va sobrepassar el llindar del Reial Col·legi de Corpus Christi. A més a més, hem de pensar que va morir quan comptava cinquanta-dos anys. Malgrat no ser una mort a una edat massa prematura –més si tenim en compte l'esperança de vida a principis del segle XX–, si ho va ser des del punt de vista de la seua carrera musical. Tan sols feia deu anys que va començar la seua dedicació de ple a la música i al conreu de la composició de música sagrada, si bé sabem que la faceta musical sempre va estar present en la seua existència des dels temps al Seminari de Tortosa. La mort li va arribar en un moment en què estava adquirint un estil madur i personal, dins de les estrictes normes del *Motu proprio.* Algunes de les composicions més ambicioses i interessants provenen dels últims anys de la seua vida, cas de la *Missa Recordare Virgo Mater*.

Malgrat ser un compositor de trets nacionalistes en el terreny de la música profana i regeneracionista en el sacre, va cercar un idioma creatiu universal, amb la incorporació d'innovacions harmòniques, producte de l'admiració per autors europeus, en especial Wagner. No descartem que esta recerca de nous camins per a la música sagrada provocara cert rebuig o enfrontament amb sectors més conservadors, malgrat que l'ideal espiritual i compositiu wagnerià del *Parsifal* era admirat al si del moviment reformista.

No volem deixar de remarcar que era un home d'una profunda espiritualitat i d'arrelades conviccions religioses, cosa que va portar tant a la seua vessant com a predicador com a la música, que havia d'estar al servei de l'evangelització. Es va mostrar com a un orador entregat i combatiu per a denunciar i posar fre a la situació de decadència moral, però també musical de la València de principis del segle XX. Sempre un aire de moralitat i espiritualitat impregnen les seues obres i paraules. «Què es pot esperar d'un capellà?» —hom pot pensar. Qualsevol cosa —pensem— ja que com qualsevol persona, pot tindre un major o menor grau d'implicació amb allò que és, amb allò que s'identifica i amb allò que representa. Creiem, però, que Peñarroja era, sobretot, un missioner, un evangelitzador en totes les facetes de la seua vida. Un home de poble,

humil, arrelat en la seua idiosincràsia vallera i valenciana, cridat a canviar el món des de la vocació sacerdotal. Esta era la finalitat última, teleològica, de tot el que feia. La música pareix no estar exempta d'este tarannà. És un mitjà d'evangelització i conversió, un camí cap a Déu, tal com ho recullen les paraules que tanquen el seu *Himne a la Vall d'Uixó*: «confonent-se en total harmonia i fent-ne un sol prec que l'espai infinit atravesse, anant fins a Déu.»

Bibliografia

Acker, Yolanda; Alfonso Rodríguez, Ma. de los Angeles i Pérez Castillo, Belén: *Archivo histórico musical de la Unión Musical Española*, Madrid, Instituto Complutense de Ciencias Musicales, 2000.
Adam Ferrero, Bernardo: *1000 músicos valencianos*, València, Sounds of Glory, 2003.
Alanyà i Roig, Mn. Josep: *El Seminari diocesà de Tortosa*, Hospitalet de Llobregat, Bisbat de Tortosa, 2001.
Almela y Vives, Francisco: *El Liceo Valenciano, sus figuras y sus actividades.*, Castellón de la Plana, [Sociedad Castellonense de Cultura], 1962.
Angers (Diócesis): *Conferencias eclesiásticas de la Diócesis de Angers: celebradas de órden de los señores obispos de aquella Diócesis*, Logroño, Oficina de Domingo Ruiz, 1833.
Añón Marco, Vicente: *101 hijos ilustres del reino valenciano, T.2*, Valencia, V. Añón, 1978.
Añón Marco, Vicente: *101 hijos ilustres del reino valenciano, T.1*, Valencia, V. Añón, 1973.
Araiz Martínez, Andrés: *Historia de la música religiosa en España*, Barcelona, Labor, 1942.
Archilés i Cardona, Ferran (ed.): *La regió de l'Exposició: la societat valenciana de 1909*, València, Universitat de València, 2011.
Associació Arqueològica de la Vall d'Uixó: *El Temps passat: retrospectiva gràfica de la Vall*, Vall d'Uixó, Associació Arqueològica de la Vall d'Uixó, 1997.
Badenes Maso Gonzalo (dir.): *Historia de la música de la Comunidad Valenciana*, [Alicante], [Valencia], Prensa Alicantina i Prensa Valenciana, 1992.
Balbás y Cruz, Juan Antonio: *El libro de la Provincia de Castellón*, facsímil (1892), Madrid, Confederación Española de Cajas de Ahorro, 1987.
Bastús, Vicente Joaquín: *Oficio de la Semana Santa y Semana de Pascua en latín y castellano*, Barcelona, P. Riera, 1853.
Botella Jaudenes, Antonio: *Memoria leida por D. Antonio Botella Jaudenes secretario del Conservatorio de Música en la sesión inaugural celebrada el día 12 de Octubre de 1892*, Valencia, V. Gay, 1892.
Bretón, Tomás: *Discurso leído en el Salón de Actos de la Exposición Nacional de Valencia (21 de mayo de 1910)*, Valencia, Miguel Gimeno, 1911.
Callado, Emilio; Benito, Daniel; Olson, Greta i Vilaplana, Antonio: *Domus speciosa: 400 años del Colegio del Patriarca*, València, Universitat de València, 2006.
Carbonell Sánchez, María: *Obras publicadas con motivo del homenaje que le ofrecen sus admiradores*, Valencia, Imprenta Hijos de Francisco Vives

Mora, 1915.
Cárcel Ortí, Vicente: *Obispos y sacerdotes valencianos de los siglos XIX y XX: diccionario histórico*, Valencia, Edicep, 2010.
Cárcel Ortí, Vicente: *Diccionario de sacerdotes diocesanos españoles del siglo XX*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 2006.
Cárcel Ortí, Vicente: *Historia de las tres diócesis valencianas: Valencia, Segorbe-Castellón, Orihuela-Alicante*, Valencia, Comunidad Autonoma, Generalitat, 2001.
Casares, Emilio i Alonso, Celsa: *La música española en el siglo XIX*, Oviedo, Universidad de Oviedo, 1995.
Casares, Emilio; Fernández de la Cuesta, Ismael i López-Calo, José: *Diccionario de la música española e hispanoamericana*, Madrid, SGAE - Sociedad General de Autores y Editores, 2001.
Casares Rodicio Emilio (dir.): *Diccionario de la música valenciana*, Madrid, Iberautor Promociones Culturals, 2006.
Claramunt Salvador i Santacreu Soler J. M (dirs.): *Diccionari d'Història del País Valencià*, Barcelona, Edicions 62, 2006.
Climent Barber, José: *La música de la Catedral de Valencia*, Valencia, Ajuntament de València, 2011.
Climent Barber, José: *Historia de la música valenciana*, Valencia, Rivera Mota, 1989.
Climent Barber, José: *Fondos musicales de la región valenciana. II. Real Colegio de Corpus Christi (Patriarca)*, València, Institució Alfons el Magnànim. Institut de Musicologia, 1984 (Fondos musicales de la región valenciana).
Climent Barber, José: *Fondos musicales de la región valenciana. III. Catedral de Segorbe*, Sogorb, Caja de Ahorros de Monte de Piedad de Segorbe, 1984 (Fondos musicales de la región valenciana).
Climent Barber, José: *Fondos musicales de la región valenciana. I. Catedral Metropolitana de Valencia*, València, Institució Alfons el Magnànim. Institut de Musicologia, 1979 (Fondos musicales de la región valenciana).
Climent Barber, Josep: *Orguens i organistes catedralicis de la Valencia del sigle XIX*, València, Lo Rat Penat, 2002.
Comellas, José Luis: *Historia de España contemporánea*, 9ª, Madrid, Rialp, 2008.
Conservatorio Superior de Música (Valencia): *Crónica de un centenario*, València, El Conservatorio, Departamento de Solfeo y Teoria de la Música, Servicio de Publicaciones, 1983.
Conservatorio Superior de Música y Declamación de Valencia: *Memoria del curso de 1914 a 1915 y apertura del curso 1915-1916 precedida del discurso leido por... Antonio Fornet Quilis*, València, Tipografía Moderna, 1915.

Conservatorio Superior de Música y Declamación de Valencia: *Memoria del curso de 1913 a 1914, precedida del discurso leido por D. Benjamin Lapiedra Cherp*, València, Tipografía Moderna, 1914.
Conservatorio Superior de Música y Declamación de Valencia: *Memoria del curso de 1911 a 1912, precedida del discurso leido por D. Juan Colom Sales en la solemne distribución de premios*, València, Tipografía Moderna, 1912.
De Paz, Alfredo: *La revolución romántica: poéticas, estéticas, ideologías*, Madrid, Tecnos, 1992.
Escoín Belenguer, Francisco: *Organografía musical castellonense*, Castelló, Imprenta J. Barberá, 1919.
Espadas Burgos, Manuel (coor.): *Gran Historia Universal. Napoleón y los nacionalismos*, Madrid, Nájera, 1990 (vol. 8).
Esteve Vaquer, Josep-Joaquim: *C.I.A.C.: música, cultura y societat a la Vall d'Uixó*, [Palma de Mallorca], Edicions Documenta Balear, 2003.
Fernández, Antonio: *Historia universal. Edad contemporánea*, Barcelona, Vicens-Vives, 1993 (vol. 4).
Fernández y Domingo, Daniel: *Anales ó historia de Tortosa: desde su fundacion hasta nuestros dias*, Barcelona, Establ. Tip. de Jaime Jepús, 1867.
Ferrando Antoni (dir.): *Caplletra: revista internacional de filología*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989 (núm. 4).
Ferrer Ballester, María Teresa: *Antonio T. Ortells y su legado en la música barroca española*, Valencia, Institut Valencià de la Música, 2007 (Biblioteca de música valenciana. Serie mayor, 2).
Flórez Estrada, Alvaro: *Curso de economia politica*, Paris, Gaultier-Laguionie, 1831.
Font i Ten, Josep V.: *Àlbum de família: cinquanta anys de la Schola Cantorum de la Vall d'Uixó*, Castelló, Servei de Publicacions. Diputació de Castelló, 2006.
Font, Josep V. i Valls, Carles: *L'Himne a la Vall d'Uixó: un estudi filològic i musicològic*, La Vall d'Uixó, Ateneu Musical Schola Cantorum, 2011.
Furió, Antoni: *Història del País Valencià*, València, Edicions Alfons el Magnànim. Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, 1995.
Galbis López, Vicente i García Gázquez, Hilari: *Catàleg de la producció musical de Salvador Giner*, València, La fundació de la Universitat de València. Patronat d'activitats musicals, 2010.
García Bonafé, Mario; Heras, Artur i Cerdà, Manuel (dirs.): *Història de l'economia valenciana*, València, Generalitat Valenciana i Diputació Provincial de València, 1983.
García y García, Honorio: *Notas para la historia de Vall de Uxó*, Vall de Uxó, Excmo. Ayuntamiento de Vall de Uxó, 1982.
Gascón Pelegri, Vicente i Valgoma (de la) y Diaz-Varela, Dalmiro: *Pro-*

hombres valencianos en los ultimos cien años: 1878-1978, Valencia, Caja de ahorros, 1978.
Gayano Lluch, Rafael: *El Conservatorio de Música y Declamación de Valencia: Apuntes históricos*, Valencia, F. Domenech, 1945.
Girona i Albuixec, Albert; Álvarez Rubio, Amparo i altres: *Història contemporània del País Valencià*, València, Tabarca Universitat, 1992.
Gómez Amat, Carlos: *Historia de la música española. Siglo XIX*, 3ª, Madrid, Alianza Editorial, 2004 (vol. 5).
González de la Rubia, Domènec: *La Música religiosa a Catalunya en el segle XX*, Barcelona, Editorial de Música Boileau, 2009.
González Valle, José V.; Ezquerro, Antonio; Iglesias, Nieves; Gosálvez, C. José i Espí, Joana: *Normas internacionales para la catalogación de fuentes musicales históricas: (serie A/II, Manuscritos musicales, 1600-1850)*, Madrid, Arco Libros, 1996.
Graña i Zapata, Isabel: *L'acció pancatalanista i la llengua: Nostra Parla, 1916-1924*, Barcelona, L'Abadia de Montserrat, 1995.
Hermosilla Pla Jorge (dir.): *La ciudad de Valencia: historia, geografía y arte de la ciudad de Valencia*, València, Universitat de València, 2009.
Hoppin, Richard H (traducció de Pilar Ramos López): *La música medieval*, Tres Cantos (Madrid), Akal Ediciones, 1991 (Akal Música, 1).
Jadassohn, Salomon: *Les formes musicales dans les chefs-d'œuvre de l'art [Texto impreso]: cours analysé et systématiquement rangé en vue des études pratiques de l'élève et de l'autodidacte*, Leipzig; Bruxelles, Breitkopf et Härtel, 1900.
Just, Juli: *Blasco Ibáñez i València*, València, Edicions Alfons el Magnànim. Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, 1990 (Biblioteca d'autors valencians, 18).
Llidó i Herrero, Joan: *Diócesis de Segorbe-Castellón, 1960-2010*, Castellón, Servicio de Publicaciones, Diputación de Castellón, 2010.
López-Chavarri Andújar, Eduardo: *Compositores valencianos del siglo XX: del Modernismo a las Vanguardias*, Valencia, Generalitat Valenciana : Música 92, 1992.
López-Chavarri Andújar, Eduardo: *100 años del Certamen Internacional de Bandas de Música*, València, Ajuntament de València, 1986.
López-Chavarri Andújar, Eduardo: *Cien años de historia del Conservatorio de Valencia*, [Valencia], Conservatorio Superior de Música y Escuela de Arte Dramático de Valencia, 1979.
López-Chavarri Andújar, Eduardo: *100 años de música valenciana, 1878-1978*, València, Caja de Ahorros de Valencia, 1978.
Loras Villalonga, Roberto: *El patriarca de la música valenciana*, Valencia, Universidad Politécnica de Valencia, 2007.
Loras Villalonga, Roberto: *La Asociación de Profesores Músicos de Santa*

Cecilia: desde su fundación a 2002, València, Mare Nostrum, 2003.
Marco, Tomás: *Historia de la música española. Siglo XX*, 1ª, Madrid, Alianza Editorial, 1983 (vol. 6).
Martínez Gallego, Francesc-Andreu; Chust Calero, Manuel i Hernández Gascón, Eugenio: *Valencia, 1900: movimientos sociales y conflictos políticos durante la guerra de Marruecos, 1906-1914*, Castelló, Universitat Jaume I, 2001.
Martínez Roda, Federico (dir.): *Historia del mundo contemporáneo: de la revolución a la globalización*, 2ª, Valencia, Tirant lo Blanch, 2010.
Martínez Roda, Federico (dir.): *Historia de Lo Rat Penat*, Valencia, Lo Rat Penat, 2000.
Meseguer Bellver, Emilio: *Historia del seminario metropolitano de Valencia*, Valencia, Seminario Metropolitano de Valencia, 1991.
Mira, Joan Francesc: *La prodigiosa història de Vicent Blasco Ibáñez*, Alzira, Edicions Bromera, 2004.
Mundina, Bernardo: *Historia, geografía y estadística de la provincia de Castellón*, facsímil (1873), Castellón, Confederación Española de Cajas de Ahorro, 1988.
Orfeó Tortosí: *Escritos heortásticos. Al maestro Pedrell*, Tortosa, Casa social del Orfeó Tortosí, 1911.
Oriola Velló, Frederic: *Temps de músics i capellans*, València, Federació de Societats Musicals de la Comunitat Valenciana, 2011 (Col·leció Bitàcola Musical, 2).
Palacios Bañuelos, Luis (coor.): *Gran Historia Universal. Capitalismo y movimientos sociales*, Madrid, Nájera, 1990 (vol. 9).
Paniagua Javier i Piqueras Arenas José A. (dirs.): *Diccionario biográfico de políticos valencianos, 1810-2003*, Valencia, Fundación Instituto de Historia Social, Centro Francisco Tomás y Valiente, UNED Alzira-Valencia, 2003.
Pâris, Alain: *Le Nouveau Dictionnaire des interprètes*, Paris, Robert Laffont, 2015.
Pedrell, Felipe: *Musicalerías*, facsímil (1906), València, Librerías «París-Valencia», 1997.
Pedrell, Felipe (1841-1922): *Cuatro cantigas: XXVIII-IX-LXI-LXV*, Madrid, Unión Musical Española, 1966.
Peñarroja, Francisco i Mingarro Fenollosa, Leonardo: *Himne a la Vall d'Uixó*, La Vall d'Uixó, Ajuntament de la Vall d'Uixó, 2000.
Peñarroja Martínez, Francisco: *Nociones de Formas musicales*, Madrid, Unión Musical Española, 1915.
Peñarroja Martínez, Francisco: *Programa de Nociones de Armonía teórico y práctico*, Madrid, Casa Dotesio, 1914.
Peñarroja Martínez, Francisco: *Trisagio al Santísimo Sacramento, a dos*

voces y coro popular, València, Casa Dotesio, 1912.
Peñarroja Torrejón, Leopoldo: *Historia de Vall d'Uxó*, Castelló, Leopoldo Peñarroja Torrejón i Diputació de Castelló, 2015.
Peñarroja Torrejón, Leopoldo: *Moriscos y repobladores en el Reino de Valencia: la Vall de Uxó (1525-1625)*, Valencia, Del Cenia al Segura, 1984.
Pérez Almela, Ernesto: *L'himne a la Vall: Molt més que un himne*, La Vall d'Uixó, Ajuntament de la Vall d'Uixó, 1988.
Rabaza, José de Calasanz del Pilar: *Memorias de un cronista. Relación de las fiestas que la munificencia del Prelado principe Dr. Benlloch y el amor de la Escuela Pía dedicaron a San José de Calasanz en Seo de Urgel, del 7 al 11 de septiembre de 1911*, València, Tipografía Moderna, 1912.
Real Colegio-Seminario de Corpus Christi: *Constituciones de la Capilla del Colegio, y Seminario de Corpus Christi*, Valencia, Antonio Bordazar, 1739.
Ricart, Rafael Roca: *Teodor Llorente, líder de la Renaixença valenciana*, València, Universitat de València, 28 de novembre de 2011.
Ripollés Pérez, Vicente: *Músicos castellonenses*, Castellón, Sociedad Castellonense de Cultura, 1935.
Ripollès Pérez, Vicente: *Memoria sobre la reforma de la música religiosa en la Capilla de Real Colegio de Corpus Christi de Valencia que á la Excma. Visita presenta Vicente Ripollés*, València, Impr. y Lit. de la Viuda é Hijos de Terceño, 1897.
Rodríguez García, Esperanza: *Un libro de atril del colegio del patriarca de Valencia*, València, Institut Valencià de la Música, 2006.
Ros, Vicente i Ferrando, Juan Manuel: *Inventaris musicals valencians: Sueca*, Sueca (València), Regidoria de Publicacions, Ajuntament de Sueca, 2011 (vol.1).
Ruíz de Lihory, José: *La música en Valencia: diccionario biográfico y crítico*, Facsímil (1903), Valencia, Librerías «París-Valencia», 1987.
Ruiz, Pedro (coor.): *Història del País Valencià. Època contemporània*, Barcelona, Edicions 62, 1990 (vol. 5).
Sanchis Guarner, Manuel: *La Renaixença al País Valencià. Estudi per generacions*, Col·lecció tres i quatre, València, Edicions 62, 1982 (La Unitat, vol. 2).
Sanchis Guarner, Manuel: *La ciutat de València. Síntesi d'Història i Geografia urbana*, València, Ajuntament de València, 1981.
Sancho García, Manuel: *El compositor Salvador Giner, vida y obra musical*, València, Ajuntament de Valencia, Delegación de Cultura, 2002.
Santa María, Francisco de: *Dialectos músicos: en que se manifiestan los mas principales elementos de la armonia*, Madrid, Joachin Ibarra, 1778.
Sarthou Carreres, Carlos: *Geografia General del Reino de Valencia. Provincia de Castellón*, facsímil (1913), Madrid, Confederación Españo-

la de Cajas de Ahorro, 1989.
Simbor Roig, Vicent: *Els orígens de la renaixença valenciana*, València, Universitat de València, Facultat de Filología, Institut de Filologia Valenciana, 1980.
Sociedad Filarmónica de Valencia: *La Sociedad Filarmónica de Valencia en sus bodas de oro: memoria.*, València, Sociedad Filarmónica de Valencia, 1962.
Soler, Antonio: *Llave de la modulacion, y antiguedades de la musica*, Madrid, Joachin Ibarra, 1762.
Traver García, Benito: *Los músicos de la provincia de Castellón*, Vila-real, [Imprenta de J. Barberá], 1918.
Verdaguer, Jacint: *Obres complertes : ab gran cura ordenades y anotades*, Barcelona, Llibrería Científic-Literaria, 1905. Fons Gili i Gaya / Universitat de Lleida.
Weingartner, Fèlix (traducció de Emile Heintz): *Sur l'art de diriger*, Leipzig, Breitkopf et Härtel, 1911.
Liber Usualis, Tournai (Bèlgica), Desclée & Co., 1961.
Crónica del IV Congreso Nacional de Música Sagrada: celebrado en Vitoria del 19 al 22 de noviembre de 1928, Vitòria, Montepío Diocesano, 1930.
Crónica y actas oficiales del Tercer Congreso Nacional de Música Sagrada. Barcelona 21-24 noviembre 1912, Barcelona, La Hormiga de Oro, 1913.
Crónica del segundo Congreso nacional de Música sagrada: Celebrado en Sevilla los dias 12, 13, 14 y 15 de Noviembre de 1908..., Sevilla, Izquierdo y Compa., 1909.
Crónica del Primer Congreso Nacional de Música Sagrada celebrado en Valladolid en Abril de 1907, Valladolid, Imprenta y librería religiosa de Andrés Martín, 1908.
Breviarium Romanum: Officia Breviarii Romani De Dominicis Et Feriis Pars Aestivalis A Domenica SS. Trinitatis Usque Ad Dom. I. Septembris : Ad Usum Sac. Caes. Reg. Apost. Majestatis, Trattner, 1763.
Oficio de la Semana Santa: segun el Misal y Breviario Romanos que se publicaron por mandado de Su Santidad Pio V y se reconecieron de Su Santidad Clemente VIII y Urbano VIII, Barcelona, Mateo Barceló, 17??

Tesis

Astruells Moreno, Salvador: *La banda municipal de Valencia y su aportación a la Historia de la Música Valenciana*, tesi doctoral, València, Universitat de València. Departament de Filosofia, 2003.
Fontestad Piles, Ana: *El Conservatorio de Música de Valencia. Antecedentes, fundación y primera etapa (1879-1910)*, tesi doctoral, València, Universitat de València, 2006.

Llobet Lleó, Enrique: *Recepción wagneriana en Valencia: 1874-1914*, tesi doctoral, València, Universitat de València. Departament de Filosofia, 2012.
López Fernández, Miguel: *La aplicación del Motu proprio sobre música sagrada de Pío X en la archidiócesis de Sevilla (1903-1910): gestión institucional y conflictos identitarios*, tesi doctoral, Granada, Universidad de Granada, 2014.
Martí Guerola, María: *El «Motu Propio» de S. Pio X: antecedentes y consecuencias de su implantación en Valencia*, tesi doctoral, València, Politécnica de València, 2007.
Micó Terol, Elena: *Amancio Amorós Sirvent (1854-1925) y su proyección en la vida musical valenciana*, tesi doctoral, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2011.
Polanco Olmos, Rafael: *La crítica musical en la prensa diaria valenciana: 1912-1923*, tesi doctoral, València, Universitat de València. Departament de Filosofia, 2008.
Roca Ricart, Rafael: *Teodor Llorente, lider de la Renaixença valenciana*, tesi doctoral, València, Universitat de València. Departament de Filologia Catalana, 2006.
Sancho García, Manuel: *El sinfonismo en Valencia durante la Restauración (1878 - 1916)*, tesi doctoral, València, Universitat de València, 2003.
Sapena Martínez, Sergio: *La Sociedad Filarmónica de Valencia (1911-1945): origen y consolidación*, tesi doctoral, València, Universitat Politècnica de València, 2007.

Articles en revistes, llibres acadèmics i entrades de diccionaris

Alanyà i Roig, Josep: «La música al Seminari de Tortosa» en *Anuario musical*, núm. 57, 2002, pàgs. 175-198.
Amorós, Amancio: «Impresiones» en *Escritos heortásticos. Al maestro Pedrell*, Tortosa, Casa social del Orfeó Tortosí, 1911, pàgs. 259-261.
Andrés Robres, Fernando: «Las finanzas del Real Colegio de Corpus Christi ante la desamortización. 1790-1866» en *Estudis d'Història Contemporània del País Valencià*, núm. 6, 1982, pàgs. 97-135.
Aviñoa, Xosé: «L'activitat musical. El moviment coral» en *Història de la música catalana, valenciana i balear*, Barcelona, Edicions 62, 1999 (IV) pàgs. 181-182.
Aviñoa, Xosé: «L'activitat musical. La música religiosa.» en *Història de la música catalana, valenciana i balear*, Barcelona, Edicions 62, 1999 (IV) pàgs. 201-204.
Blasco, Ricard: «A propòsit dels poetes modernistes valencians» en *Cairell*, núm. 5, juliol de 1980.
Bombi, Andrea: «Informazione, formazione e propaganda nel "Boletin de

la Asociación ceciliana española"» en Addamiano, Antonio i Luisi, Francesco (dirs.), *Atti del congresso internazionale di musica sacra: in occasione del centenario di fondazione del PIMS: Roma, 26 maggio-1 giugno 2011*, Città del Vaticano, Libreria editrice vaticana, 2013 (Studi e ricerche / Pontificio istituto di musica sacra, 3), pàgs. 9-26.
Bombi, Andrea: «Ripollés Pérez, Vicente» en Casares Rodicio, Emilio (dir.), *Diccionario de la música valenciana*, Madrid, Iberautor Promociones Culturales, 2006 (vol. 2), pàgs. 344-346.
Bombi, Andrea: *La biblioteca de Vicente Ripollés, presbítero. Hacia una recensión bio-bilbiográfica de Vicente Ripollés*, pendent d'edició..
Botstein, Leon: «Modernism» en Sadie, Stanley i Tyrrell, John (dirs.), *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, 2ª ed., London, Macmillian, 2001 (vol. 16), pàgs. 868-875.
Bueno Camejo, Francisco: «La música en Valencia: De la catedral al Palau de les Arts» en Hermosilla Pla, Jorge (dir.), *La ciudad de Valencia: historia, geografía y arte de la ciudad de Valencia*, València, Universitat de València, 2009 (vol. 2), pàgs. 468-475.
Cárcel Ortí, Vicente: «Tercera época del Seminario Conciliar de Valencia (1896-1936)» en *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, XLVI, 1970, pàgs. 334-399.
Carnero i Arbat, Teresa: «La restauración: El tránsito de ciudad provinciana a ciudad moderna, 1874-1923» en Hermosilla Pla, Jorge (dir.), *La ciudad de Valencia: historia, geografía y arte de la ciudad de Valencia*, València, Universitat de València, 2009 (vol. 2), pàgs. 442-461.
Cortés i Mir, Francesc i Janés i Nadal, Alfonsina: «Wagnerisme» en *Gran Enciclopèdia de la Música*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2003 (vol. 8), 103.
Cortés i Mir, Francesc: «La música religiosa» en *Història de la música catalana, valenciana i balear*, Barcelona, Edicions 62, 2000 (III), pàgs. 187-253.
Fagoaga, Rosa Isusi i Olson, Greta: «Hacia un catálogo colectivo del patrimonio musical valenciano: el Real Colegio-Seminario de Corpus Christi como primer paso» en *Boletín DM*, núm. 11, 2007, pàgs. 92-97.
Fernández de la Cuesta, Ismael: «Sobre el discanto y el "repertorio polifónico de Notre Dame de París». Siglos XII y XIII» en *Encomium Musicae. Essays in honor of Robert J. Snow*, Hillsdale (Nova York), Pendragon Press, 2002 (Festschrift series, núm. 17), pàgs. 561-576.
Frisch, Walter: «Reger's Bach and Historicist Modernism» en *19th-Century Music*, XXV, 2/3, 2002 de 2001, pàgs. 296-312.
Frisch, Walter: «Reger's Historicist Modernism» en *The Musical Quarterly*, vol. 87, núm. 4, 21 de desembre de 2004, pàgs. 732-748.
Gmeinwieser, Siegfried: «Cecilian movement» en Sadie, Stanley i Tyrrell,

John (dirs.), *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, 2ª ed., London, Macmillian, 2001 (vol. 5), pàg. 333.
Isusi Fagoaga, Rosa: «Los libros del Real Colegio Seminario de Corpus Christi de Valencia: catálogo en línea y valoración» en *Boletín DM*, núm. 18, 2014, pàgs. 18-34.
Legasa, Francisco Javier: «Bonifacio Iráizoz (1883-1951) y el modernismo musical en el contexto del "Motu Proprio"» en *Príncipe de Viana*, vol. 67, núm. 238, 2006, pàgs. 675-694.
López-Calo, José: «Felip Pedrell y la reforma de la música religiosa» en *Recerca musicològica*, núm. 11, 1991, pàgs. 157–209.
López-Chavarri, Eduard: «El nacionalismo en la música española» en *Escritos heortásticos. Al maestro Pedrell*, Tortosa, Casa social del Orfeó Tortosí, 1911, pàgs. 199-200.
López-Chavarri, Eduard: «Felipe Pedrell et son œuvre dans l'Art musical» en *Escritos heortásticos. Al maestro Pedrell*, Tortosa, Casa social del Orfeó Tortosí, 1911, pàgs. 33-44.
MacErlean, Andrew: «Motu Proprio» en *The Catholic Encyclopedia*, New York, Robert Appleton Company, 1911 (vol. 10)
Millás, Jaime: «Manuel Millás (1845-1914). Recuperació d'un escriptor de la Renaixença valenciana» en *eHumanista/IVITRA*, vol. 5, 2014, pàgs. 197-214.
Millington, Barry: «Richard Wagner» en Sadie, Stanley i Tyrrell, John (dirs.), *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, 2ª, London, Macmillian, 2001 (vol. 26), pàgs. 931-973.
Nagore Ferrer, María: «Tradición y renovación en el movimiento de reforma de la música religiosa anterior al "Motu Proprio"» en *Revista de Musicología*, vol. 27, núm. 1, juliol de 2004, pàgs. 211-235.
Olson, Greta i Isusi Fagoaga, Rosa: «The Music Archive and Library at the Real Colegio - Seminario de Corpus Christi (Valencia)» en *Fontes Artis Musicae*, 55/3, 2008, pàgs. 512-518.
Olson, Greta: «Harmonia sacra i solemne» en *Domus speciosa: 400 años del Colegio del Patriarca*, València, Universitat de València, 2006, pàgs. 245-264.
Olson, Greta: «Required Early Seventeenth-Century Performance Practices at the Colegio-Seminario de Corpus Christi, Valencia» en *Studies in Music*, núm. 21, 1987, pàgs. 10-38.
Oriola Velló, Frederic: «L'article 24 de Pius X: la Comissió de Música Sagrada a València (1904-1936)» en *Anales valentinos: revista de filosofía y teología*, vol. 34, núm. 68, 2008, pàgs. 341-380.
Oriola Velló, Frederic: «Los coros parroquiales y el motu propio de Pío X: la diócesis de Valencia (1903-1936)» en *Nassarre: Revista aragonesa de musicología*, vol. 25, núm. 1, 2009, pàgs. 89–108.

Palacios Bañuelos, Luis: «La Iglesia Católica de 1870 a finales de la Gran Guerra» en *Gran Historia Universal*, Madrid, Nájera, 1990 (IX), pàgs. 71-82.
Pavia i Simó, Josep: «Archivo de música de la catedral de Tortosa (Tarragona). E: TO» en *Anuario Musical*, núm. 51, 1996, pàgs. 270-299.
Pérez Cuadrado, Dolores: «Aproximación a los salarios en España: algunas consideraciones, circunstancias y cuantificación» en *Condiciones de vida de la población almeriense (1850- 1930)*, [Almeria], Universidad Almería, 2010, pàgs. 363-373.
Pérez Rojas, Francisco Javier: «El arte valenciano entre 1880 y 1920» en Hermosilla Pla, Jorge (dir.), *La ciudad de Valencia: historia, geografía y arte de la ciudad de Valencia*, València, Universitat de València, 2009 (vol. 2).
Peris Silla, Mar: «Peñarroja Martínez, Francisco» en Casares Rodicio, Emilio (dir.), *Diccionario de la música valenciana*, Madrid, Iberautor Promociones Culturales, 2006 (vol. 2), pàgs. 249-250.
Peris Silla, Mar: «Peñarroja Martínez, Francisco» en Casares Rodicio, Emilio (dir.), *Diccionario de la Música Española e Hispanoamericana*, Madrid, Sociedad General de Autores y Editores, 1999 (vol. 8), pàg. 593.
Piedra, Joaquín: «Maestros de la Capilla del Real Colegio de Corpus Christi (Patriarca) (1662-1822)» en *Anuario Musical*, XXIII, Separata, 1970, pàgs. 61-127.
Preciado, Dionisio: «¿Qué son las "Varillas" o "Varetas" musicales?» en *Revista de musicología*, vol. 2, núm. 2, 1979, pàgs. 345-347.
Ripollés Mansilla, AntoniPeñalver Vilar, José MaríaCabedo Mas, Albertoi Ortells Agramunt, Joaquín: «Del Motu Proprio al Concili Vaticà II: un recorregut per la música sagrada del segle XX» en *Quadrivium*, núm. 4, 2013, pàgs. 38-51.
Ripolles Pérez, Vicente: «Fragmentos del epistolario de Pedrell» en *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, III, núm. 29, 1922, pàgs. 308-311.
Ripollés Pérez, Vicente: «Fragmentos del epistolario de Pedrell» en *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, XXIX, núm. 3, 1953, pàgs. 177-186.
Ripollés Pérez, Vicente: «Fragmentos del epistolario de Pedrell» en *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, XIX, núm. 1, 1944, pàgs. 12-29.
Ripollés Pérez, Vicente: «Fragmentos del epistolario de Pedrell» en *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, XVIII, núm. 1, 1943, pàgs. 4-14.
Ripollés Pérez, Vicente: «Fragmentos del epistolario de Pedrell» en *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, XVII, núm. 1, 1936, pàgs. 46-68.
Ripollés Pérez, Vicente: «Fragmentos del epistolario de Pedrell» en *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, XIII, núm. 2, 1932, pàgs. 97-108.
Ruíz Rodrigo, Cándido: «La educación del obrero: los inicios del catolicismo social en Valencia» en *Historia de la Educación*, vol. 1, 2010.

Sánchez Sánchez, Germán: «Sosa López, Pedro» en Casares Rodicio, Emilio (dir.), *Diccionario de la música valenciana*, Madrid, Iberautor Promociones Culturales, 2006 (vol. 2), pàgs. 468-469.
Saslaw, Janna: «Jadasshon, Salomon» en Sadie, Stanley i Tyrrell, John (dirs.), *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, 2ª, London, Macmillian, 2001 (vol. 12), pàg. 669.
Soldevila i Balart, Llorenç: «Contribució a l'epistolari verdaguerià: tres cartes inèdites» en *Anuari Verdaguer*, núm. 13, 2005, pàgs. 197–204.
Thomson, Andrew i Orledge, Robert: «Indy, (Paul Marie Théodore) Vincent» en Sadie, Stanley i Tyrrell, John (dirs.), *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, 2ª, London, Macmillian, 2001 (vol. 12), pàg. 374.
Virgili Blanquet, María Antonia: «Antecedentes y contexto ideológico de la recepción del "Motu Proprio" en España» en *Revista de Musicología*, vol. 27, núm. 1, 2004, pàgs. 23-39.
Virgili Blanquet, María Antonia: «La música religiosa en el siglo XIX español» en *Revista catalana de musicologia*, núm. 2, 2004, pàgs. 181-202.
VV.AA.: «Simposio Internacional "El motu proprio de San Pío X y la música (1903-2003)"» en *Revista de Musicología*, vol. 27, núm. 1, 2004.

Hemeroteca

Abad Melià, Javier: «Los cien años de un himno» en *Orley*, núm. 8, 2011, pàgs. 121-129.
Andrés i Porcar, Pasqual: «Els autors de l'Himne a la Vall d'Uixó» en *Festes patronals 2011. Sant Vicent Ferrer*, 2011, pàgs. 45-46.
Armengot: «Homenaje al maestro Peñarroja» en *Las Provincias. Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. de Federico Domenech], sec. Desde Vall de Uxó, 14 de setembre de 1911.
Arroyo, Juan C.: «Doña María Carbonell y Sánchez, hija predilecta de Valencia» en *La Escuela Moderna*, any XV, núm. 292, desembre de 1915.
Azzati, Fèlix: «A modo de reconvención» en *El Pueblo. Diario republicano de Valencia*, València, ed. [Imp. de El Pueblo], 16 de agost de 1927.
Benjamín: «En honor del Obispo de Lérida» en *El Estandarte Católico*, Tortosa, ed. [Imp. de El Estandarte Católico], 22 de octubre de 1891, pàg. 2.
Bouche, Henry: «Leopoldo Querol. Pianista, docente, investigador, un hombre singular» en *Mediterráneo. Diario de Castellón*, Castelló, ed. Promociones y Ediciones Culturales, 1 de setembre de 1985, pàg. 6.
Collet, Henry: «Impresiones de un forastero» en *Las Provincias. Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. de Federico Domenech], 21 de juny de 1911.
DOGV: *Ordre de 21 d'abril de 2004, de la Conselleria de Cultura, Educació i Esport, per la qual s'atribuïx la denominació específica de Mossén Francesc Peñarroja al Conservatori Professional de Música de la Vall*

d'Uixó, 26 de maig de 2004.
Eduardus: «En La Filarmónica» en *Las Provincias. Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. de Federico Domenech], sec. Crónica musical, 20 de abril de 1912.
Ferrer Barberán, Manuel: «Rdo. D. Francisco Peñarroja Martínez» en *Uxó. Periódico Quincenal de Información*, La Vall d'Uixó, ed. Ajuntament de la Vall d'Uixó, sec. Galería de Vallenses distinguidos, 30 de agost de 1966, pàg. 3.
Font i Ten, Josep V.: «Les sorpreses de l'Himne a la Vall d'Uixó» en *Schola Cantorum*, núm. 19, 2012, pàg. [24-25].
Font i Ten, Josep V.; Valls Gregori, Carles; Abad Orenga, Lourdes i Castelló, Teresa: «Un segle d'Himne, mig segle de Schola Cantorum» en *Schola Cantorum*, núm. 18, 2011, pàgs. 29-30.
Gomá, Enric G.: «Valencia» en *Revista Musical (Bilbao)*, any III, núm. 2, febrer de 1911.
Guisasola y Menéndez, Victoriano: «[Instrucción pastoral sobre la acción social]» en *Boletín Oficial del Arzobispado de Valencia*, núm. 1600, 3 de gener de 1910.
López-Chavarri, Eduard: «Des de Valencia» en *Revista Musical Catalana*, any XI, núm. 125, 15 de maig de 1914, pàg. 145.
López-Chavarri, Eduard: «Desde Valencia» en *Revista Musical Catalana*, any VIII, núm. 91, juliol de 1911, pàgs. 216-217.
López-Chavarri, Eduard: «Valencia» en *Revista Musical (Bilbao)*, any III, núm. 1, gener de 1911, .
López-Chavarri, Eduard: «Velada necrológica en honor del maestro Ubeda» en *Las Provincias. Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. de Federico Domenech], sec. Conservatorio de Música, 7 de maig de 1909.
López-Chavarri, Eduard; Gil Sumbiela, Luis i Palencia, Francisco: «Una discusión sobre música valenciana» en *La Cataluña. Revista semanal*, núm. 150, 20 de agost de 1910.
Marco, Estanislao: «Comentarios al "Himne a Vall de Uxó"» en *Escuela de Aprendices*, núm. 70, 1 de març de 1947, La Vall d'Uixó, pàgs. 24-26.
Pérez Almela, Ernesto: «Hoy comienza el Certamen Provincial de Bandas» en *Mediterráneo*, Castelló, sec. La Vall, 28 de abril de 1985, pàgs. 10-12.
Pérez Almela, Ernesto: «Origen e historial musical de Vall d'Uixó» en *Mediterráneo. Diario de Castellón*, Castelló, ed. Promociones y Ediciones Culturales, sec. La Vall, 28 de abril de 1985, pàgs. 10-11.
Pérez Almela, Ernesto: «Mossen Francisco Peñarroja. Su obra musical y su promoción del "Himne a la Vall"» en *Uxó. Periódico semanal de información*, La Vall d'Uixó, ed. Ajuntament de la Vall d'Uixó, 3 de octubre de 1972, pàg. 1.
Pérez Almela, Ernesto: «Vall de Uxó. Brillantes y emotivos actos finales de

la IV Semana Musical» en *Mediterráneo. Prensa y Radio del Movimiento*, Castelló, sec. Información de la provincia, 3 de desembre de 1969, pàg. 5.
Pérez Almela, Ernesto: «Origen y significado del "Himne de la Vall". VIII. Porfía y símbolo» en *Uxó. Periódico Quincenal de Información*, La Vall d'Uixó, ed. Ajuntament de la Vall d'Uixó, 21 de desembre de 1968.
Pérez Almela, Ernesto: «Origen y significado del "Himne de la Vall". VII. "Soy de un pueblo que los niños al nacer ya cantan."» en *Uxó. Periódico Quincenal de Información*, La Vall d'Uixó, ed. Ajuntament de la Vall d'Uixó, 14 de desembre de 1968.
Pérez Almela, Ernesto: «Origen y significado del "Himne de la Vall". VI. La música y la letra» en *Uxó. Periódico Quincenal de Información*, La Vall d'Uixó, ed. Ajuntament de la Vall d'Uixó, 30 de novembre de 1968.
Pérez Almela, Ernesto: «Origen y significado del "Himne de la Vall". V. 12 de septiembre de 1911» en *Uxó. Periódico Quincenal de Información*, La Vall d'Uixó, ed. Ajuntament de la Vall d'Uixó, 23 de novembre de 1968.
Pérez Almela, Ernesto: «Origen y significado del "Himne de la Vall". IV. Por qué y cómo nació el Himne» en *Uxó. Periódico Quincenal de Información*, La Vall d'Uixó, ed. Ajuntament de la Vall d'Uixó, 16 de novembre de 1968.
Pérez Almela, Ernesto: «Origen y significado del "Himne de la Vall". III. El autor de la letra» en *Uxó. Periódico Quincenal de Información*, La Vall d'Uixó, ed. Ajuntament de la Vall d'Uixó, 2 de novembre de 1968.
Pérez Almela, Ernesto: «Origen y significado del "Himne de la Vall". II. El autor de la música» en *Uxó. Periódico Quincenal de Información*, La Vall d'Uixó, ed. Ajuntament de la Vall d'Uixó, 26 de octubre de 1968.
Pérez Almela, Ernesto: «Origen y significado del "Himne de la Vall". I. Portada» en *Uxó. Periódico Quincenal de Información*, La Vall d'Uixó, ed. Ajuntament de la Vall d'Uixó, 19 de octubre de 1968.
Salvador Nebot, Paco: «L'Himne a la Vall. Molt més que un himne» en *Festes patronals 2011. Sant Vicent Ferrer*, 2011, pàgs. 43-44.
Soriano Fuertes, M.: «El arte músico español y a nuestros suscritores» en *La Gaceta musical Barcelonesa*, Barcelona, , 2 de octubre de 1864, pàg. 1.
Ten Orenga, Octavi: «20 de septiembre de 1920. Muere mosen Francisco Peñarroja» en *Uxó. Periódico semanal de información*, La Vall d'Uixó, ed. Ajuntament de la Vall d'Uixó, sec. Efemérides luctuosas, 13 de gener de 1977, pàgs. 1, 3.
Ten Orenga, Octavi: «12 de Septiembre de 1911... cuando en Vall de Uxó se interpretó el Parsifal» en *Uxó. Periódico semanal de información*, La Vall d'Uixó, ed. Ajuntament de la Vall d'Uixó, sec. Efemérides gloriosas, 6 de gener de 1977, pàg. 8.
V. N. F.: «Vall de Uxó. Interesante conferencia de D. Ernesto Pérez Almela sobre el tema "La música como vocación y servicio"» en *Mediterráneo.*

Prensa y Radio del Movimiento, Castelló, sec. Información de la provincia, 27 de novembre de 1969, pàg. 4.
Valls Gregori, Carles: «XIV concert a la plaça de l'Assumpció "Un segle de l'Himne a la Vall"» en *Schola Cantorum*, núm. 19, 2012, pàg. [6-7].
Villar Domingo, Juan: «Carta de Onda» en *El Estandarte Católico*, Tortosa, ed. [Imp. de El Estandarte Católico], 21 de agost de 1899.
«Mestre Vicent Feliu. Recorregut musical de Velència a Benicarlo» en *Cantem*, núm. 17, 2000, pàgs. 20-21.
«Vall de Uxó a su insigne músico, el presbitero don Francisco Peñarroja Martínez» en *Uxó. Periódico semanal de información*, La Vall d'Uixó, ed. Ajuntament de la Vall d'Uixó, 13 de novembre de 1975, pàgs. 7-8.
«Vall de Uxó. IV Semana Musical» en *Mediterráneo. Prensa y Radio del Movimiento*, Castelló, sec. Información de la provincia, 22 de novembre de 1969, pàg. 4.
«Homenaje a Enrique Granados en el instituto "Alfonso VIII" de Cuenca. Dos grandes conciertos: Querol y Mira Figueroa» en *Enseñanza media*, núm. 168, 1966, pàgs. 1916-1919.
«Vicente Ten» en *El Pueblo. Diario republicano de Valencia*, València, ed. [Imp. de El Pueblo], sec. ¿Qué desea usted saber?, 24 de desembre de 1927.
«Dirección general de Bellas Artes.- Nombrando a D. Jacinto Ruíz Manzanares Profesor numerario de Composición con su acumulada de Nociones de armonía del Conservatorio de Música y Declamación de Valencia de 5 de mayo de 1922» en *Gaceta de Madrid*, núm. 146, 26 de maig de 1922.
«Señores sacerdotes fallecidos en 1920» en *Guía Eclesiástica de la Diócesis de Valencia para 1922*, desembre de 1921.
«D. Francisco Peñarroja Martí» en *Almanaque para el año 1921 de Las Provincias*, València, ed. [Las Provincias], sec. Necrológica, 1921, pàgs. 274-275.
«Real orden nombrando a D. José Bellver Abella Vicedirector del Conservatorio de Música y Declamación de Valencia de 27 de noviembre de 1920» en *Gaceta de Madrid*, núm. 343, 8 de desembre de 1920.
«Real orden nombrando a D. Vicente Ripollés y Pérez Profesor interino del Conservatorio de Música y Declamación de Valencia de 27 de noviembre de 1920» en *Gaceta de Madrid*, núm. 343, 8 de desembre de 1920.
«Necrología» en *Boletín Oficial del Arzobispado de Valencia*, núm. 1868, 1 de desembre de 1920.
Boletín Oficial del Arzobispado de Valencia, núm. 1868, 1 de desembre de 1920.
«Después de la huelga» en *La correspondencia de Valencia. Diario de noticias. Eco imparcial de la opinión y la prensa*, València, ed. [Imp. de J. Guix], 6 de novembre de 1920.
«Necrología» en *Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Tortosa*, any

LXIII, núm. 30, 6 de novembre de 1920.
«D. Francisco Peñarroja» en *La Provincia Nueva*, Castelló, ed. [Imp. de la Provincia Nueva], sec. De Vall de Uxó, 22 de octubre de 1920.
«D. Francisco Peñarroja» en *Heraldo de Castellón. Diario decano y el mayor circulación de la provincia*, Castelló, ed. [Imp. Heraldo de Castellón], 21 de octubre de 1920.
«Dirección general de Bellas Artes.- Confirmando en sus cargos al personal subalterno que se mencionan, del Conservatorio de Música y Declamación de Valencia de 19 de octubre 1920» en *Gaceta de Madrid*, núm. 295, 21 de octubre de 1920.
«Real orden confirmando en sus cargos a los señores que se mencionan, del personal administrativo y subalterno del Conservatorio de Música y Declamanción de Valencia de 19 de octubre de 1920» en *Gaceta de Madrid*, núm. 295, 21 de octubre de 1920.
«Real orden confirmando en los cargos de Director, Vicedirector, Secretario y Cajero del Conservatorio de Música y Declamación de Valencia a los señores que se mencionan de 14 de octubre de 1920» en *Gaceta de Madrid*, núm. 290, 16 de octubre de 1920.
«Real orden confirmando la plantilla que se indica del Profesorado del Conservatorio de Música y Declamación de Valencia de 14 de octubre de 1920» en *Gaceta de Madrid*, núm. 290, 16 de octubre de 1920.
«Real decreto relativo a la plantilla del Profesorado y personal administrativo y subalterno del Conservatorio de Música y Declamación de Valencia de 8 de octubre de 1920» en *Gaceta de Madrid*, núm. 283, 9 de octubre de 1920.
«El Centro de Cultura» en *La correspondencia de Valencia. Diario de noticias. Eco imparcial de la opinión y la prensa*, València, ed. [Imp. de J. Guix], 12 de juliol de 1920.
«Centro de Cultura Valenciana. Recepción de D. Ricardo Benavent» en *Las Provincias. Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. de Federico Domenech], 11 de juliol de 1920.
«El Colegio de Abogados» en *Oro de ley*, any IV, núm. 129, 21 de desembre de 1919.
«Circular núm. 38» en *Boletín Oficial del Arzobispado de Valencia*, núm. 1835, 15 de juliol de 1919.
«De Música» en *Las Provincias. Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. de Federico Domenech], 27 de juny de 1919.
«Asociación de San Antonio de los comerciantes» en *Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. Diario de Valencia], 9 de juny de 1919.
«Una despedida del arzobispo doctor Benlloch» en *Las Provincias. Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. de Federico Domenech], 29 de maig de 1919.
«Una despedida del Arzopispo señor Benlloch» en *La correspondencia*

de Valencia. Diario de noticias. Eco imparcial de la opinión y la prensa, València, ed. [Imp. de J. Guix], 29 de maig de 1919.
«Castellón» en *La Vanguardia. Diario independiente*, Barcelona, sec. Crónica telegráfica de provincias, 8 de gener de 1919.
«Cumplimentando» en *La correspondencia de Valencia. Diario de noticias. Eco imparcial de la opinión y la prensa*, València, ed. [Imp. de J. Guix], sec. Noticias militares, 4 de març de 1918.
«Real decreto declarando incorporado a las enseñanzas del Estado el Conservatorio de Música y Declamación de Valencia de 16 de Noviembre de 1917» en *Gaceta de Madrid*, núm. 321, 17 de novembre de 1917.
«Alcaldía Constitucional de Murcia.- Creación del Conservatorio de Música y Declamación» en *Boletín Oficial de la provincia de Murcia*, núm. 2414, 14 de novembre de 1917.
«Real decreto aprobando el Reglamento para el gobierno y régimen del Real Conservatorio de Música y Declamación de 22 de Agosto de 1917» en *Gaceta de Madrid*, núm. 321, 30 de agost de 1917.
«Fiesta de la música valenciana» en *Las Provincias. Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. de Federico Domenech], sec. Anoche en el Principal, 22 de juny de 1917.
«Primera fiesta de música valenciana organizada por "Lo Rat Penat"» en *El Pueblo. Diario republicano de Valencia*, València, ed. [Imp. de El Pueblo], sec. Teatro Principal, 21 de juny de 1917.
«Primera festa de la música valenciana, organisada per "Lo Rat Penat". Gran aconteiximent artístic. Dijous 21 de juny de 1917, á les 9'15 de la nit.» en *Las Provincias. Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. de Federico Domenech], sec. Teatro Principal, 20 de juny de 1917.
«[Ofrenda a la Virgen de los Desamparados]» en *Las Provincias. Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. de Federico Domenech], 19 de maig de 1917.
«Toma de posesión y entrada solemne del Excmo. y Rdmo. Prelado» en *Boletín Oficial del Arzobispado de Valencia*, núm. 1776, 22 de març de 1917.
«El Colegio de Abogados» en *La correspondencia de Valencia. Diario de noticias. Eco imparcial de la opinión y la prensa*, València, ed. [Imp. de J. Guix], sec. Noticias religiosas, 7 de desembre de 1916.
«Las Fiestas Cervantinas de los Terciarios Franciscanos» en *La correspondencia de Valencia. Diario de noticias. Eco imparcial de la opinión y la prensa*, València, ed. [Imp. de J. Guix], 22 de novembre de 1916.
«Vacante de infantillo» en *Boletín Oficial del Arzobispado de Valencia*, núm. 1761, 16 de agost de 1916.
«En Lo Rat-Penat» en *Las Provincias. Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. de Federico Domenech], 28 de maig de 1916.
«[Misa de comunión en la Real Capilla de Nuestra Señora de los Desamparados]» en *La correspondencia de Valencia. Diario de noticias.*

Eco imparcial de la opinión y la prensa, València, ed. [Imp. de J. Guix], sec. Noticias locales, 20 de maig de 1916.
«[Misa de Comunión general en la Real Capilla de la Virgen de los Desamparados]» en *Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. Diario de Valencia], sec. Gacetillas, 20 de maig de 1916.
«[Fiesta solemne por la paz]» en *Las Provincias. Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. de Federico Domenech], sec. Noticias locales, 18 de maig de 1916.
«Los jueves de "Lo Rat-Penat"» en *La correspondencia de Valencia. Diario de noticias. Eco imparcial de la opinión y la prensa*, València, ed. [Imp. de J. Guix], 28 de abril de 1916.
«Revista de música y libros» en *Revista Musical Hispano-Americana*, any VIII, núm. 2, febrer de 1916.
«Revista de música y libros» en *Revista Musical Hispano-Americana*, any VIII, núm. 1, gener de 1916.
«La Orquesta de Cámara» en *El Pueblo. Diario republicano de Valencia*, València, ed. [Imp. de El Pueblo], 21 de desembre de 1915.
«Homenaje á doña María Carbonell» en *El Pueblo. Diario republicano de Valencia*, València, ed. [Imp. de El Pueblo], sec. Vida Municipal, 13 de desembre de 1915.
«Homenaje a la insigne educadura doña María Carbonell» en *Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. Diario de Valencia], 13 de desembre de 1915.
«Homenaje merecido en honor de María Carbonell» en *Las Provincias. Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. de Federico Domenech], 13 de desembre de 1915.
«La insigne pedagoga Maria Carbonell» en *La correspondencia de Valencia. Diario de noticias. Eco imparcial de la opinión y la prensa*, València, ed. [Imp. de J. Guix], 12 de desembre de 1915.
«Certamen Eucarístico-Musical» en *Las Provincias. Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. de Federico Domenech], sec. Música sacra, 22 de novembre de 1915.
«Gran Certamen Eucarístico-musical» en *Boletín Oficial del Arzobispado de Valencia*, núm. 1735, 16 de agost de 1915.
«[Elección de cargos del claustro de profesores]» en *Las Provincias. Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. de Federico Domenech], sec. Escolares, 7 de juliol de 1915.
«[Nombramientos en el claustro de profesores]» en *La correspondencia de Valencia. Diario de noticias. Eco imparcial de la opinión y la prensa*, València, ed. [Imp. de J. Guix], sec. Noticias locales, 6 de juliol de 1915.
«[En el Colegio de las Hermanas de la Consolación]» en *El Restaurador. Diario de propaganda católico-social y de avisos*, Tortosa, ed. Imp. Moderna de Algueró y Baigues, sec. Crónica general, 9 de juny de 1915.
«De música» en *Las Provincias. Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. de

Federico Domenech], 29 de març de 1915.
«Junio» en *Almanaque eclesiástico para 1915*, 31 de desembre de 1914.
«Designación» en *Las Provincias. Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. de Federico Domenech], sec. Noticias del Ayuntamiento, 25 de desembre de 1914.
«[Tribunal de oposiciones a director de la banda de Bomberos]» en *El Pueblo. Diario republicano de Valencia*, València, ed. [Imp. de El Pueblo], sec. Vida Municipal, 25 de desembre de 1914.
«Toma de posesión y entrada solemne del Excmo. y Rdmo. Prelado» en *Boletín Oficial del Arzobispado de Valencia*, núm. 1719, 16 de desembre de 1914.
«El nuevo señor Arzobispo de Valencia» en *La correspondencia de Valencia. Diario de noticias. Eco imparcial de la opinión y la prensa*, València, ed. [Imp. de J. Guix], 6 de desembre de 1914.
«Solemnidad literaria» en *Boletín Oficial del Arzobispado de Valencia*, núm. 1716, 2 de novembre de 1914.
«Universidad Pontificia. Apertura de curso» en *La correspondencia de Valencia. Diario de noticias. Eco imparcial de la opinión y la prensa*, València, ed. [Imp. de J. Guix], 2 de octubre de 1914.
«Escuelas Normales» en *Gaceta de Instrucción Pública y Bellas Artes*, any XXVI, núm. 1256, 1 de juliol de 1914.
«[Tribunal de oposiciones Escuela Normal de Castellón]» en *El Pueblo. Diario republicano de Valencia*, València, ed. [Imp. de El Pueblo], sec. Noticias, 20 de juny de 1914.
«[Tribunal de oposiciones Escuela Normal de Castellón]» en *Las Provincias. Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. de Federico Domenech], sec. Escolares, 20 de juny de 1914.
«[Tribunal de oposiciones Escuela Normal de Castellón]» en *La correspondencia de Valencia. Diario de noticias. Eco imparcial de la opinión y la prensa*, València, ed. [Imp. de J. Guix], sec. Noticias locales, 19 de juny de 1914.
«[Fiesta de la Poesía Valenciana]» en *La correspondencia de Valencia. Diario de noticias. Eco imparcial de la opinión y la prensa*, València, ed. [Imp. de J. Guix], sec. Noticias locales, 25 de maig de 1914.
«Fiesta de la Poesía Valenciana» en *Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. Diario de Valencia], 23 de maig de 1914.
«El Nuncio de Su Santidad en Valencia» en *La correspondencia de Valencia. Diario de noticias. Eco imparcial de la opinión y la prensa*, València, ed. [Imp. de J. Guix], 14 de abril de 1914.
«Homenje a Millás» en *Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. Diario de Valencia], 12 de gener de 1914.
«[Comunican de Madrid el nombramiento de D. Francisco Peñarroja]» en *La correspondencia de Valencia. Diario de noticias. Eco imparcial de la*

opinión y la prensa, València, ed. [Imp. de J. Guix], sec. Noticias locales, 29 de novembre de 1913.
«[Nombrado Profesor de Composición y Nociones de Armonía]» en *El Restaurador. Diario de propaganda católico-social y de avisos*, Tortosa, ed. [Imp. Acción Social Católica], 15 de novembre de 1913.
«[El tribunal de oposiciones resuelve dar la plaza a D. Francisco Peñarroja]» en *El Pueblo. Diario republicano de Valencia*, València, ed. [Imp. de El Pueblo], sec. Noticias, 14 de novembre de 1913.
«[El tribunal ha otorgado la plaza a D. Francisco Peñarroja]» en *La correspondencia de Valencia. Diario de noticias. Eco imparcial de la opinión y la prensa*, València, ed. [Imp. de J. Guix], sec. Noticias locales, 14 de novembre de 1913.
«Un nuevo catedrático en el Conservatorio. D. Francisco Peñarroja Martínez» en *Las Provincias. Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. de Federico Domenech], 14 de novembre de 1913.
«[Oposiciones en el Conservatorio]» en *Las Provincias. Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. de Federico Domenech], sec. Valencia, 31 de octubre de 1913.
«[Oposiciones en el Conservatorio]» en *La correspondencia de Valencia. Diario de noticias. Eco imparcial de la opinión y la prensa*, València, ed. [Imp. de J. Guix], sec. Conservatorio de Música, 30 de octubre de 1913.
«[Convocatoria de oposición]» en *La correspondencia de Valencia. Diario de noticias. Eco imparcial de la opinión y la prensa*, València, ed. [Imp. de J. Guix], sec. Conservatorio de Música, 23 de setembre de 1913.
«[Convocatoria de oposición]» en *Las Provincias. Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. de Federico Domenech], sec. Valencia, 22 de setembre de 1913.
«[Disposición del ministro sobre oposición de composición]» en *El Pueblo. Diario republicano de Valencia*, València, ed. [Imp. de El Pueblo], sec. Noticias, 18 de setembre de 1913.
«[Disposición del ministro sobre oposición de composición]» en *La correspondencia de Valencia. Diario de noticias. Eco imparcial de la opinión y la prensa*, València, ed. [Imp. de J. Guix], sec. Conservatorio de Música, 17 de setembre de 1913.
«Oposiciones á una plaza de Profesor numerario de Composición» en *Gaceta de Madrid*, núm. 260, 17 de setembre de 1913, Madrid.
«[Homenaje a Francisco Peñarroja]» en *La correspondencia de Valencia. Diario de noticias. Eco imparcial de la opinión y la prensa*, València, ed. [Imp. de J. Guix], sec. Noticias locales, 22 de agost de 1913.
«Fiesta de poesía en el Centro Escolar y Mercantil» en *Las Provincias. Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. de Federico Domenech], sec. En loor de la Virgen de los Desamparados, 19 de maig de 1913.

«Fiesta de la poesía valenciana á la Patrona» en *Las Provincias. Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. de Federico Domenech], 18 de maig de 1913.
«[Primera comunión]» en *Las Provincias. Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. de Federico Domenech], sec. Valencia, 10 de maig de 1913.
«Notas literarias» en *Las Provincias. Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. de Federico Domenech], 5 de maig de 1913.
«Circular núm. 111» en *Boletín Oficial del Arzobispado de Valencia*, núm. 1679, 16 de abril de 1913.
«Conservatorio de Música» en *Las Provincias. Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. de Federico Domenech], 18 de febrer de 1913.
«Congrés de Música Sacra» en *La Veu de Catalunya*, Barcelona, ed. [Imp. La Veu de Catalunya], 14 de novembre de 1912.
«Congrés de Música Sacra» en *La Veu de Catalunya*, Barcelona, ed. [Imp. La Veu de Catalunya], 13 de novembre de 1912.
«Peregrinación á Roma» en *Boletín Oficial del Arzobispado de Valencia*, núm. 1661, 16 de juliol de 1912.
«Circular núm. 97» en *Boletín Oficial del Arzobispado de Valencia*, núm. 1659, 16 de juny de 1912.
«Noticias» en *Boletín Oficial del Arzobispado de Valencia*, núm. 1659, 16 de juny de 1912.
«La Fiesta de la Poesía Valenciana» en *Las Provincias. Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. de Federico Domenech], 20 de maig de 1912.
«Una conferencia del maestro Peñarroja» en *Las Provincias. Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. de Federico Domenech], sec. Crónica musical, 5 de maig de 1912.
«El Centenario de Sta. Clara en Onda» en *El Restaurador. Diario de propaganda católico-social y de avisos*, Tortosa, ed. [Imp. Acción Social Católica], 28 de març de 1912.
«Celebración del III centenario del Beato Juan de Ribera» en *Almanaque eclesiástico para 1912*, 31 de desembre de 1911, pàgs. 296-310.
«Celebración del III centenario del Beato Juan de Ribera» en *Almanaque eclesiástico para 1912*, desembre de 1911, pàgs. 296-310.
«[En el Real Colegio de Corpus-Christi]» en *Las Provincias. Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. de Federico Domenech], sec. Crónica religiosa, 20 de novembre de 1911.
«L'Homenatge del mestre Pedrell a Tortosa» en *Revista Musical Catalana*, any VIII, núm. 95, novembre de 1911.
«Desde Gandía» en *La defensa. Diario de avisos y noticias*, Alcoi, ed. [Imp. de la Defensa], 17 de octubre de 1911.
«Desde Gandía» en *La correspondencia de Valencia. Diario de noticias. Eco imparcial de la opinión y la prensa*, València, ed. [Imp. de J. Guix], 11 de octubre de 1911.

«Desde Gandía» en *La correspondencia de Valencia. Diario de noticias. Eco imparcial de la opinión y la prensa*, València, ed. [Imp. de J. Guix], 10 de octubre de 1911.
«En honor de un músico» en *Heraldo de Madrid*, Madrid, ed. [Imp. Heraldo de Madrid], 14 de setembre de 1911.
«Un pueblo liberal á un eminente sacerdote. Homenaje á D. Francisco Peñarroja Martínez» en *Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. Diario de Valencia], 14 de setembre de 1911.
«Vall de Uxó á su insigne músico el presbitero don Francisco Peñarroja» en *Heraldo de Castellón. Diario decano y el mayor circulación de la provincia*, Castelló, ed. [Imp. Heraldo de Castellón], sec. Honrando a sus hijos, 13 de setembre de 1911.
«En honor de un músico» en *Las Provincias. Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. de Federico Domenech], sec. Desde Vall de Uxó, 9 de setembre de 1911.
«[Fiestas en la Seu de Urgell]» en *El Restaurador. Diario de propaganda católico-social y de avisos*, Tortosa, ed. [Imp. Acción Social Católica], 29 de agost de 1911.
«Crónica nupcial» en *Las Provincias. Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. de Federico Domenech], sec. Valencia, 15 de juliol de 1911.
«En honor del Patriarca el Beato Juan de Ribera» en *Las Provincias. Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. de Federico Domenech], sec. Crónica religiosa, 6 de juliol de 1911.
«[Solemne funeral por doña Amalia Gimeno]» en *Las Provincias. Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. de Federico Domenech], sec. Crónica mortuoria, 1 de juliol de 1911.
«[Solemne funeral por doña Amalia Gimeno]» en *La correspondencia de Valencia. Diario de noticias. Eco imparcial de la opinión y la prensa*, València, ed. [Imp. de J. Guix], 30 de juny de 1911.
«El homenaje al Beato Juan de Ribera» en *La correspondencia de Valencia. Diario de noticias. Eco imparcial de la opinión y la prensa*, València, ed. [Imp. de J. Guix], 29 de juny de 1911.
«Conservatorio de Música» en *Las Provincias. Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. de Federico Domenech], 7 de maig de 1911.
«Real orden concediendo validez académica a los estudios de Solfeo y elementales de Piano y Violín que se cursen en el Conservatorio de Música de Valencia, como incorporado al de Madrid de 26 de abril de 1911» en *Gaceta de Madrid*, núm. 119, 29 de abril de 1911.
«En el Colegio del Patriarca» en *Las Provincias. Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. de Federico Domenech], 9 de gener de 1911.
«Nuevas composiciones para una fiesta religiosa» en *Las Provincias. Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. de Federico Domenech], sec. Crónica

musical, 5 de gener de 1911.
«Real Colegio de Corpus Christi» en *Almanaque eclesiástico para 1911*, desembre de 1910.
«Primera audición del curso» en *Las Provincias. Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. de Federico Domenech], sec. Conservatorio de Música, 28 de novembre de 1910.
«[Reforma del canto gregoriano]» en *El noticiero popular*, Ciutadella, ed. [Imp. del Sagrado Corazón], sec. Gacetilla, 16 de juliol de 1910.
«[En la Academia Científico-Social Valentina]» en *Las Provincias. Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. de Federico Domenech], sec. Círculos y Sociedades, 4 de març de 1910.
«[En el Seminario Conciliar Central]» en *Las Provincias. Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. de Federico Domenech], sec. Valencia, 3 de gener de 1909.
«[En el Seminario Conciliar Central]» en *La correspondencia de Valencia. Diario de noticias. Eco imparcial de la opinión y la prensa*, València, ed. [Imp. de J. Guix], 2 de gener de 1909.
«Febrero» en *Almanaque para el año 1921 de Las Provincias*, València, ed. [Las Provincias], sec. 1908, 1909.
«Vall de Uxó» en *El Restaurador. Diario de propaganda católico-social y de avisos*, Tortosa, ed. [Imp. Acción Social Católica], sec. Diocesana, 16 de octubre de 1908.
«[Director de Canto gregoriano]» en *Las Provincias. Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. de Federico Domenech], sec. Valencia, 10 de agost de 1908.
«[Director de Canto gregoriano]» en *La correspondencia de Valencia. Diario de noticias. Eco imparcial de la opinión y la prensa*, València, ed. [Imp. de J. Guix], sec. Noticias locales, 10 de agost de 1908.
«[Curso de canto gregoriano]» en *Las Provincias. Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. de Federico Domenech], sec. Crónica religiosa, 13 de febrer de 1908.
«Una círcular del señor arzobispo» en *Las Provincias. Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. de Federico Domenech], sec. Sobre música religiosa, 6 de febrer de 1908.
«[En el Colegio de Vocaciones]» en *La correspondencia de Valencia. Diario de noticias. Eco imparcial de la opinión y la prensa*, València, ed. [Imp. de J. Guix], sec. Noticias locales, 2 de gener de 1908.
«[Academia para la Propaganda Social Católica]» en *La correspondencia de Valencia. Diario de noticias. Eco imparcial de la opinión y la prensa*, València, ed. [Imp. de J. Guix], sec. Noticias locales, 4 de novembre de 1907.
«[En San Andrés]» en *La correspondencia de Valencia. Diario de noticias. Eco imparcial de la opinión y la prensa*, València, ed. [Imp. de J. Guix], sec. Noticias locales, 6 de juny de 1906.

«[En Sant Miguel]» en *Las Provincias. Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. de Federico Domenech], sec. Noticias locales, 8 de maig de 1906.
«En Nuestra Sra. Del Rosario (Cañamelar)» en *El Pueblo. Diario republicano de Valencia*, València, ed. [Imp. de El Pueblo], sec. Los últimos disparates, 14 de abril de 1906.
«[Nombramiento]» en *La correspondencia de Valencia. Diario de noticias. Eco imparcial de la opinión y la prensa*, València, ed. [Imp. de J. Guix], sec. Noticias locales, 9 de gener de 1906.
«[Hermandad de San Felipe Neri]» en *Las Provincias. Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. de Federico Domenech], sec. Crónica religiosa, 23 de juny de 1905.
«[A San Felipe Neri]» en *Las Provincias. Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. de Federico Domenech], sec. Crónica religiosa, 28 de juny de 1904.
«En el Colegio del Patriarca» en *La correspondencia de Valencia. Diario de noticias. Eco imparcial de la opinión y la prensa*, València, ed. [Imp. de J. Guix], sec. Las fiestas del Corpus, 21 de juny de 1904.
«Música sagrada» en *Boletín Oficial del Arzobispado de Valencia*, núm. 1468, 25 de abril de 1904.
«Motu proprio tra le sollecitudini» en *Boletín Oficial del Arzobispado de Valencia*, núm. 1459, 17 de febrer de 1904, pàgs. 49-59.
«[Sobre la Milicia Angélica]» en *La Libertad. Periódico tradicionalista*, Tortosa, ed. [Imp. José L. Foguet], sec. Crónica, 31 de agost de 1903.
«[En el Asilo de las Hermanitas de los Pobres]» en *Las Provincias. Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. de Federico Domenech], sec. Valencia, 28 de juny de 1903.
«[En el Asilo de las Hermanitas de los Pobres]» en *La correspondencia de Valencia. Diario de noticias. Eco imparcial de la opinión y la prensa*, València, ed. [Imp. de J. Guix], sec. Noticias locales, 27 de juny de 1903.
«Octubre» en *Almanaque para el año 1902 de Las Provincias*, València, ed. [Las Provincias], sec. 1901, 1902.
«Anuncio» en *Boletín Oficial del Arzobispado de Valencia*, núm. 1401, 26 de novembre de 1901.
«[Nuevo penitenciario]» en *Las Provincias. Diario de Valencia*, València, ed. [Imp. de Federico Domenech], sec. Crónica religiosa, 4 de setembre de 1901.
«Anuncio» en *Boletín Oficial del Arzobispado de Valencia*, núm. 1388, 15 de maig de 1901.
«Estadística de 1901» en *Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Tortosa*, any XLIV, núm. 1, 26 de gener de 1901.
«En Vall de Uxó» en *El Estandarte Católico*, Tortosa, ed. [Imp. de El Estandarte Católico], sec. Nuestra Diòcesis al corazón de Jesús, 10 de juliol de 1900.

«Crónica» en *El Estandarte Católico*, Tortosa, ed. [Imp. de El Estandarte Católico], 14 de juny de 1899.
«Desde Onda» en *Correo de Tortosa. Diario Tradicionalista, de avisos y noticias*, Tortosa, ed. [Imp. del Correo de Tortosa], 24 de agost de 1898.
«Desde Onda» en *Correo de Tortosa. Diario Tradicionalista, de avisos y noticias*, Tortosa, ed. [Imp. del Correo de Tortosa], 27 de juny de 1898.
«Estadística de 1897» en *Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Tortosa*, any XL, núm. 29, 31 de desembre de 1897.
«[En el colegio de San José]» en *Correo de Tortosa. Diario Tradicionalista, de avisos y noticias*, Tortosa, ed. [Imp. del Correo de Tortosa], 16 de novembre de 1897.
«Crónica. Colegio de San José» en *El Estandarte Católico*, Tortosa, ed. [Imp. de El Estandarte Católico], 15 de novembre de 1897.
«Carta de Onda» en *El Estandarte Católico*, Tortosa, ed. [Imp. de El Estandarte Católico], 14 de juliol de 1897.
«Á Montserrat» en *El Estandarte Católico*, Tortosa, ed. [Imp. de El Estandarte Católico], 24 de setembre de 1896.
«Romería á Montserrat» en *Correo de Tortosa. Diario Tradicionalista, de avisos y noticias*, Tortosa, ed. [Imp. del Correo de Tortosa], 24 de setembre de 1896.
«Correspondencia» en *El Estandarte Católico*, Tortosa, ed. [Imp. de El Estandarte Católico], 24 de agost de 1896.
«Coadjutores» en *El Estandarte Católico*, Tortosa, ed. [Imp. de El Estandarte Católico], 17 de juliol de 1896, pàg. 2.
«Misión en Borriol» en *El Estandarte Católico*, Tortosa, ed. [Imp. de El Estandarte Católico], 10 de febrer de 1896, pàg. 2.
«Estadística de 1895» en *Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Tortosa*, any XXXVIII, núm. 33, 31 de desembre de 1895.
«Santas misiones en Moncofar y Chilches» en *El Estandarte Católico*, Tortosa, ed. [Imp. de El Estandarte Católico], 5 de desembre de 1895, pàg. 2.
«Reglamento para la Música Sagrada» en *Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Tortosa*, any XXXVI, núm. 8, novembre de 1894, pàgs. 666-668.
«Relación de los Ordenados» en *Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Tortosa*, any XXXVI, núm. 8, 1 de abril de 1893.
«Sobre la música en las Iglesias» en *Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Tortosa*, any XXVIII, núm. 12, 10 de maig de 1885, pàgs. 89-101.
«[Reglamento del Seminario y] Plan de Estudios» en *Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Tortosa*, any I, núm. 23, 18 de juliol de 1858.
«Esposición [sic] que dirijen á S. M. varios profesores de Madrid» en *La Gaceta musical de Madrid*, Madrid, , 4 de febrer de 1855, pàg. 3.

Webgrafia

Balbás Ibáñez, M.ª Soledad: «Borrás Abellá, Vicente», enciclopèdia, *Museo Nacional del Prado: Enciclopedia online*, 2006 URL: https://www.museodelprado.es/enciclopedia/enciclopedia-on-line/voz/borras-y-abella-vicente/ (última consulta: 1 d'agost de 2018).
Climent Barber, José: «Vicente Ripollés Pérez», *Real Acadèmica de Cultura Valenciana*, 26 de maig de 2014 URL: http://www.racv.es/files/Vicente-Ripolles-Perez.pdf (última consulta: 1 d'agost de 2018).
Generalitat de Catalunya: «Optimot, consultes lingüístiques - Llengua catalana», *Generalitat de Catalunya. gencat.cat*, setembre de 2014 URL: http://aplicacions.llengua.gencat.cat/llc/AppJava/index.html. (última consulta: 1 d'agost de 2018).
Hugh, Henry (traducció de Lourdes Gómez): «Sacris Solemniis», *Enclicopedia Católica*, 1912 URL: http://ec.aciprensa.com/wiki/Sacris_Solemniis (última consulta: 1 d'agost de 2018).
Instituto Nacional de Estadística: «Fondo documental. Censos de Población», *Instituto Nacional de Estadística*, 2014 URL: http://www.ine.es/inebaseweb/71807.do?language=0 (última consulta: 1 d'agost de 2018).
Laguna Platero, Antonio: «El Pueblo, historia de un periódico republicano, 1894-1939.», *Comunicación y Sociedad. Facultad de Comunicación | Universidad de Navarra*, URL: http://www.unav.es/fcom/comunicacionysociedad/es/resena.php?art_id=162 (última consulta: 1 d'agost de 2018).
Lleó XIII: «Rerum novarum», oficial, *La Santa Sede*, 15 de maig de 1891 URL: http://w2.vatican.va/content/leo-xiii/es/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_15051891_rerum-novarum.html (última consulta: 1 d'agost de 2018).
Lleó XIII: «Immortale Dei», oficial, *La Santa Sede*, 1 de novembre de 1885 URL: http://w2.vatican.va/content/leo-xiii/es/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_01111885_immortale-dei.html (última consulta: 1 d'agost de 2018).
Lleó XIII: «Encíclica Aeterni Patris», oficial, *La Santa Sede*, 4 de agost de 1879 URL: http://w2.vatican.va/content/leo-xiii/es/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_04081879_aeterni-patris.html (última consulta: 1 d'agost de 2018).
Lleó XIII: «Quod Apostolici Muneris», oficial, *La Santa Sede*, 28 de desembre de 1878 URL: http://w2.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_28121878_quod-apostolici-muneris.html (ima consulta: 1 d'agost de 2018).
Llin Cháfer, Arturo: «Episcopologio», *Archidiocesis de Valencia*, URL: http://www.archivalencia.org/contenido.php?pad=100&modulo=67&epis=67 (ima consulta: 1 d'agost de 2018).

Martín Hernández, Francisco i Rubio Parrado, Lope: «Mosén Sol», *Hermandad de Sacerdotes Operarios Diocesanos*, 1978 URL: http://www.sacerdotesoperarios.org/wp-content/uploads/2017/02/MARTÍN-RUBIO.pdf (última consulta: 1 d'agost de 2018).
Micó Navarro, Juan Antonio i Cárcel Ortí, Mª. Milagros: «La Biblioteca de Federico Ferreres Folch (1879-1942) conservada en el Ayuntamiento de Xert», *Xert*, 2007 URL: http://chert.co.nf/chertcultural/juanantoniomico-navarro/federico.htm (última consulta: 1 d'agost de 2018).
Pius X: «Carta encíclica Pascendi del Sumo Pontífice Pío X sobre las doctrinas de los modernistas», *La Santa Sede*, 8 de juliol de 1907 URL: http://w2.vatican.va/content/pius-x/es/encyclicals/documents/hf_p-x_enc_19070908_pascendi-dominici-gregis.html (última consulta: 1 d'agost de 2018).
Pius X: «Motu proprio tra le sollecitudini», *La Santa Sede*, 22 de novembre de 1903 URL: http://w2.vatican.va/content/pius-x/es/motu_proprio/documents/hf_p-x_motu-proprio_19031122_sollecitudini.html (última consulta: 1 d'agost de 2018).
PrimiGest: «Inventario Archivo Musical Central», *Centro Instructivo Musical «Apolo»*, 2012 URL: http://www.cimapolo.com/docs/Inventario-Archivo-Musical-Primitiva-Alcoy.pdf (última consulta: 1 d'agost de 2018).
Torres, Antonio: «Vida del Siervo de Dios Don Manuel Domingo y Sol, Apóstol de las vocaciones, Fundador de la Hermandad de Sacerdotes Operarios del Corazón de Jesús», *Hermandad de Sacerdotes Operarios Diocesanos*, 1934 URL: http://www.sacerdotesoperarios.org/wp-content/uploads/2017/02/TORRES.pdf (última consulta: 1 de agost de 2018).
«Catholic encyclopedia», *New Advent*, 2012 URL: http://www.newadvent.org/cathen/. (última consulta: 1 d'agost de 2018).
«Más de 2.000 voces cantan al unísono el himno de la Vall en su 100º aniversario», *El Periódico Mediterraneo*, 12 de setembre de 2011 URL: http://www.elperiodicomediterraneo.com/noticias/la-cronica-de-vall-duixo/mas-2-000-voces-cantan-unisono-himno-vall-100-aniversario_20551.html (última consulta: 1 d'agost de 2018).
«Premios Euterpe 2011», *Nuestras Bandas de Música*, 30 de octubre de 1911 URL: https://www.nuestrasbandasdemusica.com/premios/749-premio-euterpe-2011.html (última consulta: 1 d'agost de 2018).
«Biografia de María Carbonell Sánchez - Pedagoga», *Diccionari biogràfic de dones*, URL: http://www.dbd.cat/fitxa_biografies.php?id=858 (última consulta: 1 d'agost de 2018).
«Catàleg col·lectiu del patrimoni valencià», *Biblioteca Valenciana*, URL: http://bv.gva.es/screens/opacbv_val.html (última consulta: 1 d'agost de 2018).
«Enciclopedia Católica», URL: http://ec.aciprensa.com/wiki/P%C3%A1gi-

na_principal ((última consulta: 1 d'agost de 2018).
«Un poco de historia», *Iglesia Colegial de Gandia*, URL: http://www.colegiatagandia.org/historia.asp.htm (última consulta: 1 d'agost de 2018).

Documents

Ruíz de Lihory, José Maria: *[Carta del Baró d'Alcahalí a Lluís Cebrian i Mezquita], 31/12/1913*, Valencia, , 31 de desembre de 1913., 1 pàgs. Biblioteca Valenciana, ES.462508.BVAPI/ALCM C//ALCM 271.
Tena Meliá, Vicente Javier: *Obras musicales de Francisco Peñarroja Presb.*, València, , 1970. Biblioteca Musical de Compositors Valencians, València, M/552.
Tena Meliá, Vicente Javier: *Obras musicales de Francisco Peñarroja Presb.*, València, , 1970. Biblioteca Municipal de la Vall d'Uixó, SL-787 PEÑ obr.
[Llibre d'actes de premi del Conservatori de València (1914 a 1950)], 1950 de 1914. Conservatori Superior «Joaquín Rodrigo» de València.
Libro 4º de Ordenes. Año 1853/1905, 1905 de 1853. Arxiu diocesà de Tortosa.
Libro 6º de Licencias, [fi s. XIX - pis. s. XX]. Arxiu diocesà de Tortosa.
Libro de Estadísticas, [fi s. XIX - pis. XX]. Arxiu diocesà de Tortosa.
Libro 4º de actas de las Juntas del Real Colegio de Corpus Christi de Valencia empieza en 1851. Arxiu del Reial Col·legi de Corpus Christi, ACC-SF-152.
Libro de actas (4-4-1908 hasta 10-11-1916). Arxiu del Conservatori Superior de Valencia.
Libro de Actas. Año 1920. Ayuntamiento de Vall de Uxó. Arxiu municipal de la Vall d'Uixó.
Libro de bautismos, La Vall d'Uixó. Arxiu Parroquial del Sant Angel Custodi de la Vall d'Uixó, vol. 9.
Libro de defunciones, La Vall d'Uixó. Arxiu Parroquial del Sant Angel Custodi de la Vall d'Uixó, vol. 8.
[Llibre d'actes de qualificacions oficials del Conservatori de València (1889-1920)]. Conservatori Superior «Joaquín Rodrigo» de València.
[Llibre d'actes oficials de les Juntes de professors del Conservatori de València (4-1-1917 fins a 23-3-1920)]. Conservatori Superior «Joaquín Rodrigo» de València.
[Llibre d'actes oficials de les Juntes de professors del Conservatori de València (4-4-1908 fins a 10-11-1916)]. Conservatori Superior «Joaquín Rodrigo» de València.
[Llibre d'actes oficials de les Juntes de professors del Conservatori de València (20-10-1920 fins a 21-4-1929)]. Conservatori Superior «Joaquín Rodrigo» de València.
Registro del Personal de este Real Colegio de Corpus Christi desde 1º de enero de 1888. Arxiu del Reial Col·legi de Corpus Christi, ACC-SF-148.

Audiovisuals

Peñarroja, FranciscoCor Polifònic Nostra Senyora de l'Assumpció de la Vall d'UixóCor Polifònic de l'Ateneu Musical Schola Cantorumi Banda Simfònica de l'Ateneu Musical Schola Cantorum: *Himne a la Vall d'Uixó 100 anys de 1911-2011: un segle d'himne, mig segle de Schola Cantorum*, Bureo Músiques, 2011.
«La Vall d'Uixó Antiga - La veu d'un poble», *Youtube*, 19 de setembre de 2011 URL: https://www.youtube.com/watch?v=v2P_zcjIW9s&feature=-youtube_gdata_player (última consulta: 1 d'agost de 2018).

Índex d'abreviatures

BOEOT	*Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Tortosa*
BOAV	*Boletín Oficial del Arzobispado de Valencia*
c. / cc.	Compàs / compassos
Mn.	Mossèn
RCCCh	Reial Col·legi de Corpus Christi (el Patriarca)
RISM	Répertoire International des Sources Musicals

Aquest llibre s'acabà
de maquetar en un pla
rodejat de muntanyes el
dilluns 17 de setembre
del 2018, a l'estudi de
TRENCATIMONS
Editors.